

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

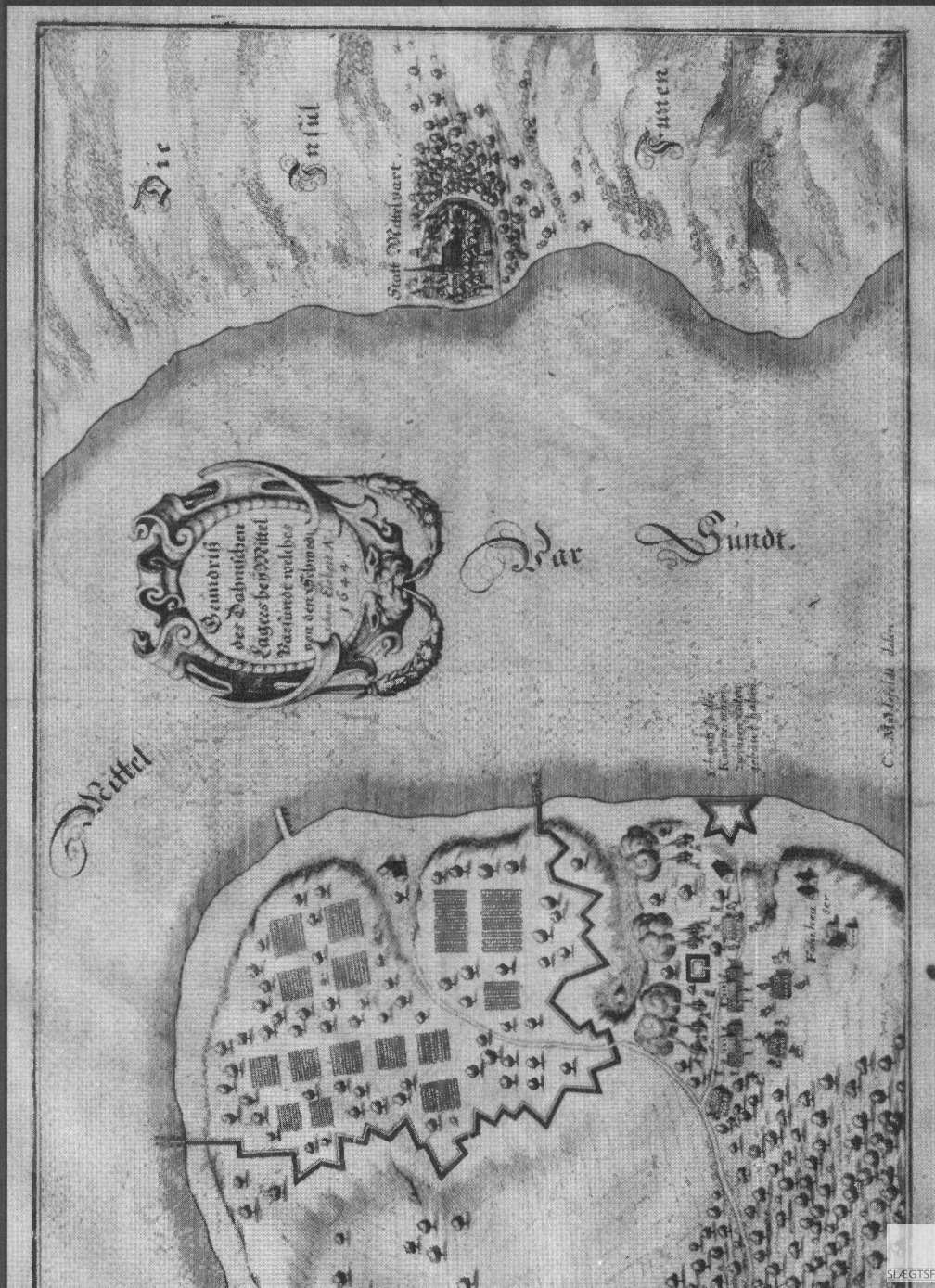
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS ÅRBOG 1988

VEJLE AMTS ÅRBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1988

JØRN THOMSEN OFFSET A/S · KOLDING
KOLDING DATA SATS A/S · KOLDING

Redaktion:

Søren K. Jakobsen, Dalsvinget 23, 7000 Fredericia. Tlf. 05 94 18 44.

M. Wellner Jensen, Brøndager 9, 8751 Gedved. Tlf. 05 66 52 63.

E. With-Pedersen, Dæmningen 10⁴, 7100 Vejle. Tlf. 05 82 20 85.

K. E. Reddersen, Hammervej 14, 6000 Kolding. Tlf. 05 56 81 48.

Indhold.

Forord	7
Landhusholdningsselskabet og landboreformerne i Vejle amt 1770-1800 <i>Af Ole Degn</i>	9
»En sjælden liberalitet« De fattiges forhold i Fredericia i slutningen af det 19. årh. <i>Af Claus Reinholdt Hebor</i>	35
En ejendom i Fredericia <i>Af Ulla Qvortrup</i>	48
Foran scenen - på denne, og bagved kulisserne. To billeder fra Horsens teaterhistorie <i>Af Bent Rosendahl</i>	58
Frederik Christian Friis - Præst, foregangsmand og kværulant <i>Af Søren Flø Sørensen</i>	66

Frem i lyset	80
Erik Dahlberg ved Lille Bælt 1657-1660 <i>Af Bjørn Westerbeek Dahl</i>	87
Retsagen mod jordemoder Cathrine Elbech i 1804 <i>Af Torsten Sørensen</i>	114
Et stykke Danmarkshistorie fra præstegårdens loft <i>Af Klara Sørensen</i>	126
Konrad Jørgensens bogtrykkeri og Vejle Amts Årbøger <i>Af Birgitte Dedenroth-Schou</i>	135
Nyt fra historien i Vejle amt 1987	141
Anmeldelser	180
Vejle amts historiske Samfund 1987-1988	182
Tak for støtte	185
Regnskab	186
Vejle Amts årbog	188
Bøger til salg	189

Forord

Flere markante historiske jubilæer har sat præg på dette år. Uundgåeligt afspejler disse begivenheder sig i det stof, herværende årbog bringer.

Vi har først og fremmest ønsket at sætte vort fingeraftryk, når man i år fejrer 200-året for stavnsbåndets ophør, men heller ikke at overse 400-årsdagen for kronens overdragelse til den unge Christian.

Landboreformerne i sidste halvdel af 1700-tallet behandles indgående i en større, til lejligheden bestilt artikel, men samme emne berøres flere andre steder i årbogen. Overalt i riget ihukommes Christian d.4., hvorfor vi mener at have gjort vor skyldighed ved at give den folkekære konge forsiden, idet der så samtidigt knyttes en tråd til artiklen om Erik Dahlberg. Det er et arbejde, som har krævet lang tids bearbejdning, og er en naturlig fortsættelse af samme forfatters tidligere bragte redegørelse om Gottfried Hoffmanns kort (årbog 1985).

„Frem I Lyset” har fra begyndelsen været tænkt som en rubrik, hvori ting fra skuffer og skabe dukkede op. Det har knebet med henvendelser fra vore medlem-

mer, hvorfor vi denne gang har valgt at bruge spalterne til et lille fængslende tema. Søgelyset er rettet mod Statsfængslets Museum i Horsens.

Sidste år redegjorde vi for de første forhandlinger med det firma, der fortsatte driften af Konrad Jørgensens Bogtrykkeri.

I vore bestræbelser for at opnå det bedst mulige resultat har vi atter i år måttet skifte bogtrykkeri, og opgaven er nu lagt i hænderne på Koldingfirmaet Jørn Thomsen Offset A/S. Denne udvikling har forårsaget, at vi i denne årbog har fundet det ønskeligt at bringe en lille artikel, der redegør for forbindelsen mellem Samfundet og Konrad Jørgensen samt om dette gamle firmas ledere gennem de mange år.

Forhåbentlig finder læserne denne årgang både indholdsrig og alsidig. Det kan man i så fald takke årbogens forfattere for. Vi i redaktionen glæder os over bestandig at kunne finde stor indsigt i lokalhistoriske emner forbundet med megen skrivelyst og at kunne formidle dette videre til vore mange medlemmer.

Redaktionen

Landhusholdningsselskabet og landboreformerne i Vejle amt 1770-1800

Af Ole Degn¹

Landhusholdningsselskabet og landboreformerne

Stavnsbåndsforordningen af 20. juni 1788 er for eftertiden kommet til at stå som det centrale i landboreformerne i slutningen af 1700-årene. Men stavnsbåndsløsningen var kun ét element blandt de mange, hvorved landbruget væsentligt forbedredes på denne tid. Allerede i et par årtier havde det store og indflydelsesrige Det kgl. danske Landhusholdningsselskab i stort omfang på mange områder arbejdet for at forbedre landbrugets forhold.

Landhusholdningsselskabet var blevet stiftet i januar 1769 med det formål, der blev fastslået i den trykte „Plan og indretning“ for selskabet: „at opmuntre ved priser og præmier landmanden, kunstneren og handelsmanden udi Hans kongelige Majestæts samtlige riger og lande.“² Helt i oplysningstidens ånd ville man fremme udviklingen ved at udsætte præmier og belønninger for nyttig og mønsterdannende virksomhed. Landhusholdningsselskabet blev et præmieselskab, og i år-

terne frem til år 1800 uddelte det ikke færre end 4.285 præmier og belønninger i Danmark og Slesvig.

Præmierne tildeltes efter en omhyggelig procedure, hvor forskellige kommissioner bedømte de beskrevne arbejder, som ansøgere gjorde opmærksom på gennem indsendelse af præmieæskninger, præmieansøgninger, udformet på grundlag af arbejder, som de havde udført på eget initiativ eller efter at have læst om dem i Landhusholdningsselskabets årlige lister over arbejder, som man ønskede at præmiere. Præmieansøgningerne skulle være attesteret af tre personer, hvoraf mindst én skulle være gejstlig eller verdslig embedsmand eller medlem af selskabet, og disse skulle selv have set det pågældende arbejde.

Takket være denne omhyggelige procedure har man i præmieæskningerne og beskrivelserne af de præmierede arbejder fået et godt kildemateriale, der med ofte ganske detaljerede beskrivelser findes dels i Landhusholdningsselskabets præmieprotokoller, dels i to af samtidens aviser,

Tabel 1 Landhusholdningsselskabets præmievindere 1770-99, fordelt på amter og tiår.

Amt	1770-79	%	1780-89	%	1790-99	%
København	101 ⁵	15,6	105 ⁹	4,5	165 ¹	12,2
Københavns	42 ¹	6,4	86 ²	3,7	120	8,9
Frederiksborg	46 ²	7,0	65 ¹	2,9	164	12,2
Holbæk	16	2,4	254 ²	11,1	120	9,0
Sorø	22	3,4	66 ¹	2,9	82	6,2
Præstø	12 ¹	1,8	59	2,6	70	5,2
Bornholms	17	2,6	15	0,7	11	0,8
Maribo	18	2,7	62 ¹	2,7	52	3,9
Odense	103 ¹	15,6	383 ²	16,7	75	5,6
Svendborg	113 ⁴	17,1	497 ³	21,8	52	3,9
Hjørring	4	0,7	43	1,9	43	3,2
Thisted	1	0,2	9	0,4	5	0,4
Ålborg	9	1,4	226	9,9	47	3,1
Viborg	30	4,6	33	1,4	16	1,2
Randers	11	1,7	50	2,2	60	4,5
Århus	15	2,3	21	0,9	16	1,2
Skanderborg	9	1,5	83	3,6	43	3,2
Vejle	49 ¹	7,5	140	6,1	87	6,5
Ringkøbing	2	0,3	2	-	25	1,9
Ribe	17	2,6	65 ¹	2,9	50	3,8
Haderslev	14	2,1	9	0,4	14	1,1
Tønder	0	-	6	0,3	2	0,2
Åbenrå-Sønderborg	0	-	6	0,3	4	0,3
Uangivet	3	0,5	3	0,1	20	1,5
Danmark ialt	654 ¹⁵	100,0	2.288 ²²	100,0	1.343 ¹	100,0

Anm.: Notetallene angiver antal „kollektiver“, som f.eks. „bymændene i ...“ o.s.v., hvor tallet af præmievindere ikke er kendt.

Kilde: Kartotek over Landhusholdningsselskabets præmievindere, jfr. note 2.

Adresseavisen og Berlingske Tidender, hvor præmiebeskrivelserne blev publiceret til opmuntring og inspiration for landets befolkning. Det blev gennem årene til et

ganske omfattende materiale, der på en ret enestående måde fortæller om, hvad der skete i landbruget på landboreformernes tid.

Vi skal se, hvordan man i Vejle amt klarede sig i Landhusholdningsselskabets omfattende præmiesystem, hvorledes man fulgte med i det store reformarbejde.

Vejle amts placering i reformarbejdet

I resultaterne af Landhusholdningsselskabets arbejde med landboreformerne ser vi Vejle amt — området, der fra 1794 til 1970 udgjorde Vejle amt³ — placeret på en meget smuk måde. Blot fire amter samt hovedstaden havde flere præmievindere i årene 1770-99 end Vejle amt, nemlig amterne Svendborg, Odense, Holbæk og Ålborg. (tabel 1). Sætter man præmievindertallene i forhold til befolkningstallene 1801, vil man finde at Vejle amt med 161 indbyggere pr. præmievinder ligger på en fjerdeplads, kun overgået af Svendborg, Odense og Holbæk amter og langt forud for amter som Ringkøbing og Thisted, hvor der gik henholdsvis 1.391 og 2.002 indbyggere pr. præmievinder (jfr. tabel 2).

Ser man på Vejle amts relative andel af præmievinderne i de tre årtier, 1770erne, 1780erne og 1790erne, vil man finde, at amtet havde en stabil placering, med henholdsvis 7,5, 6,1 og 6,5% af de samlede antal. I tal drejer det sig om henholdsvis 49, 140 og 87 præmievindere (jfr. tabel 1).

Det er altså ikke et ubetydeligt antal præmievinderbeskrivelser, detaljerede redegørelser for arbejdernes art og omfang, vi har til belysning af aktiviteten i amtet. Dog falder ikke alle de præmierede arbejder ind under de egentlige landborefor-

Tabel 2 Antal indbyggere pr. præmievinder i amterne i Landhusholdningsselskabets præmiesystem 1770-99 (befolkningstal 1801).

Amt	Antal
København og Frederiksberg	272
Københavns	189
Frederiksborg	176
Holbæk	124
Sorø	
Præstø	387
Bornholms	454
Maribo	401
Odense	118
Svendborg	95
Hjørring	504
Thisted	2.002
Ålborg	162
Viborg	526
Randers	412
Århus	484
Skanderborg	209
Vejle	161
Ringkøbing	1.391
Ribe	262
Haderslev	787
Tønder	3.685
Åbenrå-Sønderborg	3.941
	240

Kilde: Tabel 1 og Trap: Danmark, 5. udg., 1-26, 1958-67.

Anm.: Tabellen medtager alle præmievindere, også dem, der vandt præmier for andet end landbrugsarbejde, hvorfor tallet for Vejle amt er lavere end det, der ses i tabel 5.

mer. Fire præmier var givet for tobaksavl, tre for hør- og hampeavl, seks for sødmælksoste på engelsk måde, tre for bygning af teglovne og brænding af sten, én for tilhugning af gode flintesten, syv for havedyrkning, haveanlæg, køkkenurtdyrkning, frugttræer og frugttræskoler, syv for plantning af piletræer, én for plant-

Tabel 3 En række præmieemners præmievindere 1770-99, fordelt på amter.

Amt	1.1	1.2	2.1	2.2	2.3	3	4	5.1	5.2	5.3	6
København	1	-	-	6	-	-	1	-	-	1	-
Københavns	-	-	8	29	8	2	34	8	4	20	-
Frederiksborg	1	3	5	14	6	-	9	-	2	27	10
Holbæk	-	1	2	31	21	1	66	-	11	21	3
Sorø	-	2	5	21	6	1	7	-	3	14	3
Præstø	-	2	-	16	16	-	1	-	1	3	-
Bornholms	-	-	8	7	2	-	-	-	-	-	-
Maribo	-	2	1	20	-	2	1	-	9	-	-
Odense	21	158	24	31	1	38	4	-	10	1	-
Svendborg	2	3	27	260	12	50	52	3	30	1	-
Hjørring	-	-	1	4	3	-	7	-	-	-	-
Thisted	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Ålborg	-	1	-	63	8	-	97	-	-	1	8
Viborg	-	1	1	7	2	-	-	-	-	-	5
Randers	2	-	6	25	13	2	1	-	-	5	-
Århus	-	-4	7	4	1	1	-	-	3	-	-
Skanderborg	-	-	1	4	4	10	8	-	15	6	6
Vejle	-	11	14	23	1	11	25	8	4	17	4
Ringkøbing	-	-	1	-	1	-	3	-	-	1	-
Ribe	-	25	-	7	-	6	1	-	-	-	11
Haderslev	-	-	-	2	2	5	-	-	-	-	-
Tønder	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Åbenrå-Sønderborg	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Uangivet	-	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-
Danmark ialt	28	210	108	577	112	131	319	19	89	121	52

1 For fællesskabets ophævelse: 1.1 1770-79 og 1.2 1780-89.

2 For opsætning af stengærder: 2.1 1770-79, 2.2 1780-89 og 2.3 1790-99.

3 For levende gærders plantning, 1770-89.

4 For vandafledning fra ager og eng, 1780-99.

5 For kløveravl: 5.1 1770-79, 5.2 1780-89 og 5.3 1790-99.

6 For pløjning og kørsel med stude, 1780-99.

Kilde: Kartotek over Landhusholdningsselskabets præmievindere, jfr. note 2.

ning af træer, 18 for veloverfødte (d.v.s. overvintrede) bistader, 17 for bomuldsstrømper, vanter, hør- og blårlærred, linnede tøjler, kniplinger og blonder og uldne tøjler og én for en teoretisk afhandling med „et forslag til det bekvemteste hospitalsarbejde”, d.v.s. arbejde for perso-

ner i institutioner for gamle og invalide. Tilbage bliver så ialt 208 præmierede personer med arbejder inden for landbruget, herunder de tre teoretiske afhandlinger.

Disse arbejder falder for størstepartens vedkommende inden for områderne hegnning (opsætning af stengærder og plant-

ning af levende hegn), jordforbedring (afledning af skadeligt vand fra ager og eng) og kløveravl og kløverfrøproduktion, mens en række spredte præmier er givet for ophævelse af fællesskabet, undervisning, lånebiblioteker og teoretiske afhandlinger, pløjning og kørsel med stude, engvanding, standsning af sandflugt, mergling og i øvrigt flid og vindskibelighed i landbruget.⁴

Forberedende arbejde: Ophævelse af fællesskabet, undervisning, lånebiblioteker og teoretiske afhandlinger

For gennemførelsen af landboreformerne var en række forudsætninger af væsentlig betydning. Det var af vigtighed, at ejendommene blev løst ud af det ældgamle dyrkningsfællesskab, således at de enkelte landmænd efter deres og ejendommens forudsætninger kunne gennemføre de nødvendige reformer. Det var vigtigt, at landboerne havde eller kunne få en sådan skoleundervisning, at de havde mulighed for at sætte sig ind i tidens reformidéer. Og det var vigtigt, at landboerne fik mulighed for at erhverve sig viden om alt det nye, således også gennem bøger og trykte vejledninger.

Her gjorde Landhusholdningsselskabet selv en betydelig indsats. Man udskrev nemlig ikke blot de her omtalte praktiske præmieemner, men også et stort antal teoretiske, mere end hundrede, emner, som man ønskede behandlet i afhandlin-

ger og fremstillinger. De blev indsendt under mærke, og i betydeligt tal blev de trykt som selvstændige skrifter eller i selskabets skriftrække.⁵

Også her kunne Vejle amt gøre sig gældende. Før år 1800 blev fire afhandlinger herfra præmieret, heraf de tre med emner af betydning for landboreformerne. I 1772 fik sognepræst Niels Christian Clausson (1724-94), siden 1763 i Brande, 40 rigsdaler for en afhandling om bøndergårdes mest hensigtsmæssige størrelse.⁶ Dette emne blev også behandlet i en afhandling, der i 1789 fik 1. sølvmedalje, landvæsenkommissær Arent Steenstrup (1745-1815) i Vejle: Om de tjenligste størrelser for bøndergårde i Danmark, med sætninger og betragtninger over gårdenes forskellige størrelser, bygget på erfaringer.⁷ Det tredje præmierede skrift, belønnet med 1. guldmedalje i 1790, var af amtmand Hans de Hofman (1713-93) i Fredericia, en økonomisk beskrivelse over Koldinghus amt.⁸ Ingen af disse afhandlinger synes dog trykt; men forfatterne fik alle udgivet andre afhandlinger, der har været af betydning for landboreformerne, således som vi siden skal se.

Det første emne i Landhusholdningsselskabets første prisudskrivningsliste, fra 1769, var ophævelsen af fællesskabet. Og da selskabet i 1781 fik bemyndigelse til i de årlige almanakker at lade indrykke „landhusholdningsregler og nyttige iagttagelser, bonden i særdeleshed til oplysning og nytte,” blev den første tekst et stykke om udskiftningen, i almanakken for 1782. Opfattelsen var her, at „som næsten intet af de råd, selskabet agter at

Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort med del af Vejle amt (Koldinghus amt).

Den første nøjagtige korttegning med opmåling af Danmark fandt sted på landboreformernes tid. Kortet, der rummede størstedelen af Vejle amt, blev tegnet i 1803 og stukket i kobber i 1806. På udsnittet her ses i Halting herred de sogne, der kom til at spille en så fremtrædende rolle i Landhusholdningsselskabets præmiesystem: Hatting, Ølsted, Stenderup og Korning, samt de tilsvarende sogne Hornstrup og Uldum i Nørvang herred og Hjærne i Bjerre herred.

give landalmuen, kan nyttes og iværksættes uden fællesskabets ophævelse, så må man begynde med at anbefale den vigtige sag”.⁹ Gennem årene fik selskabet lejlighed til at belønne hele 242 præmieansøgere for dette arbejde. Bymændene i en landsby på Møn var de første, der vandt den store præmie på ikke mindre end 100 rdl. for udskiftning, allerede i 1771.¹⁰ Her kom Vejle amt til at spille en mindre rolle, om end man med 11 præmievindere teg-

nede sig for næsten 5% af det samlede tal i 1770erne og 1780erne. Det var 11 bymænd i Bredballe by i Hornstrup sogn, der i 1786 præmieredes med ialt 64 rdl. for bl.a. udskiftning af fællesskabet.¹¹ Hertil kommer, at yderligere tre personer i forbindelse med præmiering af andet arbejde belønnes for udskiftning af deres jord, i henholdsvis Tyrsted, Bjerre og Randbøl sogne, 1776, 1784 og 1786.¹²

Efter udskiftningen fik mange bønder

* Videre har:

Fæstebonden gamle Peder Knudsen i Klemming By, Hernborg Sogn, Aarhus Stift, under Premie for 20½ Lispund.

Fæstebonden Jens Andersen, af Hornborg By og Sogn, samms Stift, for 16½ Lispund.

Selvær Peder Wihselsen, i Kolhave By, forsamlede Hornborg Sogn, for 16 Lispund.

Fæstebonden Knud Andersen i Vaggalle By, Sønderjydske Sogn, under Toldingshus Amt, Vilsø Stift, for 9 Lispund.

Selvær Michael Jensen i Kolhave By, Hornborg Sogn, Aarhus Stift, for 7½ Lispund.

Anders Nielsens Bøne i Hals ved Kalleby, for 4 Lispund.

Da disse 6 Premie-Videre have indsendt begjærede Prøver, Stedet for uegledede, som Selskabet har fordrer, saa have de ikke kunnet komme i Betragtning, da man af begjærede Prøver ikke kan bedømme Hærens Godhed.

I Norge.

14. Odelsbonden Frederich Nielsen paa Gaarden Dohren Totens Prestegjæld, Christians Amt, Aggershus Stift, som i Aaret 1789 har avlet 30 Lispund, 3 Pd. god Hør, blev tillidende den første for dette Nige allernaadigst udlodde Premie af 50 Rdlr.

15. Odelsbonden Christen Engelbrektsen paa Gaarden Nielsen i samme Prestegjæld, har i afsigtede Aar avlet 18 Lispund, 11½ Pd. god Hør, hvorfor han tilkom den tredje Premie af 10 Rdlr.

For Kampavet tillidende:

I Danmark.

16. Fæstebonden Anders Nielsen Skagaard af Skudeberg By og Sogn, under Havnberg Herred, Aflens Amt i Jyn, som i afsigtede Aar har avlet 14 Lispund, god Hømp, den allernaadigst udsatte tredje Premie af 10 Rdlr.

b. Selskabets Premier.

17. I Anledning af Selskabets udlodde Premier for de Proprietærer, som giver de fleste af deres Bønder enten fuld Tiendem eller Aarsafgifter paa deres Gaarde, var for Selskabet bleven anmodet, at Proprietair Hr. Niels Severin Wihsfeldt til Skougaard under Drenningberg Amt i Aarhus Stift, som til sin liden Edegaard havde 14 Høverliggende Bønder, i Aaret 1789 har overlade 10 af dem deres Gaarde til fuld Tiendem, og bevilget de 4 øvrige Høverliggende mod en litleg Pengesats. For denne privilegie Handlung blev Hr. Wihsfeldt tilkendt en Premie af Selskabets tredje Guldsmedaille.

Hf de for Skoleholderne paa Landet, som lærer Bønderdrænge at regne og skrive, udsatte Premier, i følge Premielisten for 1786, tillidende følgende:

I Nøder Stift.

18. Skoleholder Søren Hansen til Harte Skole, under Toldingshus Amt, den første for dette Stift udsatte Premie af 20 Rdlr. Han har, nem lig i de sidste Aaringer uderovist 9 Bønderdrænge at regne og skrive, af hvis Skrift er indsendt ganske læslylig Prøver, lig som

de 6 af Deengene ogsaa have lært Regula de Tel og og de øvrige 3de de 4 Specier. Denne brave Mand, som i 26 Aar har været Skolelærer, er saa meget mere fortjent til den ansette Premie, som han bestræbet, uden Forsømmelse af Christendommen, tilhøvede Bønderne at læse ellers nemlig: Skrifter, og derved søger at bringe dem nyttige Kundskaber for deres tilkommende Stand.

I Aarhus Stift.

19. Dejn- og Skoleholder Christen Christoffer Lamskrøb i Mørsk Sogn, Middelborg Herred, som i afsigtede Aaringer uderovist 9 Drænge og 3 Pøder i Regning og Tælling. Af Skriften er indsendt ganske læslylig Prøver, ligesom de alle have begjæret at regne, og 4 dees Bønder især gjort god Fremgang. For denne Stift tillidende Skoleholder Lamskrøb, som i 23 Aar har for sinne dette Skole-Embedde, den for Aarhus Stift udsatte højste Premie af 20 Rdlr.

Dejn og Skoleholder Jens Nielsen i Gierding By, Høllum Herred, Halsborgs Amt, Viborg Stift, skal i de sidste 3 til 4 Aar have uderovist 8 Drænge i Regning og Skrivning; men da han ikke har bevilget, at disse Bønder have været tilkaldte til Bøndermanden, som Selskabet i Premie Bilsaarene har fordrer, saa har han denne Gang ingen Premie fundet erholde.

For Stående Vands Afledning fra Uger og Eng i Danmarks, i følge Premielisten for 1789 blev tillidende:

A. Hf de for flere Personer i Selskab udsatte Premier.

20. Tolv Gaardmand i Vilde By og Sogn, Søndrum Herred, paa Krosenhøns Amt, som i Aarene 1789 og 90 har gravet 3587 Favne Græster, 2½ til 6 Alen brede, og fra 2 til 5 Alen dybe, hvorved en Mose paa 100 Tdr. Land saaledes er forødet, at i Stedet for det tilførs kunde kun avles 100 Læs Hør, og stæres 100 Læs Tørv aartlig, nu kan avles 500 Læs Hør, og stæres 600 Læs Tørv, blive tillidende en Premie af 48 Rdlr. til lige Deling.

Samtlige Høverliggende i Roudrup By og Sogn, Høllum Herred, Halsborgs Amt, have i Aarene 1789 og 90 gravet 2427 Favne Græster til Vands Afledning, men da det derved vundne Lunds Størrelse ei i Altsyn er angivet, saa have de ikke fundet komme i Betragtning.

Gaardmandene Niels Jensen og Jørgen Christensen i Nørre Jersløse By og Sogn, paa Hølbø Amt, have i Aaret 1788 udgravet en litleg Væst ved 2487 Favne Græster, men da Arbejdet er et Aar ældre, end det efter Listen kunde være for at vinde Premie, saa have de ikke fundet komme i Betragtning, endstønt deres Aar er meget respektabelt.

Tolv Gaardmand i Nørre Jersløse By og Sogn paa Hølbø Amt, som i Aarene 1788 og 89 har gravet 3932 Favne Græster, har ligledes ikke fundet komme i Betragtning, da deres Arbejde tilførs er for god mælt.

B. Hf de for Gaardmande allernaadigst udsatte Premier.

Side af Københavns kongelig alene privilegerede Adresse-Contours efterretninger, 1791, nr. 269.

Navnene på Landhusholdningsselskabets præmievindere blev altid offentliggjort i avisen, med beskrivelse af de belønnede arbejder. Premierne skulle jo virke opmuntrende, de

fremhævede og roste arbejder skulle danne forbilleder og virke inspirerende. Fra Vejle amt ser vi under nr. 13 fæstebonden Knud Andersen i Øster Snede sogn præmieret for 9 lispund hør; og under nr. 18 skoleholder Søren Hansen ved Harte Skole præmieret for undervisning af 9 bønderdrænge.

interesse for at oprydde de gamle overdrev, fjerne buskene, jævne jorden og udgrave moradser, således at man fik god engbund og godt agerland. Man udførte her en del af de jordforbedringsarbejder, der skal omtales i det følgende.¹³

Trods bestræbelserne for at få oprettet skoler på landet og forsøg på ved skoleforordningen af 29. april 1740 at gennemføre en almindelig skolegang her, lod landalmuens skoleundervisning meget tilbage at ønske, også selv om Frederik 4.s 240 rytterskoler fra årene 1721-27 skulle få stor betydning. Det var derfor naturligt, at Landhusholdningsselskabet fra 1782 udsatte årlige præmier for skoleholdere og andre på proprietærgodser, som lærte bønderdrenge „at skrive og regne så vidt fornødent for husligt bogholderi”. Det blev i årene frem til 1800 til 61 præmier, hvoraf de fire faldt i Vejle amt, til skoleholderne ved skolerne i Harte, Lihme (Nørup sogn) og Nyborg Brakker (Øster Starup sogn) og til en bonde i Sønder Omme sogn.¹⁴ Hertil kom, at den nævnte skoleholder ved Lihme skole senere også fik en belønning for af seks lærlinge at have forelagt lovende prøveskrifter.¹⁵ Om karakteren af skoleholderens virke hører vi i beskrivelsen af Harte-lærerens indsats, fra 1791. Det hedder her, at han i de sidste åringer har undervist ni bønderdrenge i at regne og skrive, og han har indsendt ganske læseligt skrevne prøver af deres skrift; de seks af drengene har han også lært „regula de tri og brøk”, de øvrige tre de fire specier, d.v.s. de fire regningsarter. „Denne brave mand, som i 26 år har været skolelærer, er så meget mere fortjent til

den anførte præmie, som han desuden, uden forsømmelse af kristendommen, tilholder børnene at læse økonomiske skrifter, og derved søger at bibringe dem nyttige kundskaber til deres tilkommende stand.”

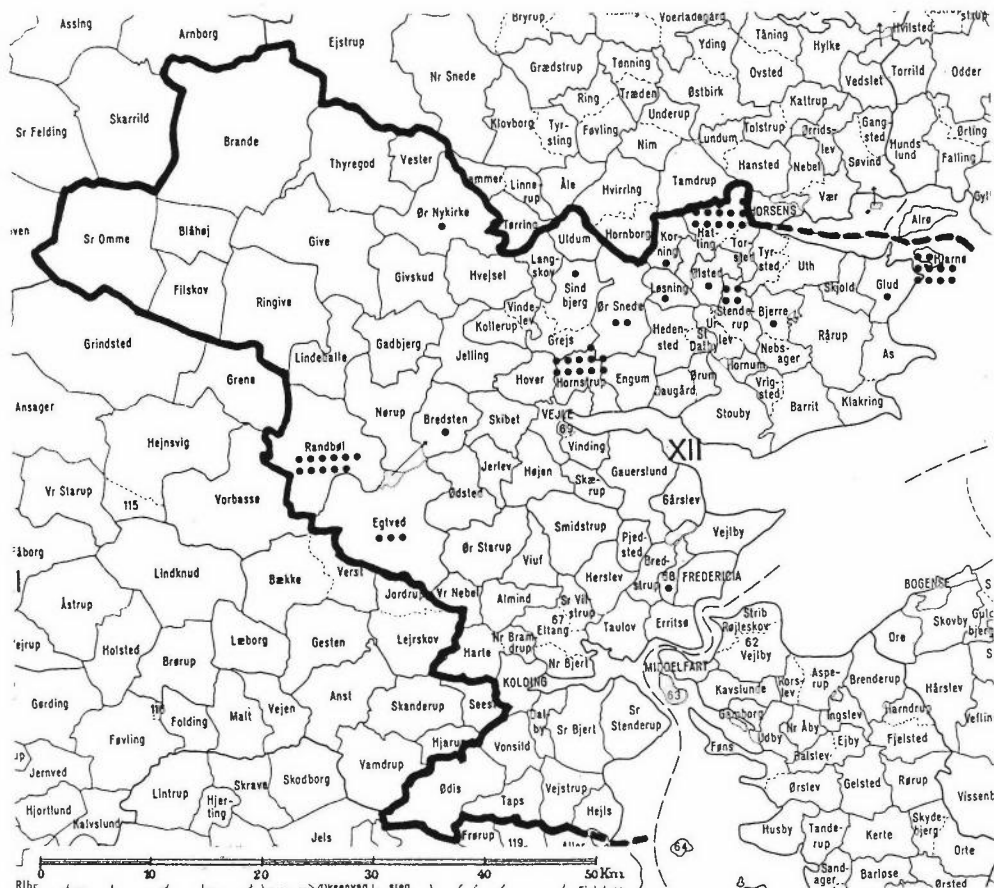
Med den forøgede læsefærdighed blev der muligheder for, at bønderne kunne sætte sig ind i reformarbejde gennem læsning af bøger og vejledninger. Landhusholdningsselskabet fremmede arbejdet for oprettelse af lånebiblioteker på landet til almuens tjeneste ved siden 1785 at udsætte årlige præmier for denne virksomhed. Det blev før 1800 til seks præmier, hvoraf den ene gik til sognepresten for Stouby og Hornum menigheder i Vejle amt.¹⁶

Hegning: opsætning af stengærder

Vigtigt i reformarbejdet blev hegningen i form af stengærder og plantning af levende hegn. Med fællesskabets ophævelse og udskriftningen af jorderne blev der behov for indhegning af markerne.

Opsætning af stengærder blev den prismaterie, der vandt flest præmier i amtet. Det var også den, Landhusholdningsselskabet nåede de største resultater med i landet som helhed. Interessen for disse stengærder skyldtes ønsket om at nå frem til mere varige indhegninger, hvorved man samtidig kunne skåne de hårdt udnyttede skove og få udført nyttig rydning af sten fra markerne.

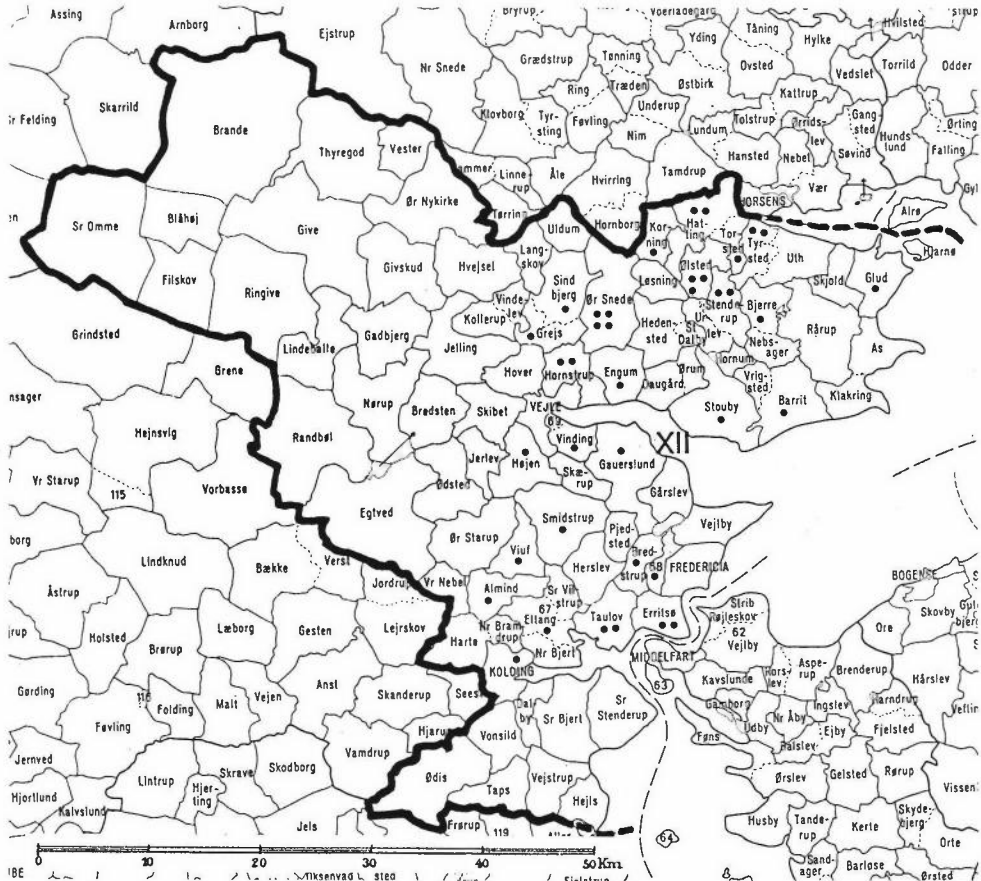
For opsætning af stengærder fik 38 per-

Kort 1 Præmievindere 1770-99: opsætning af stengærders.
 Udsnit af Geodætisk Instituts kommune- og sognekort
 1:500.000, 1963, med tilføjede signaturer. Gengivet med
 instituttets tilladelse A 403/85. Copyright.

soner i amtet præmier frem til år 1800, foruden 23 personer, der fik det i sammenhæng med præmiering af andet arbejde.¹⁶ Fordelingen over amtet var meget ujævn; sognene i nordøst og i mindre grad sydvest dominerede helt.¹⁷ Næsten tre fjerdedele af alle præmierne faldt dog på blot fire sogne, Hatting, Hjarnø, Horn-

strup og Randbøl. I hvert af disse sogne fik en halv snes personer præmier for lange strækninger af stengærders, henholdsvis 1,6, 2,1, 9,4 og 3,4 km. Ikke mindst de Hornstrup-mænds arbejdspræstation var imponerende.¹⁸ Med den tids hjælpemidler har det været et slidsomt arbejde at rydde markerne for sten og opsætte dem i

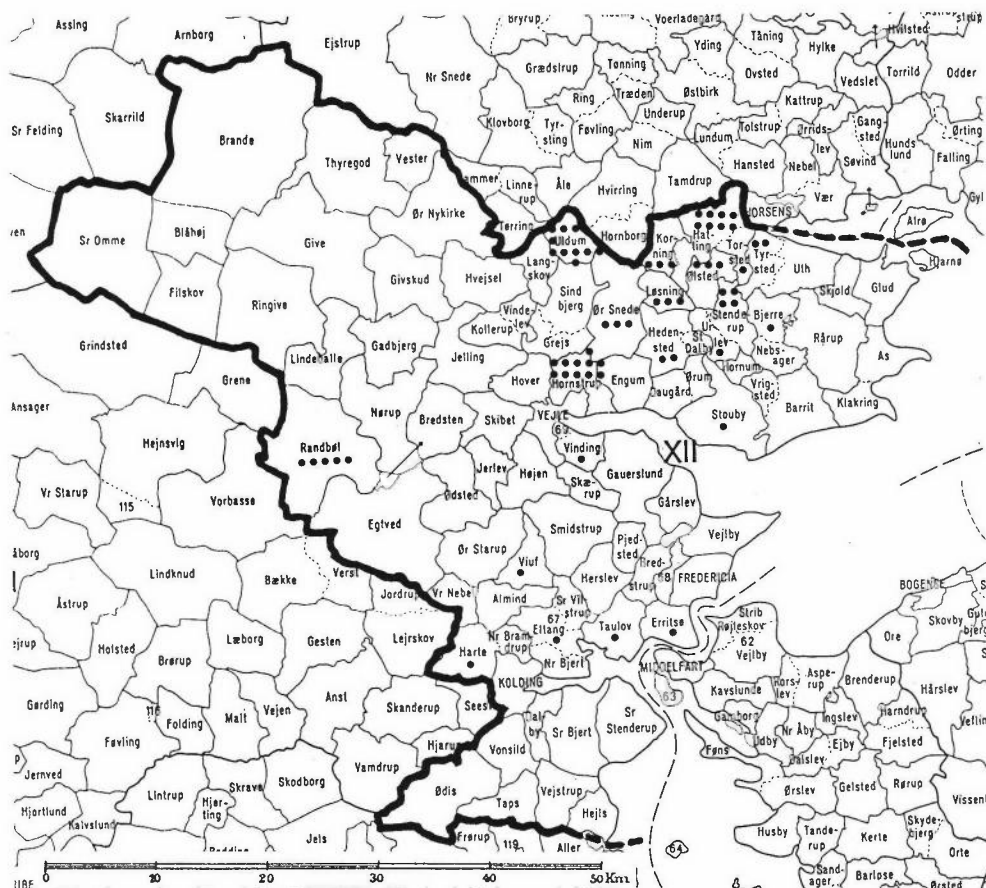
Kort 2 Præmievindere 1770-99: plantning af levende gærder. Udsnit af Geodætisk Instituts kommune- og sognekort 1:500.000, 1963, med tilføjede signaturer. Gengivet med instituttets tilladelse A 403/85. Copyright.

stengærder, som i dette tilfælde over en strækning på henvend 10 km. Alt i alt blev det i amtet til mindst 20 km. stengærder.

For det meste beskrives stengærderne som enkelte, men næsten en syvendedel af den samlede længde var dog dobbelte. For en del stengærder anføres, at de havde jordvold.

Hegning: plantning af levende gærder

I hegningsarbejdet var plantning af levende gærder af mindre omfang end op-sætningen af stengærder, men dog det prisemne, der i perioden vandt tredieflest præmier i amtet. Plantning af levende

Kort 3 Præmievindere 1770-99: vandafledning fra ager og eng.

Udsnit af Geodætisk Instituts kommune- og sognekort 1:500.000, 1963, med tilføjede signaturer. Gengivet med instituttets tilladelse A 403/85. Copyright.

gærder var emne nr. 2 på selskabets første prismaterieliste, og emnet stod i listerne frem til 1806. Før år 1800 uddeltes 161 præmier for denne aktivitet, heraf de 20 i Vejle amt, foruden yderligere 19, der blev givet i sammenhæng med præmiering af andre arbejder (jfr. kort 2). Fordelingen

over amtet var meget ujævn; kun sogne i den østlige halvdel af amtet står med præmievindere; flere sogne har en enkelt eller to, Ølsted sogn har tre, Øster Snede sogn fire. I godt en halv snes sogne blev der præmieret levende gærder i et omfang, der oversteg 1 km., mest i Smidstrup sogn,

der tegnede sig for 2,4 km. Atter en lille snes sogne stod med præmierede arbejder af mindre eller uangivet omfang. I alt blev det i amtet til mindst 25 km. præmierede levende gærder.

Af de enkelte beskrivelser fremgår, at hvidtjørn, hassel og el dominerede i de levende gærder, men også pil eller vidje, skovabild, hyld, havtorn og hybentorn forekommer.

Jordforbedringsarbejde: vandaflledning fra ager og eng

Vandaflledning fra ager og eng var det arbejde, der vandt næstflest præmier i Landhusholdningsselskabets arbejde i landet som helhed, og det står også på andenpladsen i Vejle amt, med 32 præmievindere, hvortil kommer yderligere 32, som fik præmie i forbindelse med andet arbejde.

Som begrundelse for udskrivningen af dette emne anførte selskabet, „at et af de første og vigtigste skridt til jordbrugets forbedring består i det skadelige vands afledning fra agre, enge, moser, veje o.s.v.” I en senere årsberetning blev det fremhævet, at en af fordelene ved udskiftningen var, at man kunne inddele jorden, som man selv ville, og at man kunne aflede overflødig vand fra ager og eng uden hindring af andre.

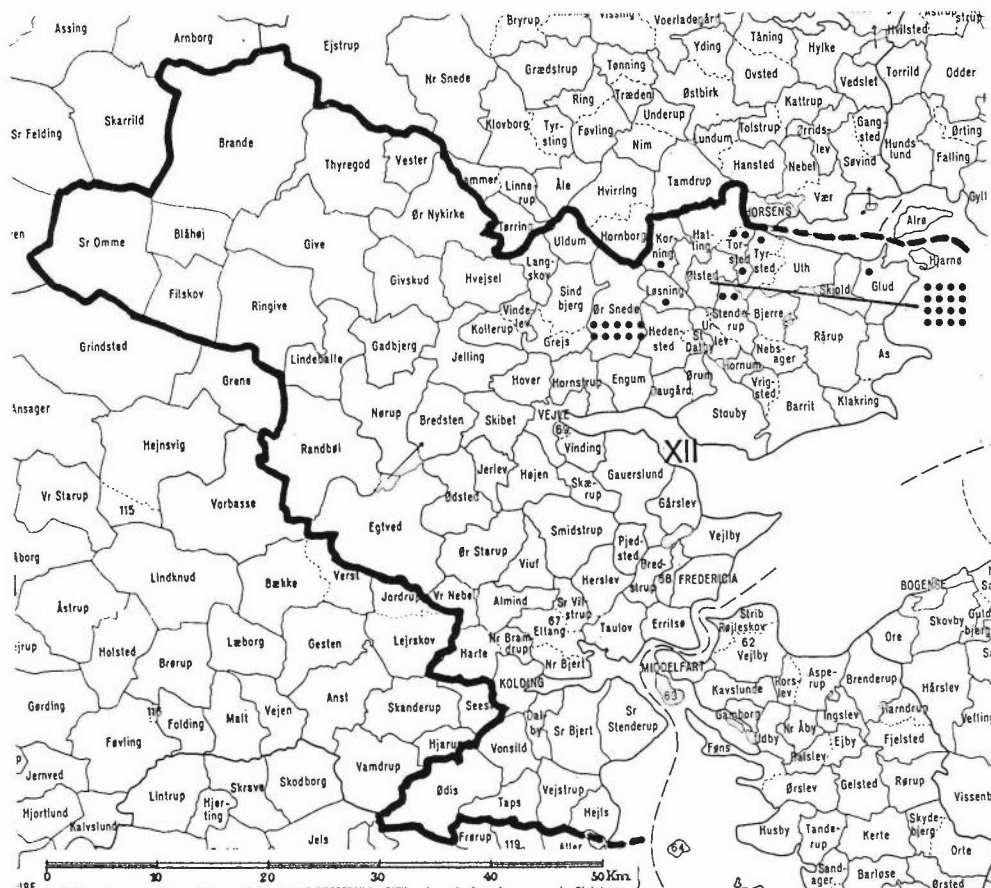
Dette ser man gennemført i stort omfang i Vejle amt, idet dog de tildelte præmier igen faldt i et mindre, afgrænset område, den nordøstlige del af amtet, især i

sognene Hornstrup, Uldum og Hatting, men også i enge langs Øster Snede, Korning, Hatting, Løsning, Ølsted og Stenderup, med åerne Grejs Å, Lilleå, Gudenaå, Rohden Å, Ørum Å, Fiskbæk, Gesager Å, Ølsted Å og Bygholm Å. Med 11 personer dominerede Hornstrup sogn, dog tæt fulgt af Uldum sogn, hvor ti bymænd vandt præmier for omfattende vandaflledningsarbejder. Som Hornstrup sogn var også Hatting sogn her en højtplaceret genganger, med otte præmievindere. Af de resterende 18 sogne med præmievindere på dette område nåede ingen højere end tre, når bortses fra Randbøl med fem.

Vandaflledningsarbejdernes omfang kunne til en vis grad måles i længden af de gravede grøfter. Fire sogne, Korning, Uldum, Hornstrup og Tyrsted, stod her med høje tal, henholdsvis 5,3, 8,6, 9,4 og 12,9 km. For amtet som helhed var der tale om mindst 51 km. vandaflledningsgrøfter. Ikke mindst arbejdet i Tyrsted sogn var imponerende, idet de 12,9 km. præmierede grøfter var præsteret af blot to personer.¹⁹

Om grøfternes dimensioner oplyses i et tilfælde, at de var 1,6-1,9 m brede og 1,6 m dybe.²⁰

Hvor nødvendig og omfattende forbedringerne af landbrugsjorden ved grøftegravning kunne være, fremgår af beskrivelsen af det arbejde, som bymændene i Sebberup og Rimmerslund i henholdsvis Løsning og Hedensted sogne i 1779 blev belønnet for: ved gravning af 1,5 km. grøfter havde de befriet godt 50 små moser og kær for vand og duelliggjort dem til høavl og tørveskær med mere.²¹

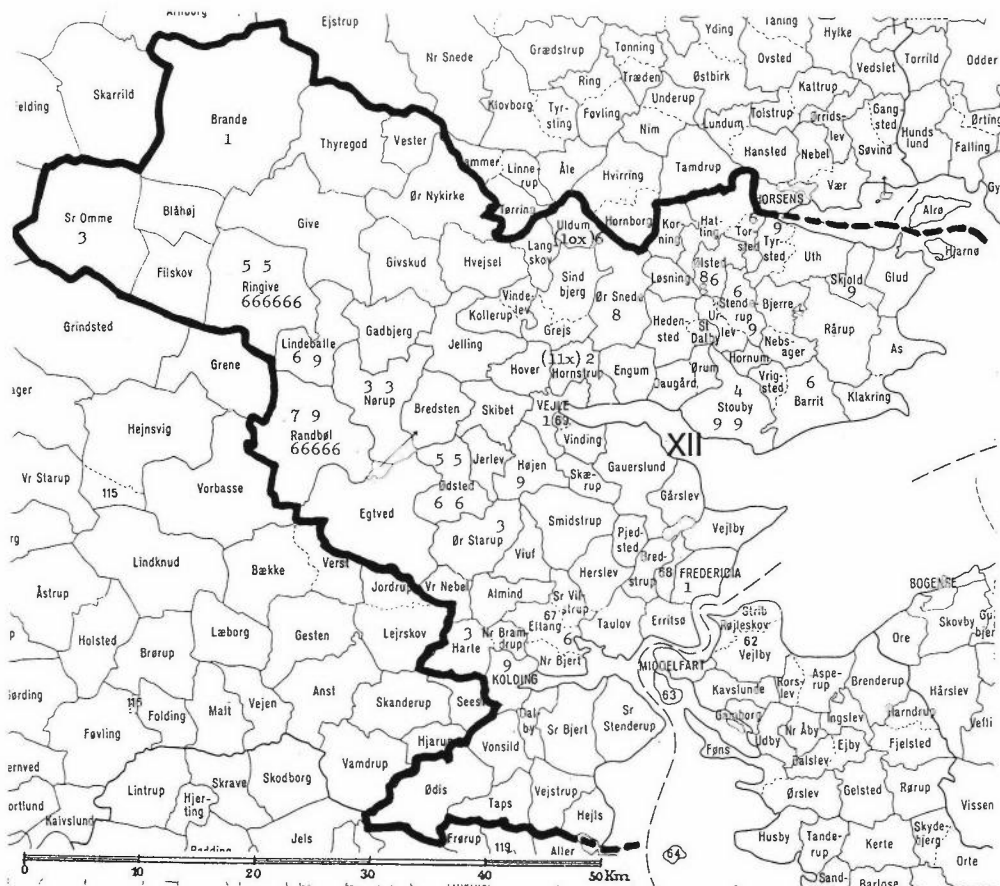
Kort 4 Præmievindere 1770-99: kløveravl og kløverfrøproduktion.

Udsnit af Geodætisk Instituts kommune- og sognekort 1:500.000, 1963, med tilføjede signaturer. Gengivet med instituttets tilladelse A 403/85. Copyright.

Kløveravl og kløverfrøproduktion

For dyrkning af kløver og avl af kløverfrø vandt ikke færre end 29 personer i amtet præmie, hvortil kommer ydeligere seks, der præmieredes her i sammenhæng med andre arbejder. Dyrkningen af den værdi-

fulde foderplante kløver, der væsentligt forøgede køernes mælkeydelse, betegnede virkelig noget nyt i datidens landbrug og noget, der pegede fremad. Da præmien i 1778 blev udskrevet, havde selskabet fundet, at „intet i den hele agerdyrkning er vigtigere i sine følger end en-

Kort 5 Præmievindere inden for en række emner 1770-99.
 1. Teoretiske afhandlinger. 2. Ophævelse af fællesskabet. 3. Undervisning af bønderdrenge. 4. Oprettelse af lånebiblioteker. 5. Pløjning og kørsel med stude. 6. Engvanding. 7. Standsning af sandflugt. 8. Mergling. 9. Flid og vindskiblighed i landbruget.

Udsnit af Geodætisk Instituts kommune- og sognekort 1:500.000, 1963, med tilføjede kodetal. Gengivet med instituttets tilladelse A 403/85. Copyright.

genes og græsgangenes forbedring, og det flygtigste øjekast ud over vore bønderfælleder vil overbevise os om, hvor langt vi her på de fleste steder er fra et fuldkomment agerbrug”.

Men Vejle amt skulle her komme til at

stå som et foregangsområde. Med 29 vindere af præmier for kløveravl tegnede amtet sig for 13% af præmierne for denne aktivitet, der endda var koncentreret i et meget lille område: de sammenhængende sogne Øster Snede, Løsning, Korning,

Ølsted, Torsted, Tyrsted og Stenderup og det herfra isolerede sogn Glud (kort 4). Med henholdsvis 11 og 10 præmievindere dominerede sognene Ølsted og Øster Snede helt.

Hertil kommer, at én af de præmierede kløveravlere også fik præmie for dyrkning af kløverfrø, og at yderligere otte personer præmieredes for kløverfrøproduktion alene. Dette sidste var også en aktivitet, der pegede fremad; fra og med 1803 ændrede selskabet prisemnet for kløveravl til: kløverfrøproduktion til salg.

De præmierede aktiviteter omfatter både rød- og hvidkløver. De angives meget uensartet, nogle ved antallet af såede pund kløverfrø og høstede læs hø, andre i tdr. land eller skæpper land. Det er derfor ikke muligt at nå til et samlet mål for præstationerne. Dog kan mængderne af høstede kløverfrø sammenlignes, og man når her et tal på godt 600 kg, idet en række af avlernes høstresultater herudover ikke er anført.

Pløjning og kørsel med stude

Den, der ager med stude, kommer også med, sagde et ordsprog allerede i 1500-årene. Landhusholdningsselskabet fandt studenes trækraft så værdifuld, at man med et præmieemne i årene 1785-1809 søgte at fremme brugen af dette trækdyr. Det blev i årene før 1800 til ialt 52 præmier, hvoraf de fire gik til Vejle amt, nemlig to til hver af sognene Ringgive og Ødsted i amtets vestlige og midterste del.²²

Hvor græsningen var ringe, var det netop en særlig fordel at holde stude.

Fordomme spillede dog her en rolle, og landmanden og mølleren Hans Wulff fra Vester Nebel sogn fandt i begyndelsen af 1800-årene i en indberetning til Landhusholdningsselskabet anledning til at fremhæve studene: „Ønskeligt var det, at enhver, der selv kan følge med plov og vogn, ville bruge stude, da det er unægteligt, at den mand, som arbejder med stude, går frem, når den, som driver med heste, som oftest må gå tilbage. Stude trækker vel ikke så stærkt som unge, raske heste, men udretter dog langt mere, end mådeligt fodrede, gamle heste”.²³

Engvanding, standsning af sandflugt, mergling og flid og vindskibehighed i landbruget

I forbindelse med afvandingsarbejder, men også i andre tilfælde indrettede man en del steder forholdene således, at det blev muligt at sætte enge under vand. Fra 1785 stod da også i Landhusholdningsselskabets prisemneliste emnet: For de bedste indretninger til engenes vanding. Frem til år 1800 uddeltes i alt 15 præmier for dette emne. To af disse præmier faldt i Vejle amt, heraf den ene i Ringgive sogn, hvor seks gårdmænd sammen havde opført en dæmning ved Ringgive Å til engenes vanding (kort 5, nr. 6).²⁴

Hertil kom imidlertid, at hele 22 personer havde fået præmier for engvandsarbejder i forbindelse med andre aktivite-

Tabel 4 Ribe stifts landbefolkning 1787 og Landhusholdningsselskabets præmievindere inden for landbrug 1770-99 fordelt på erhvervsgrupper.

Erhverv	Ribe stifts landbefolkning 1787 i %	Præmievindere inden for landbrug i Vejle amt 1770-99: antal og %	
Gejstlige embedsmænd	1,7	4	1,9
Landofficerer		1	0,5
Civile embedsmænd	0,4	11	5,3
Kunstnere og fabrikører	3,5		
Håndværkere	6,2		
Skipper, fiskere og søfarende	6,2		
Godsejere	0,4	1	0,5
Gårdmænd	50,1	171	82,1
Husmænd	7,2	15	7,2
Inderster	1,1		
Andre næringsdrivende	0,6	2	1,0
Tjenestefolk	14,2		
Daglejere	5,0		
Pensionister	0,3		
Fattige	2,4		
Andre	0,7	1	0,5
Uangivet		2	1,0
Ialt	100,0		100,0
— antal	90.592	208	

Anm.: Præmievinderne under Civile embedsmænd er en amtmand, en rådmand, en landinspektør, 4 skoleholdere og 4 sognefogeder; under Andre næringsdrivende en apoteker og en prokurator. I tallene for Vejle amt er medregnet de blot tre byboere, der er medtaget i undersøgelsen.

Kilde: Kartotek over Landhusholdningsselskabets præmievindere, jfr. note 2.

ter; 12 personer havde indrettet deres vandafledningsarbejder ved enge således, at de kunne sætte engene under vand; seks havde udgravet moser således, at de kunne vandes; og yderligere fire havde foretaget indretninger med henblik på engvanding.

Ovenfor er omtalt jordforbedringsarbejderne gennem vandafledning. Yderligere nogle få personer fik belønninger for

jordforbedringsarbejder. Én havde udført arbejder af en art, der kunne være nødvendig i visse af amtets vestlige egne: en gårdmand i Bindeballe by i Randbøl sogn blev belønnet for jordforbedringsarbejde ved standsning af sandflugt.²⁵ Og en bonde i Ølsted sogn og én i Øster Snede sogn havde opdaget mergel på deres jorder, en tredje havde i Ølsted sogn gødet sine jorder med mergel.²⁶ De fik deres be-

lønninger i henholdsvis 1786, 1787 og 1786, og anvendelsen af mergel, kalkholdige lerede eller sandede jordarter, var netop i slutningen af 1700-årene ved at blive udbredt i Danmark. Bonden i Øster Snede sogn havde opdaget en mergel-mose, der angives at have et omfang på 60.000 kubikfod, og han havde i 1785 gødet én tønde land med 80 læs mergel, tilsået arealet med havre og fået 7-8 fold.

„Flids og vindskibeligheds belønning til fædernelandets bedre flor” stod der helt i oplysningstidens ånd på den største af Landhusholdningsselskabets to første medaljer, fra 1770. Og som hundredvis af andre danske bidrog bønderne i Vejle amt i slutningen af 1700-årene med deres arbejde til landboreformerne. De fleste fik præmie eller medalje for et enkelt arbejde. En del var med på flere områder, havde opsat stengærder, plantet levende hegn, afledt vand fra ager og enge, udført flere arbejder, der blev nøjere anført i listerne over præmievindere. Og atter andre fik præmier for en indsats, der blot betegnedes *Flid og vindskibelighed i landbruget* eller lignende. Ni personer fra Vejle amt fik i århundredets sidste årtier præmier under sådanne betingelser, herunder to sognepræster og en rådmand i Kolding.

Bærerne af reformarbejdet

For mange af præmievinderne anfører præmielisterne en erhvervsbetegnelse, og hvor den mangler, vil man ofte kunne finde oplysningerne i Landhusholdnings-

selskabets brevjournaler eller øvrige arkiv materiale. Det fremgår af en opgørelse over dem, der vandt præmier for reformarbejde i landbruget i Vejle amt (tabel 4), at gårdmændene helt dominerede, med 171 præmier ud af 208. Mindst 30 af de 171 gårdmænd var selvejere, 69 fæstegårdmænd, mens ejerforholdet ikke er anført for de øvrige 72, der betegnes som gårdmænd eller bønder. Af de resterende 37 præmievindere var én godsejer, 15 husmænd, 11 civile embedsmænd, én militær embedsmand, fire sognepræster, to var andre næringsdrivende (en apoteker og en prokurator), én under Andre (aftægtsmand) og to uangivet.

Med disse tal var gårdmændene stærkt overrepræsenteret set på baggrund af befolkningen som helhed i Ribe stift, hvortil det daværende Koldinghus amt hørte. De øvrige grupper, der dog er små, svarede ret nøje til tallene for stiftet som helhed, når bortses fra de civile embedsmænd, der var stærkt overrepræsenteret. Dette gælder imidlertid ikke for de civile embedsmænd i Landhusholdningsselskabets præmiesystem som helehed i årene 1770-1800. Måske har det spillet en rolle for Vejle amt, at man havde en række aktive, civile og gejstlige embedsmænd, som vi hér har iagttaget, en amtmand, en landvæsenskommissær, en rådmand, fire sognefogeder, fire skoleholdere og fire sognepræster.

Geografisk ser man af gårdmændene selvejerne ret spredt ud over amtet – når bortses fra, at Randbøl sogn stod med otte selvejere – mens en væsentlig del af dem, der betegnedes som fæstere, koncentre-

Schousboe

Højeste og Walbaarsen
Hj. Etatsraad!

22 Oct 1782

Et højblikt Brev, at det gælder 40 Rindskæb med den Høi-
tid magt, som Prens Walbaarsen har udi, som er og som er
at, som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er,
angående Beretnel Hansen Pami for Hans Børn, Anlæg

I 1774 skien Lov, som er, som er, som er, som er, som er, som er,
indlyst Lov, at indlyst Lov, som er, som er, som er, som er, som er,
Hans Beretnel, en Gæst i Indlyst Lov, som er, som er, som er, som er,
som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er,
at gæst og som er, som er, som er, som er, som er, som er,
som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er,

Omkommet, som er, som er, som er, som er, som er, som er,
som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er,
Indlyst Lov, som er, som er, som er, som er, som er, som er,
Indlyst Lov, som er, som er, som er, som er, som er, som er,

By gæst og som er, som er, som er, som er, som er, som er,
og som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er, som er,

Højeste og Walbaarsen
Hj. Etatsraad

Pami

Indlyst Lov og Indlyst Lov
Lovers

Gæst Lov og Indlyst Lov, som er, som er, som er, som er,
1782.

Hans Beretnel

◁ Brev af 22. september 1782 fra sognepræst Hans Schousboe (1724-85) i Gauerlund til Landhusholdningsselskabets sekretær i årene 1769-87, Christian Martfeldt (1728-90).

I Landhusholdningsselskabets arkiv er med få undtagelser brevene fra tiden før 1807 gået tabt. Men i Martfeldts arkiv i Det kgl. Bibliotek findes et meget stort antal breve til ham og Landhusholdningsselskabet fra hans sekretærtid, heraf fem fra personer i Vejle amt: rådmand Johannes Iversen Bruun i Fredericia, sognepræst Niels Christian Clausson i Brande, amtmand Hans de Hofman i Fredericia, Andreas Møller i Kolding og sognepræst Hans Schousboe i Gauerlund.

I det viste brev takker Hans Schousboe for en fremsendt præmie til husmanden Terchel Hansen, som han tidligere havde anbefalet for biavl. Han anbefaler endnu et af sine sognebørn, bonden Jens Terchelsen, som også ganske rigtigt i 1783 fik 2. præmie for plantning af gærder af hyld, vidje og hessel i årene 1777 og 1778. Synsforretninger var blevet indsendt af amtmand Hans de Hofman. I tidens stil underskriver Hans Schousboe sig „Højædle og velbårne hr. etatsråd Deres underdanigste og ydmygeste tjener”.

Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml., 1344-56, 2.

rede sig i en række sogne i Hatting herred og det tilgrænsende Øster Snede.

Landboreformerne i Vejle amt

Af materialet i Landhusholdningsselskabets arkiv og avisernes præmievinderlister fremgår, at Vejle amt i stort omfang var med i arbejdet med landboreformerne i slutningen af 1700-årene. Amtet var på en række områder med i forreste række. Men aktiviteten var meget ujævnt fordelt over amtet som helhed. Man må her konstatere, at amtets nordøstlige del helt dominerede.

Baggrunden herfor har man kun delvis i amtets terrænformer og kulturgeografi, hvor vi mod vest, vest for linien Thyregod-Give-Randbøl-Egtved, har den vestjyske del af amtet, omfattende omkring en trediedel af dettes areal, med sandede bakkeøer og hedesletter, hvor lyngheden i 1700-årene var dominerende, og mod øst de unge morænelandskaber, omfattende de

østligste to trediedele af amtet, med lerede og frugtbare jorder.²⁷

Forholdene i amtet finder man lidt mere detaljeret beskrevet i Landhusholdningsselskabets gamle amtsbeskrivelse vedrørende dette amt, skrevet af den fremtrædende landøkonomiske forfatter C. Dalgas (1787-1870) og udgivet i 1826.²⁸

Han betegner egnen ved Fredericia, omfattende Elbo og Holmans herreder og en del af Brusker herred, som det bedste landbrugsområde i amtet, „den skønne og frugtbare landstrækning”, med muldrig jord.

Bjerge herred har også sine fortrin, men her er lerjorden mere dominerende; undergrunden er dog mange steder kalkrig, og man finder her de bedste græsgange i amtet. Nebsager sogn nævnes som det bedste, frugtbare og muldrigste i herredet, tæt fulgt af Uth, Skjold og Rårup sogne. Vi ser imidlertid ingen af disse sogne før år 1800 fremvise præmierede reformarbejder.

Hatting herred har lerjorder, der er mindre stive. Den bedste jord findes i sog-

nene Torsted, Tyrsted, Ølsted, Engum og Daugård, hvoraf de fire førstnævnte netop spiller en fremtrædende rolle i det præmierede reformarbejde. Hatting og Korning sogne omtales som mere sandede, men som vi har set, var de ikke desto mindre — især Hatting sogn — fint placeret i reformarbejdet.

Den østlige del af Nørvang og Tørrild herreder har flere steder meget frugtbare, muldrige jorder. Sognene Hornstrup, Øster Snede og Uldum nævnes som hørende til de frugtbare områder, og vi har også set dem blandt dem, der i særlig grad udmærkede sig med mange præmierede reformarbejder. Derimod mærker man i sognene Langskov, Grejs og Skibet med deres lette sandjorder ifølge Dalgas overgangen til de magre egne i vest og nord.

De vestlige dele af Nørvang og Tørrild herreder og herrederne Jerlev og Brusk udgør den vestlige del af amtet, som Dalgas igen inddeler i en nordvestlig og en søndre del, hvoraf den sidste var langt mere opdyrket og mindst ufrugtbar. Her i vest dominerede sandet for det meste, når bortset fra Øster Starup og Bredsten sogne, hvoraf det sidstnævnte netop spillede en rolle i Landhusholdningsselskabets korrespondance i perioden.

I de fleste af sognene i den søndre del, nemlig hele Jerlev herred og dele af Tørrild herred (Nørup og Bredsten sogne) og af Brusk herred, var der enkelte fint muldede og lerede strækninger. Dalgas nævner her Harte, Vester Nebel og Øster Starup sogne i Brusk herred, Højen sogn i Jerlev herred og Bredsten sogn i Tørrild herred, sogne, hvoraf de fleste opræder

med præmierede reformarbejder eller i Landhusholdningsselskabets korrespondance.

Den nordvestlige del af amtet, den egentlige vesteregn, omfattende sognene Randbøl, Lindeballe, Gadbjerg, Givskud, Øster Nykirke, Give, Tyregod, Vester, Brande, Sønder Omme og Ringgive sogne og en del af Egtved sogn, havde jorder, der for størstedelen bestod af hvidt sand af så ringe beskaffenhed, at det gav sig udslag i, at lyngens vækst var ubetydelig. Fra de nævnte sogne har vi da også blot mødt tre præmievindere ud over de 16, som man finder fra Randbøl sogn, karakteristisk nok næsten alle betegnet kolonister, fra bebyggelserne Frederikshåb, Hofmanslyst og Hofmansfeldt og de gamle landsbyer Store Almstok og Vandel, præmieret væsentligst for opsætning af stengærder. Fra dette område nævner Dalgas da også flere flyvesande, således den 400-500 tdr. land store Rubjergsande i Randbøl sogn og flere i Brande, Give og Sønder Omme sogne. Dæmpningen af disse flyvesandsområder skulle først være påbegyndt i slutningen af 1700-årene; vi har set en enkelt, en gårdmand i Bindeballe by i Randbøl sogn, få præmie for standsning af sandflugt, i 1794.

Der var således meget betydelige forskelle i jordbundsforhold og vilkår for landbruget mellem amtets vestlige og østlige dele. Men disse forhold var ikke eneafgørende for den ujævne fordeling, vi har set af resultaterne af Landhusholdningsselskabets virksomhed.

Man kunne vel tænke, at de bidrog til en forklaring af de gode resultater i amtets

Tabel 5 Landhusholdningsselskabets præmievindere i Vejle amts herreder 1770-99 i forhold til befolkningstallene 1801.

Herred	Antal indbyggere pr. præmievinder	Antal præmie- vindere
I amtets østlige del:		
Bjerge	343	22
Hatting	51	84
Elbo	860	7
Holmans	1.062	3
Ialt østlige del	217	122
I amtets vestlige del:		
Jerlev	254	8
Nørvang	152	49
Tørrild	181	23
Ialt vestlige del	171	80
Nørvang herreds vestdel	235	9
Nørvang herreds østdel	134	40
Tørrild herreds vestdel	33	20
Tørrild herreds østdel	1.164	3
Amtet ialt	199	202
Amtets østlige del	214	165
Amtets vestlige del	130	37

Anm.: Nørre Tyrstrup herred, der ingen præmievindere har i perioden, er ikke medregnet, da heredet før 1864 lå under hertugdømmet Slesvig, hvilket sandsynligvis har givet området et fjernere forhold til Landhusholdningsselskabet. — To præmievindere fra Kolding og én ikke-placeret er ikke medregnet, ligesom heller ikke de tre, der vandt præmier for teoretiske arbejder.

Kilde: Kartotek over Landhusholdningsselskabets præmievindere, jfr. note 2.

nordøstlige del. Men sætter man tallene af præmievindere i forhold til befolkningstallene, vil man finde, at den magre, sandede, for en del hedeklædte vestlige del af amtet har én præmievinder for hver 142 indbyggere, mens der i amtets frugtbare, mere eller mindre muldrige østlige to trediedele blot er én præmievinder for hver 235 indbyggere (jfr. tabel 5). Vel dominerer i øst Hatting herred med blot 51 indbyggere for hver præmievinder. Men

dernæst følger herrederne Nørvang og Tørrild med henholdsvis 152 og 181 indbyggere pr. præmievinder, så det sidste herred i vest, Jerlev, med 254 og først derefter de øvrige østlige herreder, med mellem 343 og 1.062 indbyggere pr. præmievinder, ja, Nørre Tyrstrup herred har endda ikke én eneste præmievinder.

Særlige lokale, måske personlige forhold, må ofte have ligget bag den meget ujævne fordeling af resultaterne i reform-

T.M. 117

arbejdet. Foregangsmænd eller indflydelsesrige opmuntrende og inspirerende personer kan have spillet en rolle, som skolelærere og sognepræster. Man kan således pege på, at Ølsted sogn, der stod med 22 præmievindere, havde en sognepræst, der i årene 1770-88 førte en meget omfattende korrespondance med Landhusholdningsselskabet.²⁹

Kolding-egnens bondestand var i slutningen af 1700-årene forholdsvis velstillet og — som det også fremgår af resultaterne af Landhusholdningsselskabets virksomhed — fremadstræbende. I de fire af amtets herreder — Elbo, Holman, Jerlev og Brusik — var en væsentlig del af bønderne selvejere, og landsbyerne var udskiftet af fællesskabet i årene 1769-86; kun de magre, fattigere herreder Nørvang og Tørrild var her bagefter.

For gennemførelsen af arbejdet med landboreformerne spillede en række enkeltpersoner en rolle, således som det allerede er antydnet. Det gælder ikke blot de tre tidligere omtalte prisskriftforfattere Niels Christian Clauson, Arent Steenstrup og Hans de Hofman, men også en mand som landinspektøren Jakob Daniel Wesenberg.

Mest betydningsfuld var formentlig Hans de Hofman, der som amtmand havde en fremtrædende position og med stor energi virkede som embedsmand og forfatter. Fik han ikke trykt sin præmie-

rede økonomiske beskrivelse af Koldinghus amt, så havde han dog nogle få år i forvejen fået udgivet *Coldinghuus amtis beskrivelse*, trykt i Fredericia 1786, et tabelværk i tværfolio med en udsigt over udskiftningen i amtet (der ud over det senere Vejle amts område (bortset fra Nørre Tyrstrup herred) også omfattede Anst og Slavs herreder) og beskrivelse af en lang række landboforhold, jorddelingen, økonomi, veje og skove, heder, mergel, teglværker o.s.v.³⁰ Formentlig er der tale om et manuskript, han i 1780 havde sendt til Landhusholdningsselskabets sekretær Christian Martfelt, „forfattet efter den i aviserne gjorte invitation”.³¹ Hans betydelige forfatterskab omfattede også værkerne *Oeconomiske betragtninger om Århusstift*, 1757, og *Samtale angående hedernes dyrkning og forbedring i Jylland*, 1781, og en række afhandlinger om hedernes dyrkning, om hoveriets afskaffelse og hovedgårdens indretning til bøndergårde, og om jordens inddeling i to-tre kobler. Bogen om hedernes dyrkning og forbedring lod Hofman levere til alle sognepræster i amtet til bekendtgørelse, og han indhentede bispens tilladelse til at lade den læse for de store børn i skolerne, ligesom han gjorde det for amtmand Esaias Fleischers *Agerdyrknings-katekismus*, udgivet i 1780 af Landhusholdningsselskabet. Skoleholderne selv eller en af de bedste drenge skulle i skolen hver dag læse et helt eller halvt kapitel af denne agerdyrknings-katekismus højt, „da dog noget hænger ved, og de fortæller forældrene samme, hvorved dog noget kan vedhænge, og de får lyst til at forsøge.”³² Praktisk, som han var,

◁ Amtmand Hans de Hofman (1713-93), Fredericia. Stik af I.M. Haas i Tycho de Hofman: *Historiske efterretninger om velfortiente danske adelsmænd*, 2, 1778.

skaffede han selv kløverfrø til udbredelsen af kløverdyrkingen, og det var kun selvfølgelig, at Christian Colbiørnsen i sit hovedindlæg 1790 mod godsejer F.C.T. Lütichau udtalte, at bønderne i amtet i „den ædle og redelige Hofman har haft en trofast ledsager, ven og fader”. Som sådan virkede Hofman utrætteligt for borgerne og bønderne i amtet, oprettede tobaksplantager, sikrede præmier og belønninger til fortjenstfulde bønder, købte markjorder til udstykning til landboer, støttede bønderne ved fremskaffelse af midler til udskiftningen. Man undres på denne baggrund ikke, når man ser Hofman i et brev til Christian Martfelt skrive i de sidste linier: „Sluttelig, vores hele liv er en kæde af uro, og vores fornøjelser vaniteter (forfængeligheder), i hvor godt vi end synes derom, bedst at stræbe at beholde en god samvittighed, så kan man vente og håbe en nådig dommer og den evige og ufor-gængelige ro og hvile”.³³

Niels Christian Clausson skrev ikke blot de førnævnte afhandlinger om bøndergårdens mest hensigtsmæssige størrelse, men udgav også et prisskrift om folkemængden i bondestanden, 1772. I et brev til Christian Martfelt tilbød han i 1773 at udarbejde et manuskript om „Hvad fejl der er ved vort landvæsens nærværende forfatning, hvorledes samme på den retfærdigste og for staten fordelagtigste måde kan rettes”.³⁴

Hans forsvarsholdning over for bønderne ses af hans *Proprietærernes eyendom ligeså hellig i regieringens øine som bondens frihed*, 1787, og af hans svar samme år på nogle ugeskriftsindlæg med kritik af dette

skrift. Han viste i sit svar „de sande årsager til det uhyre store betlerie, og til det lidet korn, som årlig sælges fra Danmark”.

Arent Steenstrup lod det heller ikke blive ved den nævnte utrykte afhandling om bøndergårdens størrelse, men udgav en nyttig håndbog om *Den danske bondes pligter og rettigheder efter lovene, således som de vare ved slutningen af det 18de århundrede*, 1798.³⁵ I en tidsskriftartikel fra 1802 viste han sin forståelse for bøndernes forhold: *Frimodig undersøgelse, om den måde, hvorpå selvejerbøndernes stierboer behandles, er så passende, som man til denne talrige klasses og statens gavn kunne ønske.*

Landinspektør Jakob Daniel Wesenberg (ca. 1730-1830) i Nørre Bjert skulle ikke blot blive et forbillede på egnen gennem arbejdet med sin mønstergård.³⁶ Han fremlagde også sine erfaringer i skriftet *Anvisning, hvorledes de kunstige græsarter bør dyrkes i Jylland*, fra 1779, og skrev et par gange om sine erfaringer med dyrkning af rajrgræs. Mænd som de nævnte bidrager til at forklare resultaterne i reformarbejdet i Vejle amt i slutningen af 1700-årene. Formentlig vil man kunne pege på flere endnu.

Med gode naturgivne forhold i store dele af amtet og med et omfattende reformarbejde i årtierne før år 1800 stod bønderne i Vejle amt godt rustet til at fortsætte arbejdet i 1800-årene. Arbejdet kunne yderligere fremmes, da amtet i 1819 som et af de første fik sit eget selskab, Vejle Amts Landøkonomiske Selskab, med det formål ved forenede kræfter at fremme det praktiske landbrugs forskellige dele.³⁷

Noter:

I noterne anvendes forkortelsen Ad. C. E. om Kiøbenhavns kongelig alene privilegerede Adresse-Concoirs efterretninger, der udkom som avis i perioden.

- 1 Ole Degn, arkivar, dr. phil., f. 1937. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Har bl.a. publiceret Landhusholdningsselskabets arkiv, Registratur og journalregistre. I. 1769-1807, 1-2, 1971. Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser, 1971. Urbanisering og industrialisering. En forskningsoversigt, 1978. Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660, 1-2, 1981. Håndværkets kulturhistorie, 2. Håndværket i fremgang. Perioden 1550-1700 (sammen med Inger Dübeck), 1983.
- 2 Om Landhusholdningsselskabet og dets præmiesystem, se Ole Degn: Flids og vindskibeligheds belønning. Præmiesystemet, præmievinderne og deres arbejde 1769-1967. (Vagn Dybdahl (red.): For fædrelandets bedre flor. Festskrift i anledning af Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs 200-års jubilæum, 1968, s. 192-254). Om dets arkiv og brevskriverne fra Vejle amt: Ole Degn: Landhusholdningsselskabets arkiv: Registratur og journalregistre, 1. 1769-1807, 1, 1971, s. XIII-XXXVI, og 2, 1971, s. 371-81.
Da undersøgelsen hér beskæftiger sig med præmierede og belønnede *arbejder*, er de anførte tal ikke altid i overensstemmelse med dem, der findes i ovennævnte afhandling om præmiesystemet, hvor der gives tal for præmierede og belønnede *personer*, hvoraf nogle på én gang er præmieret eller belønnet for *flere* forskellige arbejder, som da er anført under ét under For bedste drift og flid i agerdyrkingen, mens de præmierede arbejder hér er specificeret ud på de enkelte emner.
Grundlaget for arbejdet her er Erhvervsarkivets kartotek over Landhusholdningsselskabets præmievindere, jfr. det ovenfor nævnte arbejde om præmiesystemet, 1968, s. 252, note 74.
- 3 Idet det slesvigske Nørre Tyrstrup herred dog først efter krigen 1864 kom under kongeriget og blev lagt til Vejle amt.

- 4 Da en del personer fik præmie for flere aktiviteter på én gang, vil det samlede tal af de i det følgende omtalte præmierede arbejder overstige tallet af personer.
- 5 Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs skrifter, 1-7, 1776-1804.
- 6 I 1771 havde han fået General-Landvæsen-Kollegiets guldmedalje for et prisskrift om samme emne. Om ham, se i øvrigt H. Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814, 2, 1925, s. 255-56.
- 7 Om ham, se Th.H. Erslew: Almindeligt forfatterlexikon for Danmark, 3, 1853, s. 222-23.
- 8 Trykt i uddrag i Vejle amts Årbøger, 1906, s. 86-110. Om ham, se Dansk biografisk Leksikon, 3. udg., 6, 1980, s. 411-12.
- 9 Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs skrifter, 4, 17, s. 186-87.
- 10 Bymændene i Råbymagle, se sstds.
- 11 Ad. C.E., 1787, nr. 179, præmienr. 15
- 12 Ad. C.E., 1777, nr. 23, præmienr. 74; 1789, nr. 104, præmienr. 116; 1787, nr. 250, præmienr. 193.
- 13 Jfr. Hans de Hofman, Vejle Amts Årbøger, 1906, s. 90.
- 14 Ad. C.E., 1791, nr. 269, præmienr. 18; 1789, nr. 98, præmienr. 44; 1793, nr. 27, præmienr. 15; 1800, nr. 45, præmienr. 21.
- 15 Ad. C.E., 1785, nr. 90, præmienr. 19.
- 16 Ad. C.E., 1796, nr. 145, præmienr. 12.
- 17 I flere tilfælde omtales også i anden sammenhæng jorddiger, for en del beplantet med levende hegn: Ad. C.E., 1780, nr. 56, præmienr. 176; 1784, nr. 104, præmienr. 75; 1787, nr. 245, præmienr. 42; 1790, nr. 269, præmienr. 89.
- 18 Ad. C.E., 1786, nr. 179, præmienr. 15.
- 19 Ad. C.E., 1777, nr. 23, præmienr. 74; 1783, nr. 110, præmienr. 190.
- 20 Ad. C.E., 1786, nr. 179, præmienr. 24.
- 21 Ad. C.E., 1779, nr. 37, præmienr. 20.
- 22 Ad. C.E., 1794, nr. 60, præmienr. 92-93; 1793, nr. 38, præmienr. 101-02.
- 23 C. Dalgas: Veile amt, 1826, s. 77-78.
- 24 Ad. C.E., 1799, nr. 84, præmienr. 43.
- 25 Ad. C.E., 1794, nr. 60, præmienr. 61.

- 26 Ad. C.E., 1786, nr. 185, præmienr. 92; 1787, nr. 250, præmienr. 190; 1786, nr. 198, præmienr. 209.
- 27 Trap: Danmark, 5. udg., 21, 1964, s. 759-69 og 178-79. Hederne dominerede i halvdelen af Nørvang og Tørrild herreder.
- 28 S. 1-25.
- 29 Se Ole Degn, 1971 (se note 2), 2, s. 380.
- 30 Se note 8.
- 31 Brev 2/9 1780 i Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. 1344-56, 2 .
- 32 Brev 23/3 1784, sammesteds.
- 33 Udateret brev, sammesteds.
- 34 Brev 1/3 1773, sammesteds.
- 35 Bogen kom i nye oplag 1802 og 1812.
- 36 Om ham, se Th. H. Erslew (se note 6), 3, 1853, s. 513.
- 37 C. Dalgas, 1826 (se note 23), s. 195.

„En sjælden liberalitet” De fattiges forhold i Fredericia i slutningen af det 19. årh.

Af Claus Reinholt Hebor¹

I februar 1891 henvendte murersvend Peter Jessen Hartung sig til fattigvæsenet i Fredericia. På grund af uforudsete omstændigheder, arbejdsløshed, sygdom e.l., måtte han bede om et lille tilskud til sin betrængte økonomi, og fattigvæsenet tildelte ham som lån et beløb på 10 kr.

Dette kan synes som en betydningsløs og almindelig foreteelse i slutningen af det 19. årh., men for murersvenden, og iøvrigt alle andre, der modtog fattighjælp, medførte denne hjælp vidtgående begrænsninger i deres liv.

På trods af socialreformen i 1891 bestod lovgivningen indenfor fattighjælpsområdet stort set af den første fattiglov fra 1803 og senere tilføjelser.² Hovedformålet med 1803-loven var at yde fattige en hjælp, der på den ene side ikke måtte virke tillokke på dovne eller arbejdssky personer, men som på den anden side også skulle være så stor, at de fattige ikke behøvede at tigge.³

Murersvend Peter Jessen Hartung kom p.g.a. denne hjælp på 10 kr. under fattigvæsenet, og det betød en del restriktioner

for ham, og naturligvis for de andre modtagere af fattighjælp. De kunne hjemsendes til deres forsørgelseskommune, som i Peter Jessen Hartungs tilfælde heldigvis var Fredericia, de skulle søge om ægteskabstilladelse, de skulle udføre et pålagt arbejde, og endelig mistede de valgretten og valgbarheden. Så længe hjælpen ikke var tilbagebetalt kunne den fattige ikke slippe for disse restriktioner, og i Hartungs tilfælde tyder det ikke på, at han har fået tilbagebetalt hjælpen.

Nu var Peter Jessen Hartung jo ikke den eneste, der modtog fattighjælp af Fredericia fattigvæsen, og i denne artikel vil jeg give en gennemgang af, hvor omfattende fattigdommen var i Fredericia i slutningen af det 19. årh., hvem de fattige var og give nogle eksempler på, hvordan livet formede sig for nogle af de fattige.⁴

Karakteristik af de fattige

Et forsigtigt skøn viser, at op mod 20% af Fredericias befolkning i perioden 1888 til

◁ *Gården i „Tabernaklet”. Foto: ca. 1898*

1898 hørte under det offentlige fattigvæsen.⁵

Henimod 1900 skete der et lille, men tydeligt fald i antallet af fattige i forhold til byens befolkningstal, hvilket helt klart må skyldes de bedre forhold for de dårligst stillede i samfundet gennem f.eks. bedre lønforhold, mindre arbejdsløshed og en bedre selvforsikring gennem sygekasser og fagforeninger. Det numeriske antal fattige steg dog gennem hele perioden, og også efter 1900.

Hovedparten af de fattige i Fredericia var de såkaldte „fremmede” fattige, hvilket betød, at de havde en anden forsørgelseskommune end Fredericia og derfor var tilvandrere til byen. 60% af alle fattige i Fredericia var tilvandrere, og man må formode, at det især har drejet sig om relativt unge mænd, der er vandret til byen for at udnytte de bedre muligheder der. Det store antal, der endte hos fattigvæsenet viser, at det ikke altid var lykken at komme ind til byen.

Godt 80% af tilvandrerne kom fra mindre byer end Fredericia, og knap 60% kom fra deciderede landsbyer og landområder, og ikke overraskende viser det sig, at det især var den nærmeste omegn omkring Fredericia, der trak folk til byen. Godt 1/4 af alle tilvandrere kom fra lokaliteter mindre end 25 km. fra Fredericia, og knap halvdelen af alle „fremmede” fattige kom indenfor en radius på 50 km. fra Fredericia.

En opgørelse over de fattiges erhvervsfordeling viser tydeligt, at det var arbej-

derklassen, der var den udsatte gruppe. 71% af de fattige var enten faglærte eller ufaglærte arbejdere, og dette tal bekræfter, hvor dårlige forhold arbejderne havde i slutningen af det 19. årh. 24% står opført uden erhvervsangivelse, men her drejer det sig især om kvinder, der var uden egentligt erhverv, og om arbejdsløse, vagabonder, småkriminelle o.l., hvis økonomiske grundlag har ligget lavere end de almindelige arbejders. Kun 5% af de fattige tæller erhverv som værtshusholdere, kontorister og handlende, men også mere økonomisk usikre betegnelser som billedhuggere, positivspillere og pensionister.

Aldersmæssigt har det ikke været muligt at opstille en undersøgelse for Fredericia, men undersøgelser fra andre byer viser, at der var en klar overvægt af fattige i aldersgruppen 30 til 49 år, hvilket passer meget godt med, at det var i disse år, man stiftede familie, og økonomien blev mere og mere anstrengt med antallet af børn.⁶

Enkeltbillet til USA

Overraskende nok viste min undersøgelse fra Fredericia, at knap halvdelen af alle fattige havde været på fattiggården i kortere eller længere tid, og i forhold til undersøgelserne fra Århus og Randers tyder det på en hård fattighjælpspolitik fra Fredericia kommunes side. Tydeligvis har man brugt fattiggården som et afskrækkelsesmiddel til at få folk til at afstå fra at søge fattighjælp. Fredericia havde også en meget stor hjemsendelsespraksis, og generelt fik de fattige i Fredericia ikke øko-

Fredericia Hospital (tv.) var hjem for gamle, enlige kvinder, og Fredericia Fattiggård i Dronningensgade var beboet af 40-60 lemmer daglig.

Foto: ca. 1905. Fotograf: W. Storm

nomisk hjælp i lige så lang tid som fattige i andre byer. Fredericia kommune har uden tvivl tænkt mere på kommunens økonomi end på de fattiges forhold.

Fattigvæsenet forsøgte også at slippe af med de fattige ved at sende dem til USA med en enkeltbillet, men i flere tilfælde er de afsendte vendt tilbage til Fredericia inden for tre måneder. De er sikkert aldrig kommet længere end til København eller England. Det tyder på, at det ikke er helt frivilligt, at de har modtaget den billet.⁷

Fattigvæsenet besluttede i 1882 at stoppe med afsendelse af flere fattige til

USA,⁸ men så langt frem som i 1895 har flere fattige modtaget rejsepenge til emigration til USA, hvilket fattigvæsenets hovedbøger bekræfter.

Pengehjælp

Pengehjælpen bestod af tre kategorier, som dog tildels overlappede hinanden: huslejhjælp, ugehjælp og almindelig understøttelse. Det var i høj grad de „egne“ fattige (folk født eller opvokset i Fredericia), der fik denne økonomiske hjælp.

Dette gjaldt f.eks. Lentzes enke, der fra før 1888 til et ukendt tidspunkt efter 1898 modtog 84 kr. årligt i ugehjælp og husleje-hjælp.

De „fremmede” fattige blev især sendt på fattiggården og derefter hjemsendt, hvilket skete for arbejdsmand Conrad Jensen. Han kom i 1894 på fattiggården fra d. 19. februar til d. 24. marts, og derefter blev han hjemsendt til sin forsørgelses-kommune, Pjedsted.

Kvinderne modtog som regel penge-hjælpen i en længere periode end mændene, hvilket klart viser kvindernes større problemer med at forsørge sig selv og evt. deres børn. En kvindes løn lå i denne pe-riode stort set på under halvdelen af en mands indtægt, og at have været en enlig kvinde med børn har været noget nær en katastrofe, hvilket det følgende eksempel kan vise.

Fisker Peter Jørgensen døde i juli 1894 efter længere tids sygdom, og enken sad tilbage med mindst 4 børn i 11 til 18 års alderen. Mens manden levede, modtog familien lidt hjælp til konfirmationstøjet i 1888, 1891 og i 1893, hvilket for så vidt var meget normalt i arbejderhjem. Men da manden blev syg i foråret 1894 og døde i juli samme år, blev hustruen nødt til at anmode om husleje-hjælp og ugehjælp. Dette blev bevilget i to kortere perioder, nemlig fra marts til september 1894 og igen fra januar til marts 1895, og hjælpen bestod af mellem 5 og 10 kr. om måneden. Fra marts 1895 modtog enken kun husleje-hjælp på 16 kr. to gange om året, men dette har åbenbart ikke været tilstrækkeligt til familiens ophold, og i oktober 1897

flyttede enken til København, hvor mulig-hederne for at forsørge sig og sine børn har været bedre. Helt frem til december 1898, hvor oplysningerne om familien stopper, modtog enken en understøttelse fra Fredericia på 4 kr. om måneden, så helt godt er det altså ikke gået hende i Kø-benhavn.

„En sjældnen liberalitet”

Beløbene, der blev udbetalt, var meget beskedne, hvilket de forskellige eksem-pler, jeg fremdrager, også viser. Over 80% af de udbetalte beløb lå på under 100 kr. om året, og kun i ganske få tilfælde er der blevet udbetalt over 200 kr. Datidige be-regninger af et arbejderbudget til „et or-dentligt, men tarveligt livsophold” opfører en minimumsløn for en arbejder på mel-lem 600 og 800 kr. om året,⁹ så det har væ-ret en meget lille del, de fattige har kunnet få hos det offentlige fattigvæsen. En større indtjening ved siden af har været strengt nødvendigt, men selv på grundlag af dette påpegede et byrådsmedlem i 1882 det helt utilstedelige i de „forhøjede betalingssat-ser (op til 100 kr. årligt), der for nogles ved-kommende vidner om en for udvalget sjældnen liberalitet”.¹⁰ Senere kom opfor-dringen til at smide „de udelige fattig-kommissionsmedlemmer” ud af byrådet ved valget på lørdag.¹¹

Denne mangel på sympati og forståelse for de fattiges forhold støder man gang på gang på, både i byrådet og i aviserne, der ud fra en liberal tankegang mente, at de fattige selv var skyld i deres fattigdom.

I dette hus på hjørnet af Prinsessegade og Fynsgade boede Hønejaus og Peter Sølvsmed, et par fattige, der havde fået deres tilnavne efter deres tyveriobjekter. Foto: ca. 1900. Fotograf: W. Storm

På fattiggården

Fattiggården var ifølge lovgivningen udset til at være et opholdssted for de „værdige” fattige, men lige som i andre byer befolkedes fattiggården i Fredericia i større og større omfang af subsistensløse og vagabonderende personer.¹²

Det var hovedsagelig de „fremmede” fattige, der kom på fattiggården, og det tyder på en klar forskelsbehandling mellem de fattige hjemmehørende i Fredericia og tilflytterne. Knap 15% af de fattige har væ-

ret flere gange på fattiggården i Fredericia, og enkelte har været der helt op til 9 gange i løbet af den undersøgte ti-års periode.

Kendetegnende er det, at mændene har været flere gange på fattiggården i kortere perioder, mens kvinderne i højere grad har boet på „gården” i længere tid. Næsten 60% af mændene boede under 20 dage på fattiggården, og 92% af mændenes ophold var på under et år, mens mange kvinder boede der gennem hele den undersøgte ti-års periode, og sandsynligvis i flere år både før og efter.

Som regel var drikkeriet den væsentligste årsag til, at folk kom på fattiggården, hvilket eksemplet med Søren Pedersen viser. Han var cigarmagersvend, født og opvokset i Århus, og første gang man støder på ham er i 1891, hvor han var på fattiggården fra d. 30. juni til d. 8. juli. Ved afslutningen af opholdet fik han 3 kr. til at klare de første svære dage, indtil han enten havde fundet arbejde eller var rejst til en anden kommune. I hvert fald dukker Søren Pedersen først op i Fredericia fattigvæsens bøger i 1895, hvor cigarmagersvendens kom i detentionen d. 1. marts og derefter blev overflyttet til fattiggården fra d. 2. marts til d. 8. marts. Herefter gik der et år, hvor han har kunnet klare sig selv, men i 1896 gik det galt igen. Han kom igen i detentionen og på fattiggården fra d. 10. marts til d. 18. marts. Åbenbart har hans ophold på fattiggården ikke helt forløbet efter reglementet, idet han efter fattiggården blev sendt på tvangsarbejdsanstalt i Horsens. Et ophold på en tvangsarbejdsanstalt varede som regel 40 dage, og det blev brugt som middel mod personer, der enten ikke ville arbejde på fattiggården, eller som havde en meget voldsom og uregerlig opførsel.

Efter endnu en tur på fattiggården fra d. 24. maj til d. 2. juni 1897 mistede Fredericia fattigvæsen tålmodigheden med ham, og han blev hjemsendt til sin forsørgelseskommune, Århus.

Dette er en meget almindelig livshistorie for en stor del af fattiggårdsklientellet, og kun i ganske få tilfælde har fattigvæsenet forsøgt at hjælpe folk af med deres laster, f.eks. ved at sende drankere på af-

vænningsanstalter, eller „løsagtige fruentimmere” på opbyggelige hjem.¹³ I langt de overvejende tilfælde har de lokale fattigvæsener simpelthen sendt de, ofte hjælpeløse, fattige videre til en anden kommune for derved at undgå at have udgifter på vedkommende.

Hjemsendelse til forsørgelseskommunen var meget benyttet i Fredericia, og i nogle år er over 15% af de fattige blevet sendt tilbage til deres fødekommune. Kommunen har helt tydeligt brugt hjemsendelsen dels som et afskrækkelsesmiddel og dels til at slippe af med de fattige. For den fattige har det været en katastrofe at blive sendt tilbage til f.eks. det sogn, hvorfra han netop var rejst p.g.a. de dårligere muligheder for et rimeligt liv der.

Livet på fattiggården

Det er svært at få et billede af, hvordan livet har formet sig for lemmerne på fattiggården, men bl.a. en gennemgang af Fredericia Dagblad mellem 1880 og 1900 har kunnet belyse forholdene i et rimeligt omfang.

Miljøet på fattiggården har været meget hårdt, og fattiggårdslivet har mest af alt formet sig som i et fængsel. Dagen havde en fast timeplan, som regel med en sengetid, når det blev mørkt, og vækning kl. 5.00. Derudover skulle lemmerne arbejde hele dagen med fabrikation af koste, måtter o.l.. Mænd og kvinder blev holdt adskilte, og dette gjaldt også for gifte par på fattiggården. Kun ældre „værdige” ægte-

Der findes ingen billeder af livet på Fredericia fattiggård, men dette billede fra en arbejdstue på en anden fattiggård må give et godt indtryk af forholdene på Fredericia Fattiggård. Foto fra månedshæftet Holger Danske, marts 1914

Spisestue fra en ukendt fattiggård. De sørgelige forhold afspejler sig tydeligt i fattiglemmernes ansigter. Foto fra månedshæftet Holger Danske, marts 1914

par kunne få lov at bo sammen, og fælles for alle lemmer var, at de skulle søge om udgangstilladelse, hvilket kunne gives for en søndag eftermiddag hveranden uge.

Byrådsforhandlingerne kan også give os et lille indtryk af forholdene på fattiggården, og f.eks. i 1885 fremsatte en del byrådsmedlemmer et krav om en højere mur omkring fattiggården. Begrundelsen for dette var, at lemmerne med største letthed kunne kravle over den daværende mur for „at tage på tur, skaffe brændevin eller anden udskejelse”. Opsynsmanden kunne ikke holde dem tilbage, da lemmerne så ofte trak deres knive.¹⁴ En forhøjelse af muren blev vedtaget, men noget større har det ikke hjulpet, da lemmerne også i perioden derefter i stort tal flygtede fra fattiggården eller tog på tur.

Ligeledes i 1885 debatterede byrådet, hvordan man kunne få sat lemmerne i arbejde, men man nåede frem til den konklusion, at det, hvis det blev vedtaget,

ville være for dyrt i opsynsmænd. Fredericia Dagblad afsluttede referatet med at konstatere, at det var godt at bo på fattiggården, da der intet var at bestille!¹⁵

„Et uhyggeligt optrin”

Om dagligdagen for fattiggårdslemmerne findes der ikke mange oplysninger, men en artikel i Dagbladet i 1894 beskriver een side af livet. Det sker under overskriften „Et uhyggeligt optrin”, hvor det drejer sig om en ældre, fuld kvinde fra fattiggården, der er kommet i slagsmål med en fuld mand, ligeledes fra fattiggården. Da slagsmålet skete ude i byen, skabte det naturligvis et stort opløb, og til sidst blev kombattanterne hentet af politiet.¹⁶

Det er ikke muligt at sige noget bestemt om ernæringen på fattiggården i Fredericia, men oplysninger fra København og

Århus kan give et fingerpeg om, hvad kosten bestod af. Madplanen var fast hver uge, og den bestod for det meste af sulevælling, bygvandgrød, klipfisk, plukfisk og flæsk. Aftensmaden bestod hver dag af bygvandgrød med sødt øl.¹⁷

Maden til lemmer, der var arbejdsuvilige og „gennemgående (udviste) slet opførsel“, bestod hele ugen af Rumpfordsuppe. Denne ret var en særlig billig suppe, der var beregnet til, at lemmerne lige kunne opretholde deres arbejdskraft. Den blev fremstillet under langsom kogning af gryn, ærter, lidt kartofler, små stykker flæsk og gammelt tørt brød.¹⁸

Maden på Fredericia fattiggård har sikkert ikke været bedre eller mere spændende, men i 1894 blev lemmerne bespist med steg og kage i anledning af kongeparrets sølvbryllup, hvilket har været så usædvanligt, at Fredericia Dagblad nævner det.¹⁹

Byrådet diskuterede i forbindelse med budgettet i 1882 det altid tilbagevendende spørgsmål om at sætte lemmerne i arbejde. Fabriksarbejde på fattiggården ville blot føre til større udgifter til mad, da lemmerne ved arbejde skulle have mere og sundere mad, og dette ville ikke kunne svare sig.²⁰ Dette punkt siger vel egentlig mere om maden på fattiggården end forskellige madplaner, og som altid gik økonomien forud for lemmernes vel!

Drab på fattiggården

I 1896 skete der et manddrab på fattiggården i Fredericia, idet Harald Hansen

uden nogen påviselig grund sprættede maven op på et andet fattiggårdslem, Fritz Wilhelm Knabe. Om drabet er sket i et anfald af „fængsels-kuller“ kan der ikke siges noget om, men givet er det, at livet på fattiggården har været meget trøstesløst og meget lig et fængselsophold.

Dette drama giver os en mulighed for at komme ind på livet af et par af beboerne på fattiggården, hvorfor jeg vil beskrive de to fattiggårdslemmer så indgående som muligt. Det er så godt som umuligt at få konkrete oplysninger om de fattige i Fredericia, da fattigvæsenets stambøger er forsvundet, og de fattige kan derved let komme til at fremstå som en stor grå masse, der har henslæbt et ulykkeligt liv. Drabsmanden, Harald Hansen, må dog betegnes som et ekstremt tilfælde, hvilket også hans levnedsløb viser.

Drabsmanden, som var 59 år og tidligere værtshusholder, bliver i Fredericia Dagblad beskrevet med ordene „en modbydelig karl, der både er løgnagtig og lumsk“, og hans kriminelle løbebane strækker sig fra et mordforsøg med pistol på sin kæreste, hvorved Harald Hansen kom i forbedringshus. Dette har dog ikke hjulpet synderligt, idet han senere modtog en dom på 3 x 5 dages vand og brød for en sædelighedsforbrydelse. Under denne strafafsoning forsøgte Harald Hansen at sultestrejke for ikke at komme i tugthuset.

I Fredericia gik Harald Hansen under navnet Kanon-Hansen, hvilket nok skal ses i forbindelse med skuddramaet med kæresten, og han var kendt over alt i byen for at tigge.²¹

Fattiggården i den tidligere Krackeske cikoriefabrik i Sjællandsgade. Til venstre sidebygningen fra 1878-81 mod Dronningensgade, som bl. a. rummede arbejdsanstalt og sygeværter. Foto: ca. 1905. Fotograf: W. Storm

I fattigvæsenets bøger står Harald Hansen opført til at være kommet på fattiggården i november 1890 uden at have modtaget nogen form for hjælp først. I december 1891 blev han kureret for en venerisk sygdom, men om det er på fattiggården eller ude i byen, han har pådraget sig sygdommen, kan der ikke siges noget om. En kendsgerning er det dog, at kønssygdomme, fnat, lus og lopper florerede på fattiggården, og en stor del af fattiggårdslimmerne gennemgik en eller flere kure mod forskellige kønssygdomme.

Harald Hansen forblev på fattiggården til drabet i februar 1896, hvilket må siges at have været lang tid i forhold til det normale for mænd på fattiggården. I marts 1896 fik han en dom på fire års tugthus for drabet, og herefter kendes hans videre skæbne ikke.²²

Den dræbte, Fritz Wilhelm Knabe, blev 50 år, men nogen erhvervsangivelse på ham findes der ikke. Han karakteriseres som værende af god opdragelse, hvorunder han har lært handel og senere har tjent under artilleriet. Knabe havde været

„Tabernaklet”, der var beboet af fattigfolk, lå på hjørnet af Prinsessegade og Sjællandsgade. De elendige boligforhold ses tydeligt. Foto: ca. 1898

under fattigvæsenet med kortere eller længere afbrydelser siden sit 25. år, og ifølge Fredericia Dagblad var det hangen til spiritus, der førte ham ud i fattigdommen. Han havde dog også været idømt en straf for et mindre tyveri af bly.²³

I fattigvæsenets bøger står Knabe opført som indsat på fattiggården i juli 1888, men i februar 1890 flyttede han derfra. Han har derefter holdt sig fri af fattigvæsenet indtil september 1895, hvor han var på fattiggården i 19 dage. I december 1895 kom han dog atter på fattiggården, og

dette ophold varede til hans død i februar 1896.

Forbryderskoler

Fritz Wilhelm Knabe har åbenbart kunnet klare sig selv i større perioder, men er p.g.a. drikkeri med jævne mellemrum endt på fattiggården. Denne livshistorie med drikkeri og en smule småkriminalitet har sikkert formet sig på samme måde for

en stor del af de fattige, der kom på fattiggården.

Givet er det, at fattiggården blev hjemsted for de allerdårligst stillede, og det har naturligvis haft en stor indflydelse på miljøet på fattiggården. Slagsmål, drikkeri og kønssygdomme har været almindelige foreteelser, og på trods af at myndighederne var klar over, at fattiggårdene ofte kom til at virke som „forbryderskoler”, blev der ikke foretaget nogen foranstaltninger til at hjælpe de fattige, der kom på „gården”.

Formålet med fattiggårdene har helt klart været at isolere en befolkningsgruppe, der var ubehagelig at se på og omgås for byens befolkning. Og var en fattig kommet ind under fattigvæsenet eller på fattiggården var det meget svært at komme ud igen, og de fleste fattige forblev da også under fattigvæsenet resten af deres liv.

Afsluttende bemærkninger

I denne artikel har jeg søgt at påvise, at en meget stor del af Fredericias befolkning, og her især arbejderklassen, har været i kontakt med fattigvæsenet. Store dele af arbejderklassen har levet på noget nær et eksistensminimum i slutningen af det 19. årh., og en smule arbejdsløshed eller sygdom har medført hjælp fra det offentlige. Hjælpen, der blev givet, var sædvanligvis meget lille, og man får tit den opfattelse, at det var for at dulme borgernes dårlige samvittighed, at hjælpen blev givet.

Et andet punkt, som nok heller ikke er uvæsentligt, kommer til udtryk i en by-

rådsdebat i 1894. Her drøftede man en ekstra uddeling af koks til de fattige i anledning af en meget hård vinter, og det blev påpeget, at det var „et forslag, der kan modarbejde socialismen her i byen, thi et af midlerne hertil er sikkert at vise de fattige, arbejderklassen, at vi vil gøre noget for dem.”²⁴ Det var altså ikke udelukkende for de fattiges skyld, at de bedrestillede forsøgte at hjælpe dem.

Fredericia kommune har på den anden side ført en hård politik over for de fattige, idet økonomien som regel har betydet mere end de fattiges ve og vel. Det store antal fattiggårdsophold, hjemsendelser og de meget korte udbetalingsperioder af små pengebeløb er et par eksempler herpå.

Noter

1. Claus Reinholt Hebor, Viby J. Født d. 24. juni 1960 i Fredericia, student fra Fredericia Gymnasium 1979, cand.phil. i historie ved Århus Universitet 1985 med speciale om fattigforsørgelse i Fredericia i slutningen af det 19. årh. Har skrevet artikler i Fredericia Dagblad og holdt foredrag i Fredericia Museumsforening.
2. Ved socialreformen i 1891 kom de fysiske og psykisk handicappede (sindssyge, blinde, døve o.l.) ud fra fattigvæsenet, og folk over 60 år kunne under visse omstændigheder få en mindre aldersomsunderstøttelse, hvis de f.eks. ikke havde modtaget fattighjælp. Endelig i 1892 kom der en sygekasselov, der gav fattige mulighed for hjælp til læge, sygeophold, medicin o.l. uden fattighjælpsvirkninger.
3. Om lovgivningen og dens virkninger må især henvises til H. Jørgensen: Studier over det offentlige fattigvæsenes udvikling i Danmark i det 19. årh.. Bogen er fra 1940, men må endnu betegnes som hovedværket inden-

- for dette område. En kortere gennemgang findes i mine artikler i *Fredentia Dagblad* d. 26/10 1985.
4. *Materialer til denne undersøgelse er så godt som udelukkende faldtøvsensnets egne opgørelser, d.v.s. årsberetninger, hovedbøger, navnebøger o.l., og undersøgelsens er koncentreret til perioden 1888 til 1898, da faldtøvsensnets materiale før og efter denne periode for en stor del er forsummet. Undersøgelsen blev afleveret som speciale ved Historisk Institut på Aarhus Universitet i september 1985. Denne artikel bygger for størstedelen på denne undersøgelse.*
5. Derudover kommer det antal personer, som har modtaget privat eller filantropisk understøttelse, hvilket er et antal, der ikke præcis kan angives. Den mest omfattende var "Fredentia Understøttelsesforening af 1872", der i samme periode årligt understøttede mellem 150 og 280 familier.
6. Undersøgelse af F.B. Hansen for Randers og L. Voss for Aarhus.
7. *Fredentia Dagblad* d. 30/3 1882 og d. 6/7 1882.
8. *Fredentia Dagblad* d. 10/10 1882.
9. *Udregninger foretaget af W. Scharling i Danmarks Statistik, København 1885, og Th. Sørensen: Et Billed af den kommunale faldtøvsforsorg i Randers 1890-1901. Upubliceret speciale, Aarhus 1985.*
10. *Fredentia Dagblad* d. 29/3 1882.
11. *Fredentia Dagblad* d. 30/3 1882.
12. *Resultat fra undersøgelse af Randers og Aarhus. Kendt i "faldne kunders oprejsning". Drankkerherjem 1877 til "faldne kunders oprejsning" i København fra kom først til Danmark i 1893.*
14. *Fredentia Dagblad* d. 4/12 1885 og d. 4/1 1886.
15. *Fredentia Dagblad* d. 4/12 1885.
16. *Fredentia Dagblad* d. 28/8 1894.
17. H. Jørgensen: *Fra arbejdsanstalt til ... p. 90-91.*
18. L. Voss: *Sociale studier ... p. 354-356, og H. Jørgensen: Fra arbejdsanstalt til ... p. 95.*
19. *Fredentia Dagblad* d. 28/7 1894.
20. *Fredentia Dagblad* d. 24/2 1882.
21. *Fredentia Dagblad* d. 23/3 1896.
22. *Fredentia Dagblad* d. 23/3 1896.
23. *Fredentia Dagblad* d. 3/2 1896.
24. *Fredentia Dagblad* d. 6/12 1894.
- for dette område. En kortere gennemgang findes i mine artikler i *Fredentia Dagblad* d. 26/10 1985.
4. *Materialer til denne undersøgelse er så godt som udelukkende faldtøvsensnets egne opgørelser, d.v.s. årsberetninger, hovedbøger, navnebøger o.l., og undersøgelsens er koncentreret til perioden 1888 til 1898, da faldtøvsensnets materiale før og efter denne periode for en stor del er forsummet. Undersøgelsen blev afleveret som speciale ved Historisk Institut på Aarhus Universitet i september 1985. Denne artikel bygger for størstedelen på denne undersøgelse.*
5. Derudover kommer det antal personer, som har modtaget privat eller filantropisk understøttelse, hvilket er et antal, der ikke præcis kan angives. Den mest omfattende var "Fredentia Understøttelsesforening af 1872", der i samme periode årligt understøttede mellem 150 og 280 familier.
6. Undersøgelse af F.B. Hansen for Randers og L. Voss for Aarhus.
7. *Fredentia Dagblad* d. 30/3 1882 og d. 6/7 1882.
8. *Fredentia Dagblad* d. 10/10 1882.
9. *Udregninger foretaget af W. Scharling i Danmarks Statistik, København 1885, og Th. Sørensen: Et Billed af den kommunale faldtøvsforsorg i Randers 1890-1901. Upubliceret speciale, Aarhus 1985.*
10. *Fredentia Dagblad* d. 29/3 1882.
11. *Fredentia Dagblad* d. 30/3 1882.
12. *Resultat fra undersøgelse af Randers og Aarhus. Kendt i "faldne kunders oprejsning". Drankkerherjem 1877 til "faldne kunders oprejsning" i København fra kom først til Danmark i 1893.*
14. *Fredentia Dagblad* d. 4/12 1885 og d. 4/1 1886.
15. *Fredentia Dagblad* d. 4/12 1885.
16. *Fredentia Dagblad* d. 28/8 1894.
17. H. Jørgensen: *Fra arbejdsanstalt til ... p. 90-91.*
18. L. Voss: *Sociale studier ... p. 354-356, og H. Jørgensen: Fra arbejdsanstalt til ... p. 95.*
19. *Fredentia Dagblad* d. 28/7 1894.
20. *Fredentia Dagblad* d. 24/2 1882.
21. *Fredentia Dagblad* d. 23/3 1896.
22. *Fredentia Dagblad* d. 23/3 1896.
23. *Fredentia Dagblad* d. 3/2 1896.
24. *Fredentia Dagblad* d. 6/12 1894.

Litteraturliste

Kildemateriale

Ulyki kildemateriale: *Faldtøvsensnets hovedbøger 1888-1898.*

Faldtøvsensnets hovedbøger 1875-1908.

Ulyki kildemateriale: *Fredentia Købstads Faldtøvsens: Årsberetninger 1888-1889 og 1893-1914.*

Fredentia Dagblad 1880-1900

Fredentia Avis: udvalgte nr.

1985. Denne artikel bygger for størstedelen på denne undersøgelse.

5. Derudover kommer det antal personer, som har modtaget privat eller filantropisk understøttelse, hvilket er et antal, der ikke præcis kan angives. Den mest omfattende var "Fredentia Understøttelsesforening af 1872", der i samme periode årligt understøttede mellem 150 og 280 familier.

6. Undersøgelse af F.B. Hansen for Randers og L. Voss for Aarhus.

7. *Fredentia Dagblad* d. 30/3 1882 og d. 6/7 1882.

8. *Fredentia Dagblad* d. 10/10 1882.

9. *Udregninger foretaget af W. Scharling i Danmarks Statistik, København 1885, og Th. Sørensen: Et Billed af den kommunale faldtøvsforsorg i Randers 1890-1901. Upubliceret speciale, Aarhus 1985.*

10. *Fredentia Dagblad* d. 29/3 1882.

11. *Fredentia Dagblad* d. 30/3 1882.

12. *Resultat fra undersøgelse af Randers og Aarhus. Kendt i "faldne kunders oprejsning". Drankkerherjem 1877 til "faldne kunders oprejsning" i København fra kom først til Danmark i 1893.*

14. *Fredentia Dagblad* d. 4/12 1885 og d. 4/1 1886.

15. *Fredentia Dagblad* d. 4/12 1885.

16. *Fredentia Dagblad* d. 28/8 1894.

17. H. Jørgensen: *Fra arbejdsanstalt til ... p. 90-91.*

18. L. Voss: *Sociale studier ... p. 354-356, og H. Jørgensen: Fra arbejdsanstalt til ... p. 95.*

19. *Fredentia Dagblad* d. 28/7 1894.

20. *Fredentia Dagblad* d. 24/2 1882.

21. *Fredentia Dagblad* d. 23/3 1896.

22. *Fredentia Dagblad* d. 23/3 1896.

23. *Fredentia Dagblad* d. 3/2 1896.

24. *Fredentia Dagblad* d. 6/12 1894.

Kildemateriale

Ulyki kildemateriale: *Faldtøvsensnets hovedbøger 1888-1898.*

Faldtøvsensnets hovedbøger 1875-1908.

Ulyki kildemateriale: *Fredentia Købstads Faldtøvsens: Årsberetninger 1888-1889 og 1893-1914.*

Fredentia Dagblad 1880-1900

Fredentia Avis: udvalgte nr.

1985. Denne artikel bygger for størstedelen på denne undersøgelse.

5. Derudover kommer det antal personer, som har modtaget privat eller filantropisk understøttelse, hvilket er et antal, der ikke præcis kan angives. Den mest omfattende var "Fredentia Understøttelsesforening af 1872", der i samme periode årligt understøttede mellem 150 og 280 familier.

6. Undersøgelse af F.B. Hansen for Randers og L. Voss for Aarhus.

7. *Fredentia Dagblad* d. 30/3 1882 og d. 6/7 1882.

8. *Fredentia Dagblad* d. 10/10 1882.

9. *Udregninger foretaget af W. Scharling i Danmarks Statistik, København 1885, og Th. Sørensen: Et Billed af den kommunale faldtøvsforsorg i Randers 1890-1901. Upubliceret speciale, Aarhus 1985.*

10. *Fredentia Dagblad* d. 29/3 1882.

11. *Fredentia Dagblad* d. 30/3 1882.

12. *Resultat fra undersøgelse af Randers og Aarhus. Kendt i "faldne kunders oprejsning". Drankkerherjem 1877 til "faldne kunders oprejsning" i København fra kom først til Danmark i 1893.*

14. *Fredentia Dagblad* d. 4/12 1885 og d. 4/1 1886.

15. *Fredentia Dagblad* d. 4/12 1885.

16. *Fredentia Dagblad* d. 28/8 1894.

17. H. Jørgensen: *Fra arbejdsanstalt til ... p. 90-91.*

18. L. Voss: *Sociale studier ... p. 354-356, og H. Jørgensen: Fra arbejdsanstalt til ... p. 95.*

19. *Fredentia Dagblad* d. 28/7 1894.

20. *Fredentia Dagblad* d. 24/2 1882.

21. *Fredentia Dagblad* d. 23/3 1896.

22. *Fredentia Dagblad* d. 23/3 1896.

23. *Fredentia Dagblad* d. 3/2 1896.

24. *Fredentia Dagblad* d. 6/12 1894.

En ejendom i Fredericia

Af Ulla Qvortrup¹

„Drejerbaren”

På hjørnet af Bjerggade-Prinsensgade S.V. i Fredericia ligger der i dag en rød fleretages ejendom. Ved siden af mod vest langs Prinsensgade ligger en lav rød murstensbygning med portrum. Dette lave hus er den sidste rest af den vinkelejeendom, der i folkemunde fik navnet „Drejerbaren”, og som lå på matr.nr. 380. Huset er af beskedne dimensioner idag ca. 12,5 x 7 meter. Port og tag tyder på høj alder, og bindingsværket i gården med de dobbelte dokker kunne tyde på en tidlig type blandt bindingsværkskonstruktionerne. Kan dette hus være den ældste del af Drejerbaren?

Dette hus skal vi forsøge at følge tilbage i tiden gennem kort, taksationer og fotos for at finde svar på spørgsmålet.

Gottfred Hoffmanns kort 1664/65

På det første byggekort over Fredericia,

ingenieurkaptajn Gottfred Hoffmanns byggekort 1664/65 over Fredericia er grundene afsat, men desværre ikke den første bebyggelse. Dette kort kan således kun vise udparcelleringen af grundene, der i det sydvestlige hjørne af Bjerggade/Prinsensgade viser en række langstrakte grunde med orientering øst-vest.

Peder Hansen Resens kort 1677

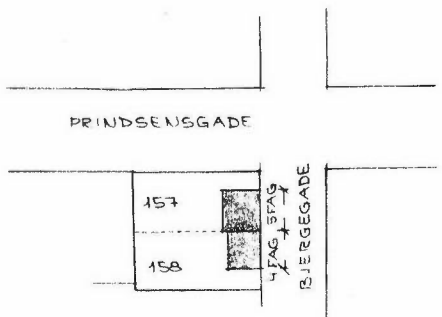
På Peder Hansen Reesens kort 1677 over Fredericia er bebyggelsen derimod afsat, men kortets oplysninger kan ikke helt tages for gode varer. Ifølge Resen er alle gader fuldt udbyggede, men denne bebyggelse, der ser utroligt imponerende ud med talrige gavlhuse med høj rejsning og af anseelige dimensioner, har været Resens eget påfund. Selv i 1850 var langt fra alle de bebyggelige grunde i Fredericia udnyttet. Bjerggade var i 1850 i østre side kun udbygget til Jyllandsgade, og den vestre side er endnu kortere, idet den kun

går til Danmarksgade. Ind imellem er der så ubebyggede grunde især i Bjergegades øvre forløb. En gade som Kongensstræde har kun 8 beboede grunde i 1850, når der ses bort fra hjørnegrundene. Historiske undersøgelser viser tillige, at den ældre bebyggelse i Fredericia var kendetegnet ved langhuset med lav rejsning. I de perifere strøg har bodstørrelsen været fremherskende.

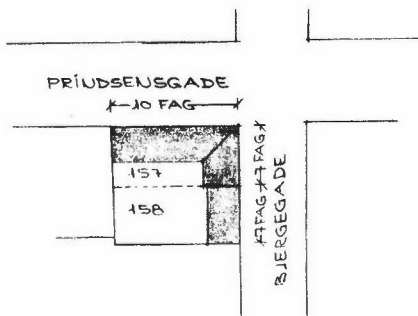
Med andre ord – vi kan ikke rigtig tro på Resens Atlas. Drejermaren vises mod nord som et gavlhus mod Prinsensgade med ingen eller kun en smal slippe mod nabohuset, medens den søndre del langs Bjerregade fremtræder som et gavlhus af lidt mindre dimensioner end det nordre hus. Sådant har huset dog næppe set ud, selv hvis det var opført på Resens tid.

J. Themsens kort 1724

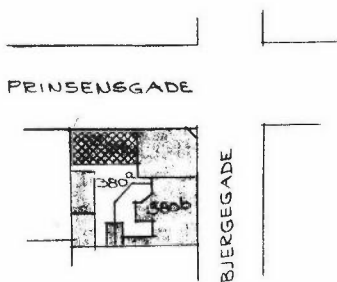
Allerede i 1724 blev der skabt et andet kort over Fredericia af konduktør J. Themsen, hvor bebyggelsen blev vist i skematisk form. Vores ejendom er her vist som en bebyggelse kun langs med Bjerregade. Det kunne således tyde på, at bebyggelsen langs Bjerregade er den ældste, og at den bevarede del i Prinsensgade er af yngre dato. Andre undersøgelser af Fredericia ejendomme tyder imidlertid på, at man til tider skal være varsom med at stole på Themsens kort. Hjørneejendommen

1746

1800-TALLET

KOPÍ AF MATRIKELKORT
1986

DELVIS BEVARET DEL AF
"DREJERMARENS" HUS

MÅL: 1:1000
86.09 JO. H.K.

Drejermaren, forhus ud mod Bjerregade. Foto: Stabssergeant W. J. H. Storm ca. 1900-1904. Fredericia Museum

matr.nr. 407a N.V. ved Kongensstræde/Prinsensgade er på Themsens kort vist som en længe langs Kongensstræde. En undersøgelse af ejendommens udvikling synes dog at vise, at længen langs Prinsensgade er den ældste. Et andet eksempel er Bjerregades øvre bebyggelse mod Nørre Voldgade. Så sent som i 1850 er hjørneejendommen matr.nr. 404 ikke bygget. Ikke desto mindre viser Themsens kort, at bebyggelsen i 1724 gik helt op til dette hjørne.

E. Pontoppidans kort 1763-81

Imidlertid understøttes Themsens kort i dette tilfælde af oplysningerne fra kortet over Fredericia i E. Pontoppidans, Den danske Atlas, 1763-81. Her angives vores ejendom igen som en langhusbebyggelse i Bjerregade. Der kunne således være grund til at fæste lid til Themsens kort i dette tilfælde. Sædvanligvis vurderes Pontoppidans kort også som mere seriøse og nøjagtige end Resens kort. Ved de to

andre hjørner ved matr.nr. 404a og 407a viser Pontoppidan tillige de korrekte forhold.

Udateret kort 1760

På et udateret kort, håndtegnet og usigneret over Fredericia fæstning på det Kgl. Bibliotek fra ca. 1760 ses vores ejendom som et enkelt smalt hus, muligvis gavlhus, i Bjergegade. Ved matr.nr. 404a og 407a ses korrekte forhold.

Matrikelkortet 1865

Herefter er der et spring i kortmaterialet. Der findes naturligvis mange kort over Fredericia, men hvis vi holder os til kortene med bebyggelse, skal vi helt op til 1860'erne og have fat i matrikelkortet 1866 over Fredericia Kjøbstad, før vi har et godt kort med bebyggelsen angivet. Her ses ejendommen som en hjørneejendom, der fylder grunden ud både langs Prinsensgade og Bjergegade. Sidelængen langs Prinsensgade måler ca. 7 m i bredden og 16,5 m hen til forhuset. Forhuset måler i de første 11 m - 7 m i bredden, medens bredden i de resterende ca. 10,5 m er ca. 6 m.

Taxationer – Grundtakst 1746

I Fredericia købstads 1. grundtakst har vores ejendom to ejere, Cort Wægner og Peder Thorsen. Dette skyldes, at huset lå på

to grunde oprindeligt, nr. 157 og 158 ifølge grundtaksten. Grund nr. 157 havde målene 33 x 14 1/2 alen, hvilket svarer til ca. 20 x 9 m., medens grund nr. 158 måler 33 x 17 alen. Dette svarer til ca. 20 x 11 m. Længdemålet passer næsten til matrikelkortet, hvorimod bredden er lidt mindre. Der er således ikke helt overensstemmelse mellem matrikelkortet og grundtaksten 1746. Grundtakstkortet u.å. fra Tøjhusmuseet, der kun viser grundene, kan desværre heller ikke afklare situationen, idet dette kort viser 20 x 18 m for de to grunde. Dette kan forklares ved unøjagtigheder i forsøgene på at omsætte det kort til størrelsen 1:1000. Dette er naturligvis ikke tilfredsstillende, og der arbejdes i øjeblikket på at få nye 1:1000 kort.

Hvorfor grundtakstens oplysninger afviger fra matrikelkortets, er vanskeligt at forklare. Muligvis er der sket forskydninger i ejendommens areal fra 1746 og årene fremover. Muligvis har afsætningen af grundstørrelser i byens første århundreder været lemlfødig. Matrikelkortets mål er baseret på egentlig opmåling i nutidig betydning, og der er ingen grund til at betvivle pålideligheden af dette korts oplysninger. Drejermaren har således en længde på ca. 24 m. langs Prinsensgade og en længde på ca. 22 m langs Bjergegade, hvilket er grundens fulde mål.

Det er imidlertid kun små beskedne huse, boder, der i 1746 er placeret på de to grunde. Cort Wægners ejendom nr. 157 er på 5 fag, og skrædder Peder Thorsens i nr. 158 er på 4 fag. Således som beskrivelsen er udformet, må vi gå ud fra, at der er tale om langhuse langs Bjergegade.

Drejemaren, gårdsiden af den bevarede sidelænge i Prinsensgade. Bemærk de dobbelte dokker.

Foto: U.Q. Den historiske Miniby, 1986

Grundtakstens oplysninger understøtter således Pontoppidans placering af ejendommen på kortet. Desværre fortæller grundtaksten intet om husene i øvrigt, hvad de har været brugt til, og hvordan de har set ud.

Brandtaxation 1771

Det er sværere at kende ejendommen i

Fredericia bys første brandtaxation 1771. Men mon ikke den Peder Torsen, der findes blandt husejere i Bjergegades venstre side, er identisk med vores skrædder i nr. 158? Hvis dette er rigtigt, er huset vokset til 7 fag. Gr.nr. 157 må have skiftet ejer. Den ny ejer kan være Morten Andersen, der ejer et forhus på 7 fag. Såfremt der er hold i antagelsen, er Drejemaren således blevet til en 14 fags ejendom langs Bjerregade. Et fag ligger sædvanligvis på ca. 1,5

m, event. lidt mindre, event. lidt større. 14 fag kan således fylde de knapt 22 meter, der udgør grundenes samlede længde langs Bjergegade.

Taxationer 1811, 1817 og 1827

I 1800-tallet genfindes ejendommen i nr. 157 som et forhus på 7 fag til værelser og en sidelængde langs Prinsensgade på 10 fag til stald, lade og port. Ejendommen står i egebindingsværk, murtavl og tegltag. Ejendommen har 1 skorsten, 1 kakkelovn og en enkelt indmuret kobberkedel til brygning. Ejendommen i nr. 158 består nu af 7 fag forhus, hvor de 5 fag er indrettet til værelser og 2 fag til lade. Dette hus står ligeledes i egebindingsværk, murtavl og tegltag. Der er to kakkellovne og 1 skorsten. Ejendommen består således af 14 fag forhus i Bjergegade og en sidelængde på 10 fag i Prinsensgade, ialt 24 fag.

Taxation 1867

De to grunde har i de første årtier i 1800-tallet samme ejer, men først i slutningen af 1800-tallet slås de to grunde sammen, og Peder Dahl optræder i brandtaxationen 1867-76 som ejer af ejendommen 157/158. Husene ændrer sig dog ikke synderligt. Der er kommet en bræddegavl på forhuset i nr. 157, og stalde og lader er forsvundet. Såvel nr. 157's sidelænge som nr. 158's forhus er nu helt indrettet til beboelse. Endelig er der kommet et par halv-

tage i gården til brænde. Det øgede beboelsesareal har krævet mere opvarmning, og halvtageene er formodentligt blevet sat op i den anledning. Sidelængen langs Prinsensgade har også fået sat et par skorstene op. Det samlede fagtal er uændret 24.

Senere taxationer op til 1900

Efter at brandtaksering bliver en privat opgave i 1870, hører de regelmæssige takstationer hvert 10. år op, og ejendommen forsvinder ud af taxationerne. Der er dog en enkelt undtagelse den 9.5.1894, hvor et nyt tverhus, et halvtag, bliver vurderet. Det skal anvendes til brændehus, latrin og værksted. De øvrige bygninger beskrives som uforandrede.

Opsummering

Det hidtidige materiale lader os således formode, at Drejermaren er begyndt som to beskedne boder langs Bjergegade. Oplysningerne fra Resens Atlas og det udat. kort 1760 stemmer ikke overens med det øvrige materiale og må derfor betragtes med en vis skepsis. Den bevarede del i bybilledet er således ikke den ældste del af Drejermaren. Den ældste del, der findes i Bjergegade, må stamme fra 1700-tallets begyndelse, medens sidelængen langs Prinsensgade formodentligt er blevet opført i de sidste årtier af 1700-tallet eller lige omkring år 1800.

*Hugo Matthiessen: Drejermaren ca. 1910-11, sidehus langs Prinsensgade. Huset bag drengen hen til og med porten udgør den bevarede del af Drejermaren i dag.
Foto: Fredericia Museum*

Den bevarede del

Men hvordan så ejendommen rent faktisk ud? Kortenes og taksationernes oplysninger er ret sparsomme på dette punkt. Til gadesiden er den bevarede del i Prinsensgade ændret, da det oprindelige bindingsværk er erstattet af rød grundmur. Den vel høje sokkel, den store port og de håndstrøgne vingetegle fortæller dog en opmærksom forbipasserende, at dette hus

har set anderledes ud tidligere. Inde i gården er man ikke i tvivl. Her er bindingsværket med de dobbelte dokker smukt bevaret. Selve træet er sorttjæret, medens murtavlene står i hvidt. Der er tale om middelsvært bindingsværk.

Fotos

Heldigvis kan vi dog ad anden vej skaffe os

underretning om hele ejendommens udseende. På stabssergeant Storms foto fra årene 1900-1904 og på Hugo Matthiessens foto fra 1910-11 ses den imponerende ejendom i fuld udstrækning. Ejendommen ligger højt i forhold til gadeniveau. Der er skønsomt et spring på over 1 meter fra gaden til hjørnet af nr. 157 ud mod Prinsensgade. Afstanden fra gade til hus er knapt så stor i nr. 158, da dette hus ligger ca. 20 cm lavere end nr. 157, og da gadehøjden er stigende. En skrå pigstensbelægning fører fra gade til sokkel.

Begge huse mod Bjergegade har en svær fodrem på ca. 6-7 tommer. Bindingsværket i øvrigt ligger i en sværhedsgrad fra 6-8 tommer. Fagene ligger fra 130-150 cm, men der er kun en dok i hvert fag. Bjælkerne er kæmmet over rem. Et par skråstivere er korte, medens en enkelt går op over løsholt. Taget mellem forhus og sidelænge er et vinkeltag. Forhusets bredde i nr. 157 afmærkes af tagremmens hoved, der ses ud mod Prinsensgade.

Der er ens vinduer overalt mod gaden. Der er tale om torammede vinduer med vandrette sprosser. Man kunne forestille sig, at disse vinduer var blevet sat ind omkring 1840-1860, hvor samtlige huse i fuld udstrækning får beboelsesfunktion.

De to nordlige fag i nr. 158 har højtsiddende løsholter. Muligvis har laden haft til huse her.

Døren i nr. 157 er en dobbelt dør med sildebensmønster. Døren i nr. 158 kan ikke ses på fotografiet. Tilsyneladende er der tale om 1 1/2 dør. Muligvis har der også her været tale om et sildebensmønster.

Nordgavlen har et tæt bindingsværk, medens sidelængen langs Prinsensgade tilsyneladende har dobbelte dokker. Disse ses i den bevarede del. Fagene er større her, ca. 1,80 m. På fotografierne har sidelængen fået en dobbelt dør med rektangulære, bosserede spejl og et ovenvindue. Bjælkerne er ligeledes her kæmmet over rem. Porten er forhøjet.

Det er en smule overraskende at se dobbelte dokker i så ung en bygning som sidelængen. Dobbelte dokker hører sædvanligvis hjemme i det ældre svære bindingsværk. Ved en umiddelbar vurdering af forhuse og sidehus på fotografiet kunne man forestille sig, at sidelængen var fra begyndelsen af 1700-årene, og at forhusene var 50 år yngre. Alt tyder på, at det ikke forholder sig således. Det kan naturligvis tænkes, at forhusene på fotografiet ikke er identiske med de oprindelige 1700-tals forhuse, men på et tidspunkt er blevet nyopført. Dette forekommer ikke sandsynligt, da husene trods alt har et relativt svært bindingsværk. Det eneste, der taler herfor, er, at man ikke på forhusene kan se tilvæksten på de henholdsvis 2 og 3 fag, der finder sted i årene 1746-1771, men disse fag kan falde sammen med de oprindelige fag og vil derfor ikke kunne ses i konstruktionerne. Her er med andre ord et godt eksempel på, at teori og praksis ikke hænger sammen. Teoretisk set burde sidehus være ældst set ud fra konstruktionen, i praksis forholder det sig anderledes.

Afslutning

Ejendommen er valgt, fordi den i sin byg-

Drejermaren, den bevarede del af sidelængen i Prinsensgade.

Foto: U. Q. 1986, Den historiske Miniby.

ningshistorie er typisk for mange Fredericiaejendomme, og fordi den så glimrende illustrerer de vanskeligheder, man kan komme ud for som bygningshistoriker. Ejendommen er tillige en af de smukke gamle Fredericia ejendomme, der desværre er forsvundet gennem årene.

Navnet „Drejermaren” er et sent tilkommet øgenavn fra 1900-årene. En drejer Jensen blev ejer, og hans kone, Maren, drev pensionat — altså kom pensionatet til at hedde „Ved Drejermaren”.

Det skal tilføjes, at ejendommens historie kan følges nøjere, hvis man vælger at

bruge skøder- og skifter. Her er kun anvendt det nemt tilgængelige kildemateriale.

Noter:

1. Ulla Qvortrup, f. 1946. *Cand.mag. Ansat 1983 ved Den historiske Miniby, Fredericia Kommune.*

Kilder:

- Landsarkivet for Nørrejylland Grundtakst 1746 D6 466*
Brandtaxation 1771 D6 51
Brandtaxation 1811 D6 52
Brandtaxation 1867 X287-1

Fredericia Museum: Brandtaxation 1817 F.M. 3225
Brandtaxation 1827 F.M. 3229

Utrykte kort: Gottfred Hoffmann. Det kgl. bibliotek, kort-
samlingen

J. Thomsen Landsarkivet for Nørrejylland, C4 115

Matrikelkort 1865 Matrikeldirektoratets arkiv

Udat. kort Det kgl. Bibliotek

Trykte kort: E. Pontoppidan, Den danske Atlas, 1763-81

Fotos: Stabssegeant Storms foto Fredericia Museum
H. Matthiessens foto Fredericia Museum

Litteratur: Erik Husted: Til rigernes forsvar, gavn og bedste, 1979

Erik Lund: Fredericia, 1950

Eudard A. Nissen: Fredericia By og Borger, 1965

Axel Steensberg: Gamle danske Bøndergårde, 1978

Situationsplan ved Hanne Karlsen

Foran scenen – på denne, og bagved kulisserne. To billeder fra Horsens teaterhistorie

Af Bent Rosendahl¹

Som teaterby har Horsens gennem tiderne indtaget en fremtrædende, aktiv og højt respekteret plads på Danmarkskortet. Undtager man København med „Det kongelige Teater” fra 1722 og Odense gamle Teater fra 1796, er Horsens nok en af de fremmeste byer, hvor den danske teaterhistorie hentes klarest frem. Det gælder historier fra middelalderens mysteriespil frem til nutidens mest avancerede teateroplevelser. Påstanden er også gyldig med hensyn til antallet af gennemførte spil og medvirkende kunstnere, for ikke at glemme spillestederne i byen: Fra et gammelt militært ridehus til en ombygget scene i byens gamle Haandværkerpalæ på Allegade.

Hele udviklingen af disse sider af teatrets historie i Horsens og derigennem udviklingen af væsentlige sider af hele byens liv og virke, er der selvsagt ikke plads til i en artikel som denne. Det kan forfatteren sige, fordi han gennem studier lige fra Rigsarkivet og til private breve og samtaler med nulevende efterkommere af fortidens kunstnere og andre, som på den ene

eller den anden måde har været tilknyttet Horsens Teater, er i besiddelse af et materiale, som – endnu ikke færdigskrevet – fylder mere end 2500 ark maskinskrevne sider.

Der er drama i alle disse ark. Det er ikke få „skuespil”, der her er tale om. Og når skuespil her er sat i anførselstegn, er det for at fremhæve, at der også er tale om andre og flere dramaer end dem, der er skrevet til scenen og udspillet der for øjnene af et mere eller mindre kritisk publikum.

Der er ikke alene tale om forestillinger, der har været instruerede og spillet af dygtige, såvel professionelle kunstnere som lokale amatører og dilettanter. Nej, der er foregået meget, meget mere. Nogle af disse handlinger er lykkeligvis nedfældede således, at de kan rekonstrueres. Andre er selvsagt bedst tjente ved, at glemselens slør har sænket sig over dem.

Der er imidlertid hændelser eller begivenheder, som tegner mere end den pågældende aften måske gav et tilfældigt udtryk for. Ja, enkelte begivenheder har ligefrem haft deres urpremiere på teatret i

Horsens for derefter at blive brugt over hele landet.

I Horsens kastes for første gang i provinsen blomster op på scenen

Nu om dage er det jo ingen sjældnen foreteelse, at der efter sidste tæppefald ved en teaterforestilling bliver kastet blomster op på scenen til en eller flere af de medvirkende. Som tak ved siden af den hyldest, som klapsalverne ellers tilkendegiver.

Blomsterkastningen er ingen ny foreteelse i Danmark, men vi skal dog ikke mere end små halvandethundrede år tilbage i tiden, da det skete for første gang. Skikken stammer så vidt det vides fra Italien, men kan udmærket stamme helt tilbage til det antikke Grækenlands teaterhistorie: Var publikum tilfreds med en skuespillers præstation blev der kastet blomster og grene op på scenen til ham. Var det modsatte derimod tilfældet, måtte kunstneren affinde sig med at blive overdænget med rådne æg og tomater.

Det sidste er lykkeligvis faldet bort, men blomsterkastningen blev i Danmark indført på Hofteatret på Christiansborg i forbindelse med de fine italienske comedia del' artespil. Dette lever, og det oplevedes første gang under Chr. den 8.s. besøg en aften i Hofteatret. Om det var for at vise kendskab til italiensk teatertradition vides ikke, men traditionen blev altså påbegyndt på Hofteatret i 1843 under inspiration fra comedia del'arte.

Dengang havde Horsens intet teater, og det varede et par uger for en nyhed at nå

Ane Sophie Jensdatter gift med skomager, senere vinkjoper Jens Sander Holm. Enke med 5 børn i 45 års alderen. Kappen er den, som hun havde på ved beneficeforestillingen. På billedet her er hun ca. 80 år gammel.

frem fra København over til Horsens. Om sommeren blev der spillet teater i kyradsregimentets åbne ridehus i Kildegade, og om vinteren blev der spillet teater i Rådhusalen, der i det mindste havde en kakkellovn stående i det ene hjørne. I Rådhusalen var der plads til 250 mennesker, når de blev presset godt sammen. Der skulle jo også være plads til en scene, som ved hvert gæstespil blev bygget op af lokale håndværkere af materialer, som håndværkerne lånte rundt omkring i byen af de lokale borgere.

I 1845 kom en af provinsens dygtige tea-

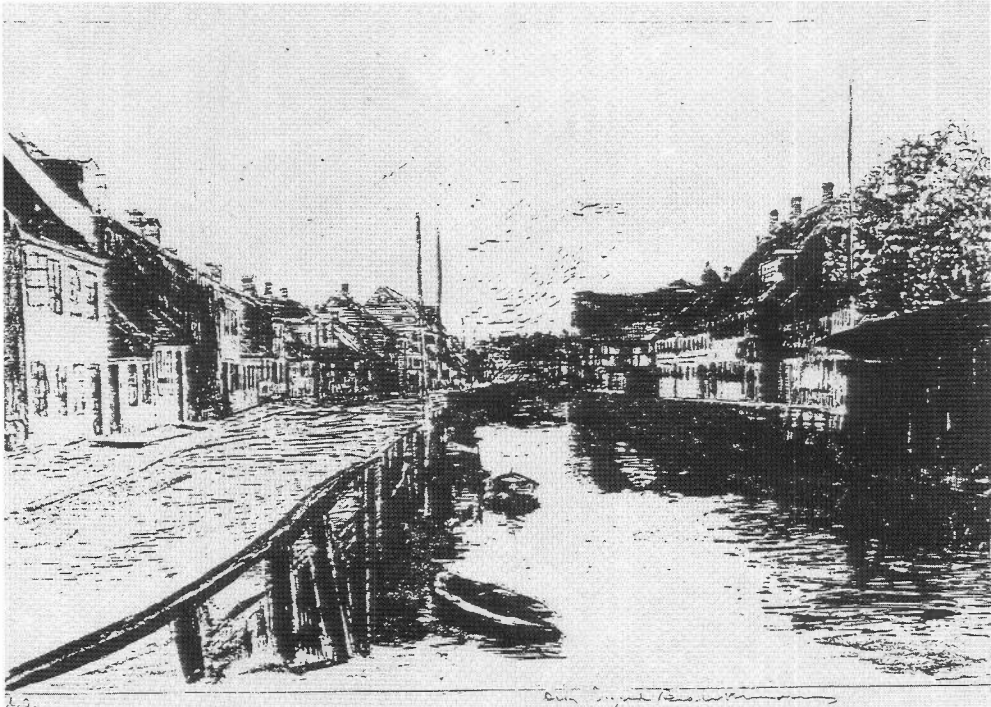
terturneer, J.P. Müllers teaterselskab, og gav i november en forestilling „Kean”. På en eller anden måde må den ellers lukkede nyhed om blomsterkastningen på Hofteatret være nået frem, for begivenheden er anmeldt i Horsens Avis dagen efter forestillingen i Raadhussalen: „Forestillingen „Kean”, som blev givet til benefice (indtægt) for hr. Lange, gaves for fuldt hus og med et liv og et sammenspil, som gav dette så ofte seete stykke — om vi så må sige — nyhedens interesse. Hr. Lange, som udførte titelrollen, blev efter stykket fremkaldt og mødte ved sin indtrædelse *en regn af blomster*. Saa viidt vi viide er det første gang, at denne udenlandets mode er bleven anvendt for en scenisk kunstner i Danmark. Selskabet afrejser i dag til Fredericia, og vi ledsage det med vor simple tak og det sikkert almindelige ønske ret snart at se det igjen.” Der skal her lige gøres den indsigelse imod referatet, at det altså ikke var første gang, blomstertilkastningen fandt sted i Danmark. Det er der redegjort for ovenfor. Men i sandhedens interesse skal det så tilføjes, at det var første gang, hændelsen fandt sted i provinsen. Det skal også bemærkes, at „hr. Lange” (bemærk at dengang tituleredes skuespillerne med hhv. „hr.”, „fru” eller „jomfru”) ikke var en hr. hvemsomhelst. Der var nemlig tale om H.W. Lange, som dengang som stor provinsskuespiller lagde grunden til sin senere berømmelse som den første private teaterdirektør, ved i 1848 med kong Frederik d. 7.s og grevinde Danners hjælp at kunne starte det første privatteater, „Casinoteatret” inden for voldene i København. Og det var samme „hr.

Lange”, som et tiår senere skabte det andet secondteater i København, nemlig „Folketeatret”. Men det var altså i Horsens, at han og dermed en provinsskuespiller modtog en blomsterhyldelse efter en forestilling på scenen!

Samme dag som den lokale avis refererede det ovenstående, fremkom en anden tak i avisen. En tak som ikke var helt unormal reklame for et teaterselskab dengang. Det var teaterselskabets direktør, skuespildirektør J.P. Müller, som under „avertissementer” skrev: „Ved min afrejse fra Horsens er det mig en kjær pligt at aflægge byens og omegnens ærede beboere min og mit selskabs medlemmers hjerteligste taksigelse for al den velvilje, der under vort ophold er blevet skjænket os.” Ja, og det forstår man jo godt.

Historien om Horsens teaters rekvisitkone, madam Ane Sophie Holm

Der er et stort spring fra den ombejlede helt i projektørlyset og til den lille regissør eller rekvisitkone, som det hed i en nu svunden tid. Den sidstnævnte skal bare være der uden at stå med navn på plakaten eller uden at blive synderlig lagt mærke til. Rekvisitkone står ikke i det offentlige projektørlys; men hun var en helt nødvendig forudsætning for at forestillingen på scenen i det hele taget kunne gennemføres. Både helten og rekvisitkone var altså uundværlige sætstykker, brikker i helhedens spil. Og det er om den sidste, at den følgende scene handler. Også hi-

Åboulevarden før åen blev overdækket set fra øst. I det hvide to-etages hus længst vil venstre boede madam Holm på første sal, til hun døde dagen før sin 90-års fødselsdag d. 6. august 1907.

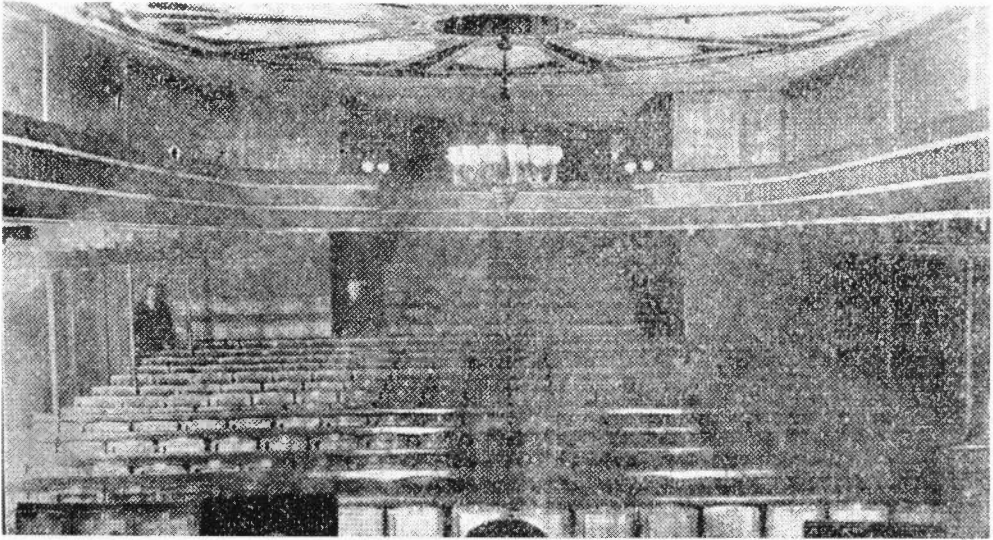
(Stik af Sigrød Bech Knudsen, koloreret med vandfarve)

stori om denne rekvisitkone fik et lykkeligt punktum, og bevis herfor er afbilledet her og står nu i et tipoldebarns hjem i Fredericia omkring 100 år efter at dramaet udspillede på scenen i Horsens. Højdepunktet, klimakset nåedes i 1897, men begyndelsen blev gjort 50 år tidligere.

I 1845 fik Horsens sit første, til formålet byggede teater. Det lå i gården bag Det Lichtenbergske Palæ (Jørgensens hotel) på byens hovedgade, Søndergade. Hidtil havde der som nævnt tidligere været spillet teater i byens rådhus, hvor teatersel-

skaberne ved hjælp af lokalt kendte garderobefolk og rekvisitkoner måtte ud i byen og låne trækasser og tæpper til scenopbygning, samt borde, stole, reoler etc. til nødvendig sceneinventar. Alt fremskaffet fra private hjem eller købmændsgårde, hvor i regelen også skuespillerne var privat indkvarterede. Horsens var jo ikke så stor dengang — ca. 5.000 indbyggere. Der var toppede brosten og handel i gårdene. Der var gaslys, der skulle håndtændes hver aften på byens gader.

Så skete det altså, at hotelejer Jørgensen

Det gamle teaters tilskuerrum efter nybygningen.

byggede et efter den tids forhold moderne teater bag sit hotel. Med plads til 400 mennesker i salen og med omklædningsgarderober til skuespillerne bag scenen. Denne nydannelse i Horsens krævede naturligvis foruden skuespillere til at optræde på scenen, også lokale teaterfolk både foran og bag scenen: Billetsælgere, garderobekoner, kontrollører samt — og det var ikke det mindst vigtige og nødvendige, nemlig rekvisitkone. Hvis opgave det var at sørge for, at alt nødvendigt til brug for forestillingen på scenen, men som teaterselskaberne ikke selv havde plads til i den tids transportmiddel, dagvognen, blev skaffet frem og var i orden til brug, når tæppet gik op. Endvidere skulle rekvisitkone sørge for, at skuespillernes garderober var i orden, tøjet lagt frem,

måske vasket og strøget etc.. Som det vil kunne udledes heraf, måtte der være tale om et højst betroet, men absolut ikke et lukrativt arbejdsområde. Og her er det, at denne historie — dette dramas hovedperson — kommer ind i scenens gaslys.

Hendes navn var Ane Sophie Holm, til daglig på teatret kaldt madam Holm. Hun var født i 1817 og blev i 1845 gift med Jens Sander Holm. Oprindeligt var han skomager, men „blev ikke ved sin læst“, idet han fik arbejde som vinkyper på Jørgensens hotel. De boede i en lille lejlighed på Grønland — det hed området ved Horsens havn dengang. I ægteskabet kom der 4 børn, inden manden i 1867 døde. Da var den ældste søn lige konfirmeret og den yngste datter bare 5 år. Det var barske økonomiske vilkår at blive stillet over for

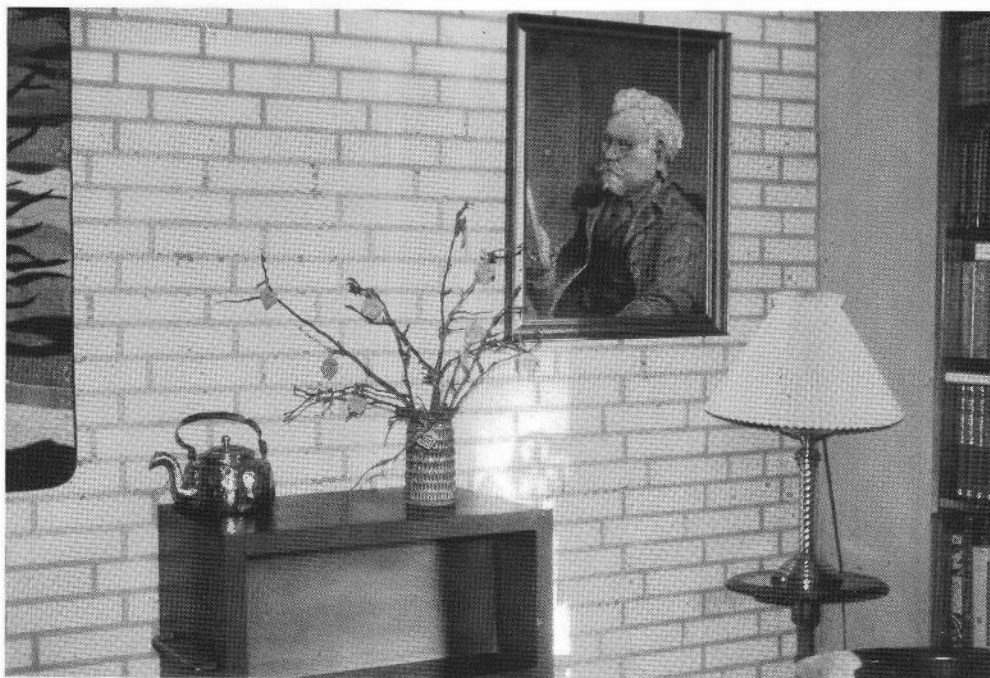
dengang som enke på 50 år. Der var ikke opfundet bilstandskontorer, og den eneste offentlige håndsrækning var fattigården. Men ryggen var rank, og viljen må have været stærk hos Ane Sophie Holm. Efter at have været gift i 2 år og kort efter at have fået sit første barn kom Ane Sophie Holm i forbindelse med Horsens Teater. Det var nok hendes mands arbejde som vinkyper på Jørgensens hotel, der var medvirkende til, at madam Holm blev ansat som garderobekone på hotellet om dagen og senere som påklæderske og rekvisitkone på teatret om aftenen. Set med nutidens øjne ville man tro, at der lå en rimelig løn til madam Holm, hvis tid til fulde var optaget ved først at være en kærlig moder hjemme, dernæst garderobekone på hotellet og om aftenen rekvisitkone og påklæderske på teatret som jo dengang spillede hver aften i vinterhalvåret fra september til april. Ikke desto mindre måtte Ane Sophie Holm efter mandens død i 1867 søge endnu mere arbejde for at kunne klare hjemmets økonomi og dermed også de fire børns daglige forplejning og påklædning. Thi der var absolut ingen formue efter manden. Det lykkedes hende så at få arbejde som lygtetænderske i Horsens. Gaslygterne skulle hun nu tænde hver aften i halvdelen af byen. At benene kunne være ømme efter en sådan lang dags og aftens arbejde kan næppe undre, og en datterdatter har da også fortalt, hvordan hun aften efter aften har lavet fodbad til „Bedstes stakkels ømme tæer” når hun omsider sent ud på aftenen vendte hjem.

Det her fortalte har forhåbentlig givet et

billede af dette scenebilledes hovedperson som et menneske, hvor kærligheden til børnene og pligten og ansvaret i den lange arbejdsdag helt fortonede ord som krav og tak. Og når man ser billedet af den ældre madam Holm, så lyser varmen og kærligheden jo også ligefrem ud af det ansigt, hvis ejerinde i sandhed har tjent sit brød gennem sved og slid.

Hvor kommer så denne histories drama i *teatret* ind som den egentlige ramme omkring vor hovedperson? Een eneste begivenhed, som fandt sted på Horsens Teater for øjnene af dets ejer, kunstnere, funktionærer, et stort publikum og ikke mindst pressen, vidner om taknemmelighed over Ane Sophie Holms arbejde. Trods teatrets flygtige væsen har det ikke kunnet undgås, at skiftende direktører og kunstnere gennem årene har lagt mærke til den pligttopfyldende rekvisitkone, som aldrig svigtede. Uden at madam Holm selv vidste noget herom, havde teatrets ejer, hotel-ejer Johannesen, sammen med teatrets lejer, den populære teaterdirektør Poul Friis og dennes frue, den yndige skuespillerinde Engelke Friis, fundet frem til at Ane Sophie Holm den 27. februar 1897 havde været ansat ved teatret igennem samfulde 50 år! Hun var da 78 år og havde gennem de 50 år ikke forsømt een eneste aften. Gennem de sidste 28 af de 50 år havde madam Holm tillige været enke, men gennem flid og nøjsomhed formået at opdrage hele sin børneflok.

Hotelejereren og teaterdirektøren og hans frue fik da dengang den helt usædvanlige ide: At arrangere en beneficeaften til fordel for og tak til den gamle rekvisit-

For en del af de 270 kr. madam Holm fik efter beneficeforestillingen, købte hun en stor messing-petroleumslampe. Den er senere lavet om til el, men den står endnu på sit tilhørende trebenede bord. Den findes nu hos hendes tipoldebarn, Kamma Varming, Fredericia.

(Foto: Carsten M. Madsen)

kone. Byens aviser skrev naturligvis dagen efter om den sjældne begivenhed, at „Publikum viste i aftes sin velvilje over for madam Holm ved et næsten fuldt hus til den gamle dames beneficeforestilling. Da tilmed samtlige funktionærer ydede deres medvirken gratis, og theaterjeren skænkede lejesummen af teatret, indkom der 270 kroner, en efter forholdene ret betydelig sum, som vil være en god støtte for den veltjente teaterkone og en kjær erindring om hendes 50 års jubilæum. Efter forestil-

lingens slutning trådte fru Engelke Friis med madam Holm ved hånden frem for åbent tæppe og bragte publikum en tak for den godhed, det havde vist madam Holm. Denne blev tilkastet flere buketter og hilset med et bifald så stærkt, at det bragte tæppet til at gå op endnu en gang. Kjendelig bevæget gik madam Holm hen til lamperækken og nejede for publikum, medens orkestret afleverede en touche for hende.”

Hvor længe den gamle garderobe- og

rekvisitkone blev ved på teatret, foreligger der mig bekendt intet notat om. Ingen har imidlertid hverken før eller siden kunnet slå madam Holms enestående rekord med 50 år i samme arbejde og uden een eneste sygedag. Ane Sophie Holm blev trods sit slid og megen modgang en ældre dame, som først døde dagen før sin 90-års fødselsdag den 6. august 1907.

En slægtning til Ane Sophie Holm har skriftligt berettet om, hvorledes den gamle dame bevarede sin ranke ryg og sin værdighed til det sidste: „Hun blev trods sit slid og al sin modgang meget gammel. Min far, der var født i 1901 kunne fint huske sin oldemor. Han beskrev hende som en elskelig gammel dame, der sad i sin stol ved vinduet på 1. sal og kiggede ud over åen.”

Epilog

Dette er blot nogle af de hændelser, der er udspillet på og omkring Horsens Teater.

De er ikke enestående, men de giver forhåbentlig alligevel et billede af forholdene, som de også kunne være i en svunden tid. Et billede af byen, nogle af dens borgere og enkelte kunstnere på teatret.

Der kunne således også over scenen i Horsens, som over scenen på Det kongelige Teater, stå: „EI BLOT TIL LYST”.

Kilder:

*Kamma Varming, Landsarkivet i Viborg,
Chr. Houmark, Horsens Avis.*

Noter

1. *Bent Rosendahl, Fængselsoverbetjent ved Horsens Statsfængsel. Indvalgt i Horsens Teaterforenings bestyrelse i 1955 p. gr. af sin store teaterinteresse. Blev ved formandens, bankdirektør Koppels død i 1959 enstemmigt valgt til ny formand.
Frasiger sig formandshvervet i 1975 på grund af sygdom.
Har siden beskæftiget sig med teaterhistorisk arbejde, fortrinsvis om teater i Horsens.*

Frederik Christian Friis — Præst, foregangsmand og kværlant

Af Søren Flø Sørensen¹

Frederik Christian Friis var præst i Hjarup 1759-1802. Allerede Peter Eliassen gjorde opmærksom på ham som initiativtager til én af landets første udskiftninger.² Samtidig var han ophavsmand til et mindre teologisk forfatterskab, hvorigennem det er muligt at placere ham i en idéhistorisk sammenhæng. Hensigten med denne artikel er at give et samlet portræt af Frederik Christian Friis, og måske derved bidrage til at give en del af baggrunden for de tidlige landboreformer i Vejle amt.

Første leveår

Det er blevet anført, at Frederik Christian Friis' baggrund i et overklassehjem kan have øvet indflydelse på hans karakter.³ Han blev født 22. september 1722 i København som søn af Florus Friis (1680-1750) og Barbara Ludvigsdatter Pontoppidan (1689-1743). Faderen⁴ gjorde karriere under Den store Nordiske Krig, hvor han tjente sig op fra sekondløjtnant til kommandørkaptajn i den danske flåde.⁵ Ved

reduktionen af flåden 1719 fik han imidlertid sin afsked med pension, og nu fulgte perioder som indrulleringsofficer i Flensborg og Sønderborg samt et kortvarigt ophold i Holland (1732-33). I 1740 modtog han et tillæg til pensionen og levede sine sidste 10 år i Fredericia. Han blev begravet i Kolding 1750⁶ efterladende sig tre fattige uforsørgede døtre. En pensioneret søofficer har rimeligvis levet bedre end hovedparten af den danske befolkning, men næppe helt standsmæssigt. Familien var i nogen grad henvist til hjælp fra moderens familie. Barbara Ludvigsdatter Pontoppidan⁷ var datter af Ludvig Henriksen Pontoppidan, stiftsprovst i Århus, i dennes første ægteskab og dermed halvsøster til Erik Pontoppidan. Da Frederik Christian Friis endnu var barn, blev han placeret hos præsten Jørgen Jørgensen Hatting i Hatting ved Horsens,⁸ der var gift med en søster til hans moder. I sit tolvte leveår blev han sat i Horsens Skole og i 1738 dimitteret til universitetet. I 1743 tog han sin teologiske eksamen med non — den laveste karakter, men 60 procent blandt de

beståede fik den karakter.⁹ I prædikekunst opnåede han til gengæld første karakter.¹⁰ 1745 udnævntes han til kateket i Vejle og 1746 i Kolding.

Som kateket i Kolding aflønnedes Friis af sognepræsten med 50 rigsdaler, af kappellanen med 20 rigsdaler og af klokkeren med 10 rigsdaler foruden logi, undervisningsstue og varme.¹¹ Præst i Kolding var Mathias Bakke, og præst og kateket stod snart i et modsætningsforhold. Forholdet mellem Bakke og Friis er allerede skildret af kirkehistorikeren F. Elle Jensen.¹² Bakke nærrede herrnhutiske anskuelser — Friis frygtede for, at „usædvanlige” talemåder kunne fremme urigtige og ulutheriske meninger; Bakke var tilbøjelig til at stille borgerne frit m.h.t. brug af kateketen, foruden at dennes aflønning var en økonomisk belastning for ham. Friis arbejdede for at forbedre byens danske skolevæsen, men dens eneste skoleholder var Bakkes svigersøn.¹³ Biskoppen H.A. Brorson udtaler sig i en indberetning fra 1752 rosende om Friis: han er „i Lærdom grundig og opbyggelig, i Levnet exemplarisk og i sit Embede flittig Lærere, er gift, har saare lidet at leve af og sidder i kummerlige Omstændigheder.”¹⁴

Friis' ringe økonomiske forhold har givet bidraget til at forøge de økonomiske uoverensstemmelser.

I 1754 ordineres Friis som feltpræst i Slesvig med besked på, når „Campementet” var til ende, at vende tilbage til sit kateketembede og være tilfreds med dette embedes indkomster. Han fik samtidig løfte på det „Haab saasnart mulig at blive befordret til et convenable Præstem-

bede.”¹⁵ Først i 1759 lykkes det ham dog at få præsteembede med anbefalinger fra både Brorson og Erik Pontoppidan. Sidstnævnte fremhæver ham som „en retsindig og velbegavet Guds-Ords Tiener, dertil baade velstuderet og flittigere end de fleste, hvorom adskillige opbyggelige Smaa Skrifter, som til Censuræm Facultetis Theologica ere indsendte, kunde bære Vidne.” Tillige er Friis gennem mange år Pontoppidan bekendt.¹⁶

Kaldsretten til Hjarup-Vamdrup tilkom i 1759 ejeren af Østerbygård. Ejerens navn var Christian Frederik Moltke, som var søn af Adam Gottlob Moltke. Måske var tilegnelsen i Friis' første skrift ikke forgæves, men herom nedenfor.

Forfatterskabet

I 1758 er Friis forfatter til „Theologisk og historisk Afhandling om den guddommelige Giengældelses Ret eller Jus Talionis Divinum”. Værket blev trykt og udgivet i København. At dømme efter Friis' forord blev han nærmest presset til at skrive bogen af det lærde selskab „Til adskillige nyttige Materiers Afhandling indrettede Koldingske Societet”, hvis forstander Friis selv var, „imod all hans Tanke og Begjæring”.¹⁷ Om selskabet vides meget lidt. Hos J.J. Fyhn omtales det kort, og der anføres stilling og efternavnsinitial på flere af selskabets medlemmer, ligesom Friis benytter det i sin bog.¹⁸ I magister Benjamin Dass' breve til P.F. Suhm hedder det: „I disse Tider er og blevet opdaget et nyt lærd Selskab i Colding i Jylland. Sammes

Kolding 1755. Midt i billedet ses Sanderbro og åen ... Prospektet er udført af Johan Jacob Bruun (1715-89) og findes i Frederik Vs Atlas i Det Kongelige Biblioteks Kort- og Bil-

ledsamling. Frederik Vs Atlas er navnet på 3535 kort og kobberstik samlet i 55 bind.

forstander er en Catechet ved navn Friesser på Stedet. Membra er Regimentschirurgi, Regimentsquarttermestere og nogle gamle Præster i Fyen og Jylland ... Theologiens Forbedring og Oplysning skal være deres Hensigt. Til den Ende er det første Skrift udkommen ..."¹⁹ Man aner vel et vist forbehold over for provinsens litterære liv.

Friis dedicerede i sit ydmyge forord bogen til Adam Gottlob Moltke, greve til Bregentved. A.G. Moltke var Frederik V's mest betroede rådgiver og én af rigets mægtigste mænd. Han var også blandt

initiativtagerne til de første landbrugsreformer.

I traktatens paragraf 3 defineres emnet: „Talis Divina, eller den guddommelige Giengældelse, er da i sig selv ikke andet end den alvorlige og virkelige Mishag i Synden, som Gud ved en retfærdig Straf, der bedst og ligest passer sig paa Synden, samt er indrettet efter Forseelsens Beskaffenhed, tydelig aabenbarer, og ligesom fremlægger for Dagen.”²⁰ Gengældelsen opdeles i to dele: den ordinære, som er bundet til love og personer og betroet øvrigheden, og den ekstraordinære, som

„tilhører den Allershøieste og mere kien- delig kommer fra Ham.” Sagen belyses og bevises ved henvisninger til Bibelen — almindeligvis Det gamle Testamente — historiske beretninger og beretninger fra „troværdige personer”. En stor del vil man i dag betegne som overtro. Friis gør flittigt brug af Erik Pontoppidans „Annales ecclesiae Danica”.²¹ Jeg kan ikke lade være med at referere én af beretningerne, som Friis bruger hele fire sider på.

Som et belæst menneske må Friis også nævne eksempler på mennesker, som er blevet straffet og siden har fået æresoprejsning. Søhelten Mogens Heinesen blev i 1589 halshugget på et fejlagtigt grundlag og fik siden en officiel undskyldning. Hvorledes hænger dette sammen med et guddommeligt forsyn? Friis kan under henvisning til Holberg og Pontoppidan berette om Heinesens mærkværdige oplevelse ved Grønland; Heinesens skib blev standset midt på havet på trods af god vind og uden påviselig grund. Herved blev givet tilkende, at „Gud i Fremtiden havde andet i Sinde med denne Mand.” Når Heinesen på trods af sin juridiske uskyld alligevel blev halshugget, skyldes det altså den guddommelige retfærdighed. Tidligere i sit liv havde „den tappere Heison overmaade ... været hengiven til Løstagtig Omgang med Fruentimmer, blandt hvilke han havde skilt mange Jomfruer fra deres Ære, ligesaa ugudeligt, som hans Fiender skilte ham igien ved Livet.”²² Man kan tilføje: øvrigheden bærer ikke sværdet forgæves!

Friis er mest optaget af den gengældelse, der rammer levende mennesker al-

lerede på Jorden og undtager i paragraf 4 gengældelsen i evigheden for „derom har man ingen synderlig Kundskab i dette Liv.”²³ Alligevel må han efter talrige eksempler for at bevise sagens rigtighed til slut erindre om, at Gud „har to almindelige Domsteder baade her i Verden og i det tilkommende.” Lidt håb gives der: om synderen ikke fremturer i synden, men alvorligt omvender sig, da holder Gud ofte inde med gengældelsen; Gud straffer ikke alle, men ved sine straffe viser Han, hvad „alle de øvrige Ondskabs Syndere har fortient og maae vente sig, dersom de ei gjøre Poentiense.”²⁴

Hos historikeren P.F. Suhm omtales Friis' traktat — den er optaget under „Slette nye Bøger”.²⁵ Alligevel opnåede skriftet at blive oversat til svensk og at øve indflydelse på naturforskeren Carl von Linnés spekulationer over skæbnen.²⁶ Oversættelsen kan også tages som vidnesbyrd om, at traktaten fandt sit publikum. For en præst, der skulle tale dunder til sin menighed, var her både opbyggelse, mærkværdige hændelser og bloddrypende beretninger.

Friis' andet værk bærer titlen „Den Troens Hemmelighed om en Guddommelig Forløser, Betragtet meest i henseende til de Aarsager som egentlig har gjort samme Forløser fornøden for os”. Det har karakter af et system til begrundelse af kristendommens forsoningslære. Værket fremkom som besvarelse af en prisopgave og blev udgivet i „Priisskrifter efter en Patriots Indbydelse i Aaret 1761”, trykt i Sorø 1763 hos bogtrykker Jonas Lindgreen.²⁷ „Patrioten” er forblevet anonym, men det

er værd at bemærke, at Sorø i 1750'erne og 1760'erne var et centrum for den nationale fremskridtstro, der i disse år blomstrede på et konservativt-rationalistisk grundlag.

Det vil føre for vidt at referere indholdet af Friis' anden afhandling nærmere. I fortalen placerer udgiverne det i en sammenhæng: nødvendigheden af en guddommelig forløser er nedfældet i Biblen, og dens vidnesbyrd bør være mennesker nok; hvorfor ønsker man da en redegørelse for fornuftens grunde? Fordi „vor Kundskab bliver fastere, og vor Troe mere bestyrket, naar vi indsee ikke alene den Lærdom, Skriften forkynder, men og de Grunde, den selv giver for samme Lærdom, og det Baand, den selv stifter mellem denne og andre enten af Fornuften bekiendte eller af Gud aabenbarede Sandheder.” Fornuften er altså nr. 2. Foruden en redegørelse båret af fornuft, ønskede udgiverne sig et værk af almindelig brugbarhed — det skal kunne læses af alle, være af begrænset omfang og på dansk. De lærde vurderingsmænd finder Friis' afhandling både grundig, tydelig, ordentlig samt ”omstændelig” uden at overskride de faste grænser; dog kunne man have ønsket sig sproget smukkere og stilen friere.²⁸

I tidens førende kritiske tidsskrift „Kiøbenhavnske Nye Tidender om Lærde Sager” var vurderingen en nogen anden. Friis' grundsætninger blev anfægtet og fornuften i hans fornuftsprægede bevisførelser betvivlet.²⁹ Kritikken var omfattende og Friis' svar så omfattende, at det på redaktionens bekostning blev trykt i et

tillæg til tidsskriftet; anmelderens gensvar var af tilsvarende omfang. Af redaktionens detaljerede redegørelse for forviklingerne omkring afleveringen af Friis' manuskript fremgår, at det blev overleveret redaktionen af Erik Pontoppidan efter dennes gennemlæsning og tilretning. Friis slutter sit forsvar med en opfordring til fordragelighed, men hans kritik af kritikken vrimler med bl.a. bjæffende hunde, snoge, slanger og snegle, slette og nedrige gemytter, vindmagere, taskenspillere, kættere, ugudelige vovehalse, fritænkere og Guds sandheds fjender. Før hans kritikere forsøger at nedrive en lærebygning, som de finder for svag, da bør de rejse en bedre, hvis de vil „med rette holdes fri for Mistanke om at være Fritænkeriets Muurbrækkere og Haandlangere.”³⁰ Kritikken forsvar var, at man burde søge at samle forsvaret om hovedfæstningen.³¹

Som teologisk forfatter placerer Friis sig som den ortodokse, der med midler fra den ny tankeretning, rationalismen, søger at forsvare og forklare ortodoksien. Denne holdning var en væsentlig strømning i tiden. Med brugen af det danske sprog søgte man ud til alle „fornuftigt tænkende” mennesker. Tanken om Guds indgriben i tilværelsen var ikke ny; den findes også i 1600-tallets teologi, der brugte den tids ulykker som eksempler, og i pietismen. Forsynets styrelse betonedes af rationalismen, idet begivenheder her på Jorden sås som en art naturvidenskabelige beviser på Guds eksistens og visdom. I anvendelsen af fornuften som forsvarsmiddel og brugen af talrige eksempler fra historien og samtiden ses også et konser-

vativt rationalistisk træk; såvel fornuft som skrift stammede fra den samme Gud, og der kunne nødvendigvis ikke være nogen uoverensstemmelse mellem de to – blot gik skriften videre end fornuften, hvilket fornuften havde at rette sig efter. Naturvidenskab og fornuft var ikke fjender, men forbundsfæller for den konservativt tænkende teolog. En central skikkelse som Erik Pontoppidan angreb gang på gang fritænkeriet og interesserede sig samtidig for både naturvidenskab og landbrug.³²

Udskiftningen

16. november 1759 udnævntes Friis til sognepræst i Hjarup-Vamdrup,³³ og umiddelbart derefter indsendte han et andragende fra bymændene i Hjarup, om de kunne få lov til at udskifte deres marker af fællesskabet, og om de til brug for udskiftningen kunne få en udskrift af landmålingsforretningen med matriklens numre.³⁴

Friis har i denne sag været tidligt på færde, idet den første udskiftningsforordning for Jylland udkom 1760. I landets ledende kredse var imidlertid en debat om forbedringer inden for landbruget ligesom på andre områder. Diskussionen kom bl.a. til udtryk i „Danmarks og Norges økonomiske Magazin”, som efter A.G. Moltkes indbydelse og med Erik Pontoppidan som anonym redaktør blev udgivet 1755-1764. Udskiftningen var begyndt at blive et interessant emne og den første udskiftningslov – for Sjælland - havde set dagens lys i 1758. Landbruget blev, næst

det guddommelige forsyn, betragtet som grundlaget for kongerigets velstand.³⁵ 1758-forordningen efterfulgtes af flere, kulminerende med en hovedforordning i 1781. Interessen flyttedes gradvis fra fællesjord for flere landsbyer, fra overdrev, enge og skove, til udskiftningen af den enkelte lodsejers jord fra den enkelte landsbys fællesskab. Samtidig blev det stadig lettere at opnå adgang til udskiftning. Hensigten var at bringe mere jord under plov og rationalisere driften for den enkelte jordbesidder.³⁶ Den første lovgivning var ikke just præget af klarhed og gav ofte anledning til stridigheder.³⁷

I Hjarup var i 1762 byens fællesgræsning „afmaalt i 2 lodder, nemlig en deel til den halve Bye og en til den anden halve”, men endnu var opdelingen ikke færdig.³⁸ 1763 ansøgte Friis landvæsenskommissionen i København om bistand til at få jorddelingen iværksat og udført. Friis og en del af de største lodsejere havde ansøgt om at få deres græsning og agerland udskilt fra fællesskabet. Som begrundelse anførtes forebyggelse af kvægsygdomme, og at Hjarups placering „midt i Marken gør foretagendet lettere”.³⁹ Man synes fra 1759 til 1763 at have søgt fællesskabet ophævet for den fælles græsnings vedkommende, men ikke at have fuldført sagen. Medvirkende var, at præsten hævdede eneretten til et stykke eng, som beboerne ikke anerkendte hans ret til.⁴⁰ Sagen fik til udgang, at bonden Hans Mikkelsen beholdt sit engstykke, og præsten blev mulkteret – i Hans Mikkelsens formulering, fordi „hans Attrae var meget urimelig.”⁴¹

I juni 1766 indgik en del af bønderne og

Friis en kontrakt, der indeholdt retningslinier for udskiftningen i byen. Hovedparten af bønderne var på dette tidspunkt efter krongodssalget blevet selvejere. Kontraktens underskrivere var Søren Mortensen, Mikkel Christensen, Mikkel Pedersen, Claus Jels, Knud Mortensen, Kristen Buck, Jens Bastrup, Niels Jepsen, Jep Jessen, Niels Larsen og Jens Jessen Vaaben samt Friis — sidstnævnte dog med den forudsætning at bønderne kom præstegården til hjælp med indhegningen. Bønderne og præstegården repræsenterede henved 2/3 af byens hartkorn. Kontraktens bestemmelser var vidtgående: den sigtede til ophævelse af al fællesskab både „i Agger, Græs, Skov, Engbund og deslige”. Udgangspunktet for nyinddelingen skulle være matriklen og uenighed skulle afgøres ved voldgiftsmænd. Man ønskede at begynde inddelingen straks i samme år, når høsten var forbi.

Kontrakten mødte modstand fra mindretallet af bønder, som følte, at flertallet tog sig selv til rette — også på mindretallets jordstykker. I marts 1768 skrev flere af de mindre bønder til kongen og anførte deres indvendinger.

„Det er vel Deres Mayestæts allerhøjest Villie at Fællesskab skulle ophæves og enhver tildeles sin Jord, hvor Mueligheden det ville tillade. Mens som udi vores iboende Bye Hiarup, som bestaaer af 1 til 22 Beboere, have Præsten Hr. Friiss og sognedfogden Chresten Buck, overtalt og besnakked een Del af vores Bye, til at samtykke udi, at vores Mark skulde maales og deeles, ja og til den ende antaget 2de som

opmaaler Marken, ja end og af en ... Myn-dighed pantet nogle af os, fordi vi ei vilde underkaste vores Jord maal tillige samt afgive Folk til saadan Fremme og Befordring. — Hiarup mark er af saadan Beskaffenhed at de som have større Gaarde, kunde nok, ved saadan Afdeeling være tient, endskiønt det vel vilde blive sildig, inden de faar samme indhegnet, som en deel af de største Beboeres Omstændigheder, i hvor glimrende de end og syntes, kand være ringe nok.

Vores omstændigheder, som tildeels de mindste Beboere, hvoiblandt 2de Enker, med mange fædrelose smaae Børn, tilstaaer vores Fattigdom og Uformuenhed til samme at iværksætte og udføre, og overalt, saa er Marken af en saadan Beskaffenhed, at Jorddiger ei kand holdes vedlige og Stendig er umuelig at faae.”

Foruden indhegningsvanskelighederne anførtes, at underskriverne bedre havde evnet at gøde og behandle deres jord end de større bønder og navnlig bedre end præsten og Chresten Buck. Man frygtede at bytte god jord med slet og udtalte sin formodning om, at netop det var de større bønders hensigt. Desuden skulle der pløjes på en ny måde og ryggene på agrene forandres. Man ville da ikke evne at betale sine renter „af vore indkiøbte Gaarde” og ligeså lidt „Deres Mayestæts Skatter”. Underskriverne var Poul Johansen og Hans Mikkelsen på egne og flere andres vegne, heriblandt to enker efter bønder, som to år tidligere underskrev kontrakten.⁴²

I et andet brev mere end anes træthe-

den over Friis' reformiver. Modstanderne – ofte betegnet ”de vrangvillige” – påstod, at præsten ikke ville lade dem se den opmåling, som udskiftningsstilhængerne havde ladet udfærdige.

„Dette viser ved hvis vrangvillighed fælledskabets ophævelse hos os forhales. Han kand ikke se, at vi har lige saae stor rettighed til bemt. forretning, lige saa stor frihed, at igennemgaae samme og at undersøge dens rigtighed som han, og dog forholde han os samme, at vi ei kand finde os i alle hans indfald og paafund, men klager også ovenikøbet.”⁴³

I et tredje brev, dateret 2. maj 1769 og umiddelbart før udskiftningsforretningen, leverede bønderne en vittig karakteristik af deres præst.

„I vor Præsts forestilling af 21de Martii sidst ang. fælledsskabets ophævelse i vor Bye, som formedelst Hans og hans tilhængeres vrangvillighed nu er saa lang tid bleven opholdt, skriver han, at det, der kives om, er ei andet, end delana caprina. Siden han er en Høylærd Mand, saa kom vi strax på de tanker, at disse ord, som vi ei forstaar, måtte være Latin og hørte os derom hos en og anden, som skulde være samme Sprog mægtig. En af dem sagde, at de efter en Glosebog, som han ledte i, vare paa dansk: Om Gedeuld. Om Gedeuld tænkte vi, det kand ikke være muligt. Thi hverken har vi Geder i vor Bye eller kiende Gedeuld, langt mindre have tvistighed derom med noget menneske. En anden har sagt os, at ordenes egentlige

Bemerkelse er nok om Gedeuld, men at de ellers også tages i den meening: om ingenting. Det kan vi begribe, thi efter vor Skiønsomhed kan det være Præsten, men ikke os ligemeget, paa hvilken af de omtvistede maader jorden skiftes. At han imidlertid har skrevet saa meget om, og saa haardt paastaaer medhold i en sag, som han selv erklærer for ingenting, det tænkte vi, er vel skrevet for at vise sin kunst og sin standhaftighed. Vi have nogle gamle koner iblandt os, der snakker skrekkelig meget om ingenting, og ere på ingen maade at bringe fra den mening, de eengang have fattet. Skal vi sige vor Sandhed: saa holde vi dette ikke for en dyd for dem. Men hvad der er feil i een stand, kand muligen være dyd i en anden.”⁴⁴

Hvor mindretallet af bønderne tidligere erklærede sig som modstandere p.g.a. de med udskiftningen forbundne vanskeligheder og frygten for at miste jord, var der i 1769 alene frygten for at miste jord tilbage og skydeskiven var mere end tidligere deres præst.

Fra tilhængerpartiets side baserede man sig på henvisninger til 1760-forordningen angående fællesskabets ophævelse i Jylland. Heri tillagdes retten til at kræve udskiftning „Ejerne af det meste af Byens Hartkorn” – når det gjaldt landsbyens overdrev og fællesmarker for flere landsbyer.⁴⁵ I Hjarup gik de største lodsejere videre end loven gav mulighed for og ønskede derefter myndighedernes bistand. Bestandigt optrådte Friis som talsmand for tilhængerne. Skrivelserne myldrer med henvisninger til tidstypiske omtaler

af fællesskabet og karakteristikkere; fællesskabet er „fordærveligt”, modstanderne „uvillige”, „vrangvillige” og „Slet Patriotisk-sindede” og hos myndighederne ønskes sagen overladt til „brave, Habile og rætsindige Patrioter”. Man påberåbte sig den i 1766 indgåede kontrakt. De uvillige forårsagede unødvendige udgifter, ophold og vanskeliggjorde jordens drift. Derfor ønskede man sig meromkostninger godtgjort hos de modvillige.

Hvordan behandlede man da fra myndighedernes side de klagende parter i Hjarup? Den nærmeste myndighed var amtmanden for Koldinghus Amt Ludvig Wilhelm von Bülow, og i København var Generallandvæsenkollegiet blevet oprettet i 1768. I årene 1766 og 1767 har jeg ikke fundet officielle papirer, skønt det er vanskeligt at forestille sig disse år uden myndighedernes deltagelse i sagen. Efter at to beskikkede landmænd havde taget Hjarup i øjesyn, udgik fra amtmanden den 10. februar 1768 en resolution om, at en duelig mand skulle udregne og afmåle „hvormegen og hvad Jord enhver Lods-eyer kunde faa til sin Lod.” Friis engagerede skoleholderen i Skanderup, men de uvillige var fortsat uvillige. På anmodning udstedte Bülow da den 9. marts en befaling til de „imod Delingen at assistere med de fornødne Folk” og eventuelt leje folk på de uvilliges bekostning.⁴⁶ Det var efter den herpå følgende udpantning, at modstanderne skrev til kongen og Generallandvæsenkollegiet kom ind i sagen. 28. april svarede kollegiet amtmanden, at han skulle søge at bekvemme de klagende til fjelighed. Man ønskede ikke at tvinge de

klagende bønder, men stræbte efter enighed og henviste til kongens „hensigt” og bøndernes eget bedste – men ikke til love og paragraffer.⁴⁷ Besværlighederne i Hjarup fortsatte, og den 8. oktober samme år truede kollegiet med at sende sine landinspektører. I en generelt formuleret skrivelse indprentede kollegiet 1. november amtmanden at bruge den yderste forsigtighed og varsomhed inden starten på nogen forandring.⁴⁸

Kollegiet nøjedes ikke med at se kritisk på de modvillige bønder. Også Friis skuffede kollegiet og 12. november befalede kollegiet amtmanden at tilholde præsten, at også modstanderne skulle have lejlighed til at studere skoleholderens opmålingsforretning.⁴⁹

Først da landkommissærerne Hoffmann og Nellemann indtraf i Hjarup 25. maj 1769 blev indgået en aftale mellem alle indbyggerne om jorddeling. Hoffmann synes at have bidraget væsentligt til sagens gennemførelse, idet han fik skabt øget klarhed om principperne for jorddelingen og i nogen grad at have talt de „vrangvilliges” sag. Herved fik de formentlig mere og bedre jord end efter den første landmålingsforretning. Landinspektør Vesterholdt kunne i september indberette, at enhver havde fået sin jord, men at fælledens og engenes inddeling endnu resterede. Til foråret 1770 kunne dette ske og de, der havde fået tildelt jord før inspektørernes ankomst, kunne få eftermålte deres jordlodder.⁵⁰ Delingen af fælleden forårsagede dog også problemer; stridspunktet var hvordan de jordløse

husmænd skulle have græsning til deres kreaturer. Skoven opmålt 1774⁵¹ og den anseelige skov — tilsyneladende endnu engang — og fælleden af Daniel Wesenberg i 1783. Først herefter kan udskiftningen betragtes som afsluttet, og alligevel var alle jorder endnu ikke indhegnet i 1784.⁵²

Om bønderne i Hjarup herefter var tilfredse vides ikke, men de synes ikke at have klaget til amtmanden. Men initiativtageren Frederik Christian Friis var endnu ikke tilfreds. I 1784 klagede han over vejen mellem Skanderup og Hjarup, der gik hen over præstegårdens mark.⁵³ Igennem ti år havde han haft fortræd og bryderier, idet kreaturerne fra vejen overløb hans mark og ødelagde avlen. Friis ønskede derfor vejen omlagt, idet han skrev:

„Jeg er nu gammel, og for min Person nok ikke, uden for en stakket Tiid, behøver enten Gaard at beboe eller Jord at dyrke; men det bliver til Skade for min Efterkommere, har derfor besluttet, at indsende dette mit sidste andragende i deen Henseende, ligesom det til Cancelliet, allerunderdanigst overladende det ganske imediate til Hs. Kongl. May. Naade, Enten Præstegaardens Mark paa dette Sted, frem for alle andre Steder, skal bestandig være bebyrdede med Een ligesaa uforholden som utienlig og unyttig Bye-Vej midt igennem sine afdeelte Lodder, eller ikke. Jeg var den første, som brød Vejen for det skadelige Fællesskabs Ophævelse her i heele landet, efter at Kongl. Tilladelse og Anordning dertil allernaadigst var given;

men selv har jeg ei havt den allermindste forddel indtil denne Dag. Deres Excellence er, som Kongens Befalingsmand her i Amtet efter Loven mod uræet i alle Maader min og Præstegaardens nærmeste Forsvar.”

(Brev til amtmanden 2.8.1784)

Friis havde i 1774 også klaget over vejen, men afgørende blev, at han ved jorddelingen i 1769 havde antaget jordstykket inklusive vejen. Desuden havde han indgrøftet den på begge sider. I perioden 1769-1774 havde han vedkendt sig vejen uden klager. Landvæsenskommissionen finder derfor hans klage både ”for sildig” og ubeføjet. Amtmanden Hans de Hoffmann bifaldt denne afgørelse. Friis beklagede sig endnu engang og amtmanden indkaldte bønderne med et — tør man tro — meget beskedent håb om en mindelig afgørelse. Resultatet blev som forventet, og vejen blev ikke omlagt.

For Friis synes udskiftningen 1769 at have været indgangen til endnu flere problemer. Måske var det ham en trøst, at han modtog en medalje for sin indsats.⁵⁴

Præsten

Som præst i Hjarup var Friis involveret i en mængde klagesager. Hovedparten af sagerne vedrørte annekssognet Vamdrup. I en stor del af sagerne var klagepunktet at Friis havde udelukket sognebørn for sakramentet. I 1763 ønskede Friis Rasmus Hansen i Vester Vamdrup dømt til tugthuset, fordi han havde besvangret en

kvinde under ægteskabsløfte, var blevet dømt ved tamperretten og vedvarende havde undlagt at følge rettens dom. Herredsprovsten Peder Pedersen Winther i Nagbøl takserede forsyndelsen til at stå åbenbar skrifte.⁵⁵ Friis' krav til sognebørnene synes altså at have været strengere end provstens. I 1768 irettesattes Friis alvorligt og idømtes en mulkt på 20 rigsdaler.⁵⁶ Dette skete i en sag, hvor klageren var Niels Pedersen af Vamdrup Mølle og siden dennes broder Svend Pedersen. Niels Pedersens klage gjaldt, at Friis havde afvist ham til skriftemål og altergang. Da Niels Pedersen døde var Friis ved sygelejet, men undlod at betjene den døende og begravelsen forrettedes heller ikke efter broderens hoved, hvilket han klagede over. Friis' forsvar var dels en teoretisk redegørelse for præstens pligter og dels henvisning til omstændighederne. Niels Pedersen havde hang til „umaade Brændevins Drikkeri, Fyldereri og Drukenskab”. Sin opførsel ved sygelejet forklarede han med, at patienten „hverken for Fornuftens eller Troens Øje” var i stand til at modtage nadveren. Til sygelejet var Friis så fremsynet at medbringe to vidner til sin opførsel! Det teoretiske forsvar bestod i en henvisning til lovgivning og skriftsteder, hvorefter præsteembedet var betroet „saa tilstrækkelig en Magt og Myndighed over Sathans og alle Fienders Kraft ... , som til saa tungt et Embedes Førelse ... gøres nødvendig.” Dette kneb det dog for „Almuen i almindelighed” at indse.⁵⁷

Da kancelliråd Frederik Vilhelm Hansen overtog Østerbygård i 1775, opstod hurtigt et spændt forhold mellem patron

og præst. På bøndernes vegne klagede Hansen over, at disse må udholde frost, kulde, sne og regn samt andet ondt vejrlig i 2-3 timer, medens de ventede på præsten. Provsten gav kancelliråden medhold, men søgte bestandigt forlig. Til slut i brevet til bispen skrev han:

„... dog vil Jeg og underdanigst bede, at Hr. Friis maatte blive advaret og erindret om at tage Math. 7 v.12 i agt, thi ville hand kun det, da fik baade hand selv og andre megen god Roe, som en maa have, formeldels hans besynderlige Overmodighed, Egensindighed og Uskiønsomhed.”⁵⁸

I 1771 aflyste Friis egenhændigt søndagsgudtjenesten den 6. januar. Bønderne klagede ikke derover, men hans foresatte kunne ikke lade det skete gå upåtalte hen. Efter at have anført Friis som „saadan en klog og dybsindig Mand” med et hidsigt temperament anførte Winther følgende:

„... at der skulde dog ey fra dette Herred blive saa mange ubehagelige Ting indberettet herefter, som hidindtil er sket, fornemmelig fra Hiarup og Vamdrup Menigheder, hvis Præst har immer hidindtil skaffet mig, som Provst, meget nyt at bestille, som ofte har foraarsaget mig megen Uroe og Møye ... Min underdanigste Begjæring er da kuns dette, at Hr. Friiss matte blive tilholdt at raadføre sig med mig udi Embedssager undertiden, og at han, om muligt, maatte blive bragt til nogen Ydmygelse, thi derpaa beroer sandelig hans Velfærd, ligesom det er den fornemmeste Aarsag til hans Fortræd, at

hand vil ansees og bruge Myndighed over alle fremfor andre.⁵⁹

Kværlantiske præster var ikke noget ukendt fænomen i 1700-tallet,⁶⁰ men Friis synes at have overgået flertallet.

Om Friis som prædikant ved vi meget lidt, men det kan formodes at hans for dømmende syn på sognebørnene også kom til udtryk fra prædikestolen. Peter Eliassen kan berette, at han sluttede en prædiken i Hjarup med ordene: „Naar I nu ikke gør som jeg har sagt, sa gaar I donner og Djævelen i vold!” Man skal have påstået om ham, at han ikke lod folk komme til alters, når de ikke havde ydet offer. I 1768 opgjorde Friis „Offer og Accidenter” til at udgøre henved 25 procent af sit embedes indkomster.⁶¹ Når han ved altergangen tilsagde altergæsterne syndsforladelse — og ikke med sine hænder kunne nå de fjerneste — gav han dem blot et nik og ordene: „Også I der.”⁶² Friis har næppe været uden økonomiske motiver; lærde interesser, tre ægteskaber og en anseelig børneflokk har stillet deres krav, og Hjarup-Vamdrup var ikke noget fedt kald. Når Friis forsøgte at skaffe sig indtægter ved udstedelse af sundhedsattester til rejsende, er det vanskeligt at finde religiøse motiver.⁶³

Stregheden var til tider kombineret med skødesløshed, hvilket også viser sig i klager fra øvrigheden over mangelfulde mandtalslister og over lægdsrulleføringen.⁶⁴ Med årene bliver klagesagerne færre. Friis blev ældre og anmodede allerede i 1788 om kapellan. I 1797 kunne han i sin „skrøbelige Alderdom” ikke klare juhøjtidene i sine sogne. Året efter ud-

nævntes Ole Frederik Bruun til hans personelle kapellan. Så tidligt som 1787 havde Frederik Vilhelm Hansen udstedt kaldsbrev til Frands Nikolaj Lund, men Friis holdt sig i embedet til sin død. Den indtræffer 9. maj 1802.

Afslutning

I boopgørelsen efter Friis' død finder man en betydelig samling af teologisk litteratur med bl.a. hovedparten af Erik Pontoppidans forfatterskab.⁶⁵ Hans eget forfatterskab samt foresattes og bønders karakteristik af ham bekræfter indtrykket af en lærd teolog. Præstens rolle som sognets øvrighed gav Friis lejlighed til at søge sine og 1750'ernes ideer praktiseret i hverdagen. I Kolding arbejdede Friis for forbedringen af byens danske skolevæsen og mere påfaldende i Hjarup for udskiftningssagen. Hans temperament var præget af selvrådighed, hidsighed, arrogance og stædighed; hans følelse af egen betydningsfuldhed er næppe blevet mindsket af den indledningsvise fremgang og af hans mægtige forbindelser i København. Hans karakteregenskaber bevirkede, at han jævnligt overskred grænserne for udøvelsen af sit embede. Til tider fandt hans foresatte det vanskeligt fortsat at bære over med ham, men han forblev dog i sit embede til sin død. Man må have set mere på initiativet og hensigten end på Friis' svagheder, der kom til udtryk i udførelsen og afslutningen.

Noter:

Forkortelser:

LaV = Landsarkivet i Viborg

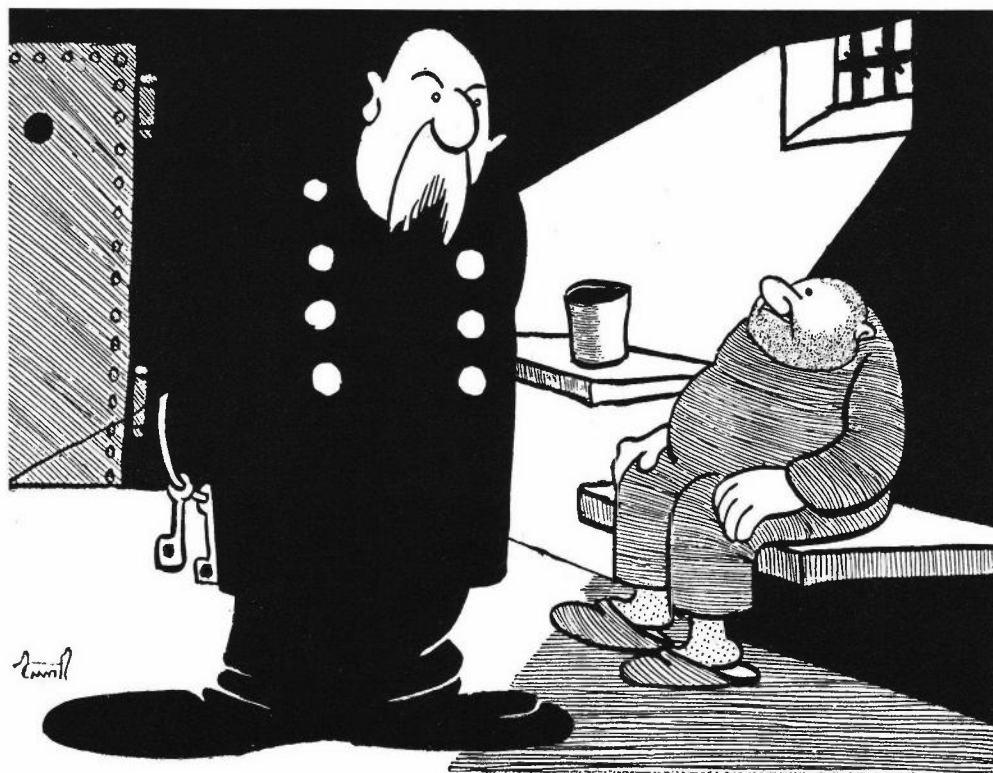
RA = Rigsarkivet

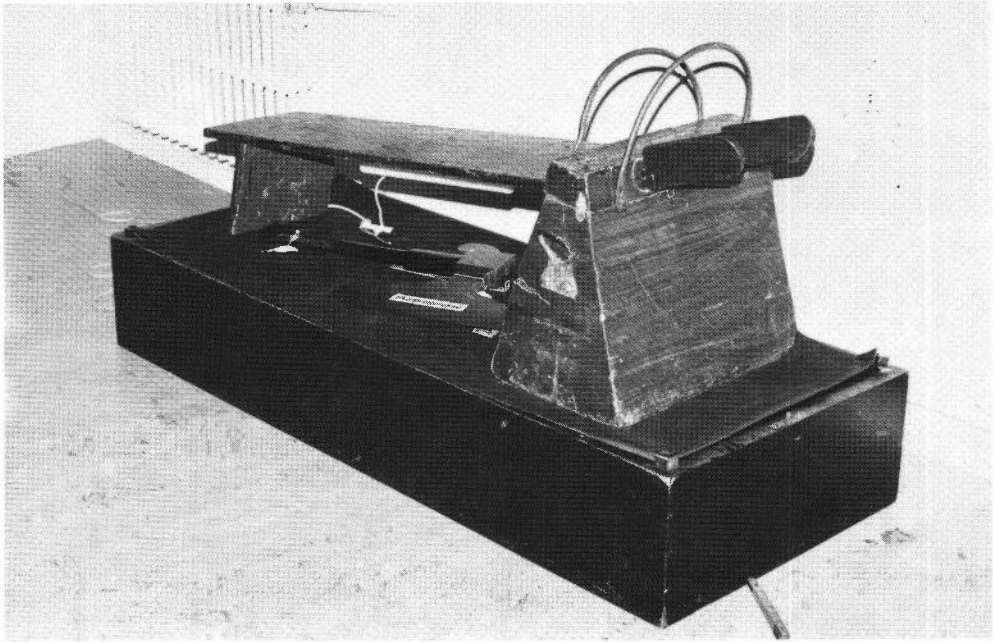
Rtk = Rentekammeret

1. Søren Flø Sørensen, f. 4.6. 1955 i Grindsted, studenter-eksamen 1975 fra Grindsted Gymnasium, afgangseksamen fra Danmarks Biblioteksskoles Aalborgafdeling 1979. Efter forskellige vikariater fastansat ved Kolding Kommunebiblioteker og Kolding Stadsarkiv 1984. Tidligere bidrag til Koldingbogen 1984-1986.
2. Peter Eliassen: *Udskiftningens begyndelse, i hans: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn (1923)*, side 223-226.
3. F. Elle Jensen: *Provst Mathias Bakke, i: Vejle Amts Aarbog 1949*, side 187-202.
4. *Oplysninger om Florus Friess fra T.A. Topsøe-Jensen og Emil Marquard: Officerer i den dansk-norske Søetat 1660-1814 og i den danske Søetat 1814-1932, bd. 1 (1935)*, side 402f.
5. *Faderen omtales i Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede, bd.2 (1971)*, side 352f, hvor hans opførsel som kaptajn i 1710 bruges som eksempel på en dårlig søofficer.
6. *Kolding Kirkebog (kopi i Kolding Stadsarkiv)*.
7. *Slægten Pontoppidan (1910)*, side 5f.
8. *Ribe Bispearkiv: Vitaprotokol 1731-91 (LaV C4)*, fundet under 1754. Den latinske tekst oversat af Knud Moseholm.
9. *Georg Hansen: Præsten på landet i det 18. århundrede (1947)*, side 26.
10. *Københavns Universitet: Det teologiske Fakultets karakterprotokol (1699) 1707-1754 (RA KU 310901)*, 14.9.1743.
11. *Jens Jørgen Fyhn: Ældre og yngre arkivregistraturer Købstaden Kolding angående (maskinskrevet afskrift i Kolding Stadsarkiv)*.
12. *F. Elle Jensen, ovenf. anf. v.*
13. *Georg Bruun og Niels Jacobsen: Den danske Skole og de Collinske Skoler i Kolding (1939)*, side 16f.
14. *Indberetninger om Præster v. Holger F. Rørdam, i: Kirkehistoriske samlinger. 3. rk., 5.bd. side 713.*
15. *Ribe Bispearkiv: Reskripter 1740-1764 (LaV C4-256)*, nr. 15 3.5. 1754.
16. *Danske Kancellis: Bilag til Jydske Registre 1759, læg 315 (RA D. Kanc. D26). Friis' skrifter er blevet søgt i det teologiske fakultets censorprotokol, men uden resultat; en halvdel af protokollen er gået tabt.*
17. *F.C. Friess: Theologisk og historisk Afhandling om den guddommelige Giengældelses Ret eller Jus Talionis Divinum (1758)*, fortalens side 2.
18. *Jens Jørgen Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding (1848)*, side 157.
19. *P.F. Suhms samlede Skrifter. 15. Deel (1798)*, side 278-279.
20. *Friess, anf. v., side 24.*
21. *Erik Pontoppidans danske kirkehistorie, udgivet 1741-1753.*
22. *Beretningen om Heinesen findes hos Friess, anf. v., side 44-52.*
23. *Friess, anf. v., side 34.*
24. *Smst., side 163-164.*
25. *P.F. Suhm, ovenf. anf. v., 10. Deel (1773)*, side 360: „Stilen er nedrig og Materien langfra ei udført efter sin Værdighed.“
26. *Naturforskeren Carl von Linné (1707-1778) havde i naturen søgt og fundet principper, som han og samtiden tillagde Gud æren for; det var naturligt for Linné at søge en lignende orden i det tilsyneladende kaos af omskiftelser, som tilværelsen byder mennesket. Allerede i 1740'rne påbegyndte han private optegnelser med titlen „Nemesis Divina“ og vedblev hermed til sin død. Optegnelserne blev først offentligt kendte i midten af 1800-tallet. I sine optegnelser samlede Linné eksempler fra Bibelen, antikkens forfattere, historien, livet omkring ham og svensk folketro. Linnéforskeren Elis Malmeström har anført, at næst Bibelen er Friis' skrift Linnés mest citerede kilde jfr. Elis Malmeström: Carl von Linnés religiøse åskadning (Stockholm, 1926). J. J. Fyhn anfører i sit Tillæg til Efterretninger om Kjøbstaden Kolding 1848-1860 (1860), side 26-28, Linnés brug af Friis.*
27. *Prüsskrifter efter en Patriots Indbydelse i Aaret 1761 (1763). I samme værk tryktes en afhandling af præsten og nationaløkonomen O.D. Lütken.*
28. *Anf. værks fortale, side 2-4.*
29. *Kritikken fremkom i Københavnske Nye Tidender om lærde Sager nr. 25 (23. juni 1763), side 203-250. Friis svarede i 1. Anhang, side 6-88, og der repliceredes i 2. Anhang. Senere, i 1765, blev prüsskriftet og kritikken omtalt i Fortgesetzte Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den köniogl. Dänis-*

- chen Reichen und Ländern, 3. bd., 5. Stück (1765), side 386-397. Heri ansås det for bedre, om Friis i højere grad havde baseret sig på skriftens beviser og mindre på sin fornøft. Debatten omtales kort i N.M. Petersen: *Bidrag til den danske Literaturs Historie*, bd. 5, 1. afd., 2. udg. (1870), side 162.
30. *Kiøbenh. Nye Tid.*, nr. 25, 1. Anhang, side 13.
31. *Smst.*, 2. Anhang, side 6-7.
32. *Redegørelsen for tidsånden baserer sig på: Bjørn Kornrup: Oplysningstiden 1746-1799*, side 237-316 i *Den danske kirkes historie*, bd. 5 (1951); *Harald Høffding: Danske Filosofer* (1909), side 3-24 og *F. Rønning: Rationalismens Tidsalder, 1. Deel* (1886). Om Erik Pontoppidan foreligger en biografi af Erik Neiiendam i to bind (1930-1933).
33. *Danske Kancelli; Jydske Registre 1759 nr. 315/8* (RA D. Kanc. D26).
34. *Peter Eliassen, ovenf. anf. v.*, side 223. Det er ikke lykkedes mig at finde dette brev i Koldinghus Amts Kopi-bog over indkomne breve fra kollegier og andre 1758-1762 (LaV B6C-51). Derimod findes ansøgninger fra andre sogne bl.a. Herslev d. 7.8.1759.
35. I 1760-forordningen således formuleret: „Saa have Vi og Allernaadigst været betænkt paa, hvorledes Land-Væsenet, da samme, for en stor Deel, næst den Aller-højestes Forsyn, er Grundvolden til et Riges øvrige For-deele, kunde til dets ydermere Fremtaru og Nytte være at forbedre, ...” (Forord. 8.3.1760).
36. *Claus Bjørn i: Forordning om Jord-Fælleddsskabets Ophævelse...* (1981).
37. *Poul Hansen: Bidrag til det danske Landbrugs Historie* (1889), behandler udførligt den første lovgivning.
38. *Kommissionen til landvæsenets forbedring. Diverse indkomne sager. A. Beretn. om forandr. til landvæs. bedste i h.t. frd. af 1758 29. dec.* (RA Rtk. 431.18A), indberetning fra Bülow af 30.12.1762.
39. *Komm. til landv. forbed.: Ekstraktprotokol over indkomne sager, med vedføjede betænkninger og resolutioner. Kopibog nr. 1 1759-65* (RA Rtk. 431.6), nr. 232.
40. *August F. Schmidt: Fra Koldingegnen*, bd. 1 (1956), side 116.
41. *Landvæsenkommissionerne og Generallandvæsenkollegiet: Div. samlingssager til journalen. II. Koldinghus Amt* (RA Rtk. 432.69II), læg Hjarup. Bilag til nr. 11 (2.5.1769). Dette læg er også i det følgende hovedkilden.
42. *Anf. læg, nr. 2* (10.9.1768).
43. *Anf. læg, nr. 4* (10.11.1768)
44. *Anf. læg, bilag til nr. 11* (2.5. 1769).
45. *Jfr. note 34.*
46. *Anf. læg, nr. 2* (10.9.1768) (Friis' afskrift til Rentekammeret).
47. *Anf. pakke, læg med skrivelser fra kollegiet (brev gengivet af Johan Hvidtfeldt i Vejle Amts Aarbøger 1931, side 84-85).*
48. *Koldinghus Amt: Breve fra forskellige kollegier 1766-70* (LaV B6-80), 1.11.1768. Brevet ikke specielt møntet på Hjarup.
49. *Som 46, brev af 12.11.1768.*
50. *Landvæsenkomm. og Generallandv. koll.: Journalsager pk. 11* (RA Rtk. 432.23). *Prom. af 25.11.1769* (743 henlagt under 591).
51. *Koldinghus Amt: Til udskiftningsvæsenet henhørende 1773-89* (LaV B6-118), læg nr. 7.
52. *Smst.*, brev fra Hans de Hoffmann dat. 16.1.1784. *Oplysninger om 1783 fra Rentekammeret: Indberetninger om forbedringer i landvæsenet 1773-1809* (RA Rtk. 2485.18). *Læg: Koldinghus Amt 1776-86.* — August F. Schmidt (ovenf. anf.) mener 1782 som slutårstal.
53. *Koldinghus Amt: Klager, erklæringer og eragtninger om udskiftningen 1772-1793. Litra E-H* (LaV B6C-115), læg H.
54. *Hans de Hoffman citeret i Vejle Amts Aarbøger 1906, side 87f.* Friis vides også at have været involveret i andre udskiftninger: *Bastrup* (jfr. RA Rtk. 432.13 nr. 162) og *Skanderup* (RA Rtk. 432.14 nr. 268).
55. *Ribe Bispearkiv: Anst Herred 1560-1778* (LaV C4-14), nr. 65-67.
56. *Smst.*, nr. 101.
57. *Smst.*, nr. 93.
58. *Smst.*, nr. 161.
59. *Smst.*, nr. 125-126.
60. *Georg Hansen, ovenf. anf. v.*
61. *Ribe Bispearkiv: Gejstlighedens contributioner 1659-1788* (LaV C4-195), læg 1768.
62. *Peter Eliassen, anf. v.*, anfører ikke sine kilder, men forarbejdet til bogartiklen findes i en avisartikel i *Kolding Folkeblad* (udat.) (I.O. Brandorffs udklipssamling, bd. VI, side 116-119 i Kolding Stadsarkiv).
63. *Smst.*, side 258.
64. *Mandtalslisten 1776* (LaV C4-14, nr. 172,173), *mandtalslisten 1787* (LaV C4-15, 1787), *lægdssrulleføringen 1798* (LaV C4-16, 1798).
65. *Anst Herreds gejstlige skifteprotokol* (LaV C45A).

Frem i lyset

Billede nr. 1

Billede nr. 1

Skafot.

Et skafot består af 2 dele: selve blokken, hvorpå den dødsdømtes hoved hviler, og dertil et påhægtet, skråtstillet leje, hvorpå kroppen hviler. Lejet påsættes ved hjælp af 2 beslag.

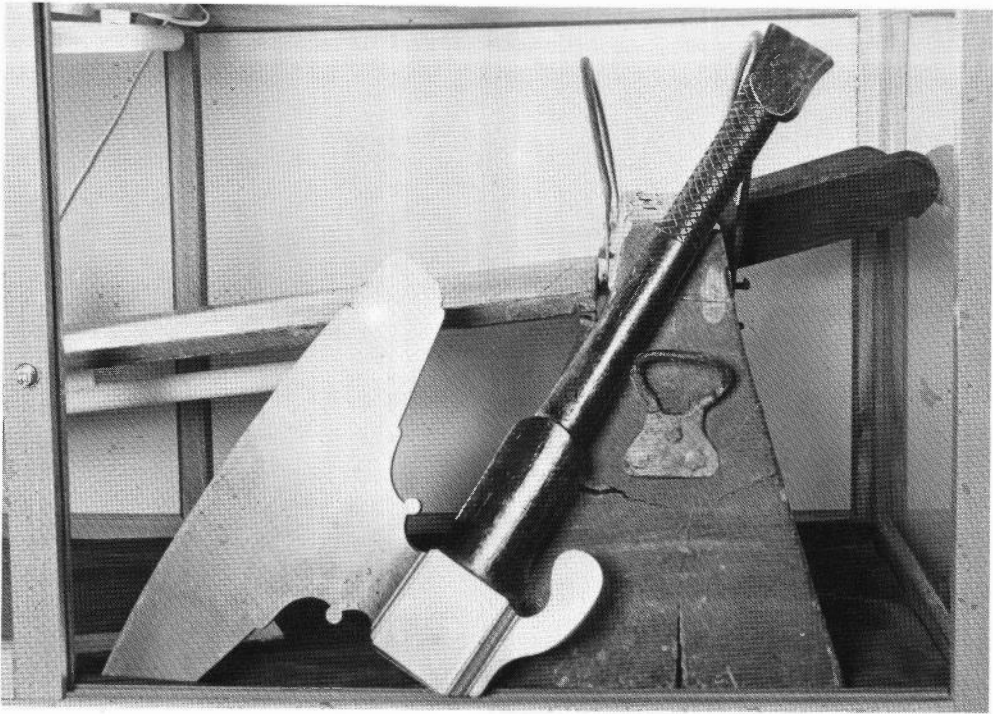
Blokken er kraftig og tung; den er skåret i ét stykke fra træets kerne og ud mod barken. Den øverste del af blokken kan udskiftes, når den er nedslidt af øksehug.

På hver side af blokkens underdel er anbragt et beslag, som blev brugt til fastgørelse af en rem; denne tjente til at fastholde delinkventens hoved, hvis han var urolig.

I blokkens øverste del er indfræset et hulrum til støtte for hagen, ligesom der er påsat 2 brædestykker til støtte for kinderne — de såkaldte „kæveholdere”.

Endelig afsluttes blokken for oven af 2 rundjern, som skulle forhindre, at delinkventen løftede hovedet i det afgørende øjeblik.

Den dødsdømte blev anbragt på lejet med bagbundne hænder og med skuldrene trukket helt op mod blokkens kant; så var skarpretteren klar til at lade øksen falde mellem de 2 bøjler; hovedet faldt ned i en halmflettet kurv, der stod foran blokken.

Billede nr. 2

Billede nr. 2

Skarpretterøkse.

Øksen har nærmest form som en bredbladet bil; den er kortskaftet, og i skaftet er lavet riller for bedre håndgreb.

Nakken er formet som en dråbe, der hænger ned langs skaftet, og ægkanten måler 50 cm. Øksens vægt er 6 1/2 kg.

I ægkanten anes et hak, som efter sigende fremkom, da Anders Sjøllænder blev halshugget i 1882; øksen gik ved siden af og ramte den ene bøjle, som sprængtes.

Denne økse — hvoraf der findes i alt 2 —

var sidst i funktion i Horsens i 1892 ved henrettelsen af Jens Nielsen, som var den sidste, der blev henrettet i Danmark (bortset fra henrettelserne i forbindelse med retsopgøret efter 2. verdenskrig.)

Den sidste skarpretter, hans navn var Seistrup, fik fremstillet en speciel transportkuffert til øksebladet; denne findes også på museet.

Billede nr. 3

Natpote m/låg.

Der har gennem tiderne været benyttet

Billede nr. 3

flere forskellige modeller. Jeg har i museet fire. Af natpotter med låg er der to forskellige, og jeg viser her den vel nok mest ukendte.

Denne, af glaseret lertøj, er både tung og uhåndterlig, og af den grund har den sikkert haft en relativt kort „levetid”. Den blev efterfulgt af en metalnatpote – ligeledes med låg og vandlås. Modellen er for såvidt god, og selvom den er ret tung, vil man have et godt greb lige under vandlåsen.

Der blev hældt vand op i vandlåsen, og når låget blev sat på, holdtes odeuren inde. Fangerne blev lukket ud 6 og 6, stod på det tredje gulvbrædt fra væggen, hvorefter der på et tegn gjordes højre om, og de marcherede ud på toiletrummet til ud-

slagsvasken; potten blev skyllet og skuret i sand og igen skyllet, derefter retur til cellen, og der var klar til næste hold.

Pottens mål: Bunden udvendig 16,5 cm.

Pottens mål foroven ialt 30 cm.

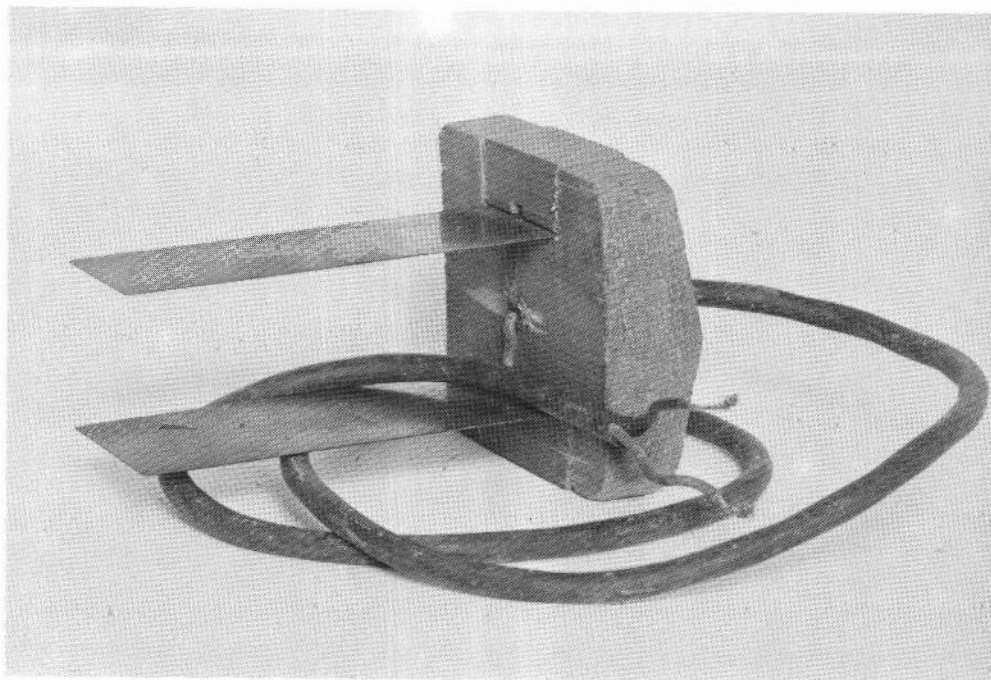
Dybden af vandlåsen: 3 cm.

Højden (med låg): 21 cm.

Billede nr. 4

Dyppekoger.

Denne model er en illegal dyppekoger; den består af en træklods 9 x 9 cm. Der er på klodsens monteret to stykker fjederstål 5 x 15 cm. Et hul er boret gennem klodsens midte mellem de to plader. Et gummika-

Billede nr. 4

bel er stukket gennem hullet, og ledningerne er blevet tilsluttet pladerne.

Da fangen ingen stik havde, har han i ledningens anden ende aftaget isolationen, tvundet de to ledninger enkeltvis, og så er dyppekogeren klar til brug.

Jeg har i 1950-erne og op i 60-erne adskillige gange set forskellige modeller i brug. Man tager et glas eller dåse, kommer vand i, putter dyppekogeren ned, holder fingrene væk og tænder for strømmen. Vandet koger ret hurtigt, strømmen slukkes, inden man rører ved glasset igen.

Da de afisolerede ledningstråde ikke er kobbertråd, må vi antage, at den er fra slutningen af krigen, måske 1943 og til noget før 1954.

Billede nr. 5

Tandbørste.

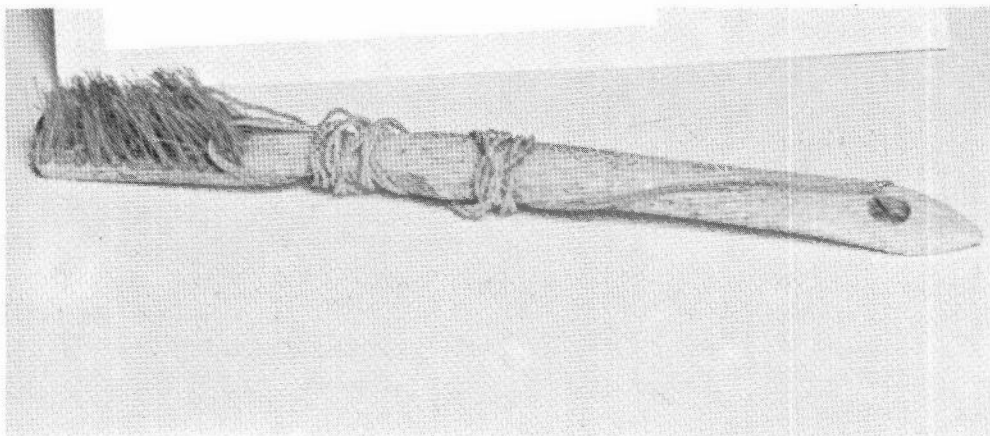
Denne er lavet af ben, en gammel model.

Den er slugt af nr. 10132/458 Hans Peter Christiansen den 25. eller 26. august 1924.

Såvel fængselslægen som kommunehospitalets læger skønnede, at operation var unødvendig, idet man mente, at tandbørsten ville afgå ad naturlig vej.

Den 24. september 1924 kom tandbørsten til syne 1 tomme under navlen, hvor den stak et par tommer frem.

Fængselslægen kunne ikke tage den ud, hvorfor fangen førtes til kommunehospitalet, hvor den blev fjernet.

Billede nr. 5

For at tandbørsten ikke skulle glide tilbage igen, havde man, inden fangens indlæggelse på kommunehospitalet, trukket en snor gennem hullet i skaftet og bundet snoren rundt om fangens mave.

Tandbørstens totallængde: 13 cm.

Heraf er børsterne 3 cm.

Der er brækket noget af børsteenden, sandsynligvis for at gøre tandbørsten kortere og dermed nemmere at sluge.

Billede nr. 6

Fotostol.

Fangerne blev også i ældre tid fotograferet såvel forfra som fra siden.

Stolen, som blev brugt hertil, var ganske smal. Ved hjælp af 3 beslag på stole ryggen kunne påmonteres en stang, så fangens hoved kunne fikseres; det kunne være svært at sidde helt stille under de lange belysningstider.

Stolen hvilede på en tyk træplade, som

er fastgjort i betongulvet. I pladen var der boret 8 huller, som stolebenene kunne sættes ned i – de 4 blev brugt til fotografering forfra, hvorefter stolen blev drejet 1/4 omgang og sat ned i de andre 4 huller for at fotografen kunne få et billede fra siden.

Stolen blev benyttet til 1976/77.

Billede nr. 7

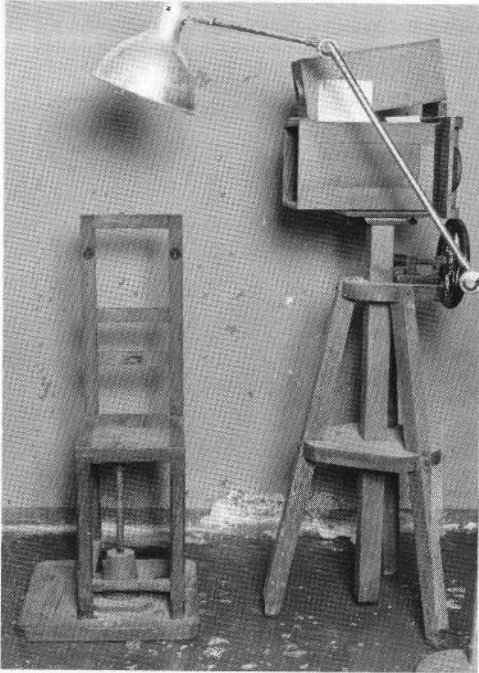
Baskerværk.

Et „Baskerværk” er et illegalt fremstillet fyrtøj.

Det består af 3 dele: en blikæske med twist eller blå, en stump blyant, hvor grafiten er fjernet i den ene ende og erstattet med en fyrsten og endelig et barberblad.

Som billedet viser, anbringes blyanten lodret i æsken. Med barberbladet „basker” man til fyrsten, så den fremkomne gnist falder ned i æsken og antænder twisten.

Jeg er af den overbevisning, at fangerne

Billede nr. 6

har set deres snit til at stjæle lidt petroleum fra lamperne for at hælde det på twisten; herved fængede gnisten lettere.

Blyantens længde er 5,5 cm.

Barberbladet er af mærket „Mester-Bladet”. (0,10 mm).

Billede nr. 7

Alle artikler er skrevet af Aage Egholm, Statsfængsels Museum, Horsens.

Fotos: Henning Kronborg Foto, Horsens.

Erik Dahlberg ved Lille Bælt 1657-1660

af Bjørn Westerbeek Dahl¹

I 1696 udkom i Nürnberg et grundigt forberedt og prægtigt udstyret bogværk om den svenske kong Karl 10. Gustavs bedrifter. Det blev udgivet på latin under den noget omstændige titel: *De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege gestis commentariorum libri septem*, „Syv bøger om den svenske kong Karl 10. Gustavs bedrifter“. Året efter udkom en tysk og en fransk oversættelse og i 1729 endnu en udgave på latin².

Texten, der i 1696-udgaven var på ikke mindre end 626 sider i folioformat, var skrevet af den tyske jurist og samtidshistoriker Samuel von Pufendorf, mens kobberstikkene var udarbejdet på grundlag af den svenske generalkvartermester Erik Jönsson Dahlbergs tegninger.

Dahlberg havde deltaget i Karl Gustavs felttog i Danmark og havde været øjenvidne til flere af de centrale begivenheder, bl.a. belejringen og erobringen af Fredericia i 1657, overgangen over bælternes is i 1658 og stormen på København året efter, og dermed er hans tegninger en uvurderlig førstehåndskilde til Danmarks historie

i en periode, hvor billedlige fremstillinger er forholdsvis sjældne. Pufendorfværkets betydning i vore dage skyldes da også først og fremmest Erik Dahlbergs illustrationer.

Selvom Dahlberg også benyttede materiale fra andre øjenvidner, bl.a. den svenske rigsadmiral Karl Gustav Wrangel, der leverede forlægget for stikket af det hollandsk-svenske søslag i Øresund i oktober 1658, er der ingen grund til at tro, at hans egne opmålinger og iagttagelser ikke har været forlæg for de fem stik af Fredericia og Lille Bæltskysterne fra Pufendorfværket, der skal behandles her³. Han omarbejdede og rentegnede sine skitser op til flere gange, før de blev stukket i kobber, og der foreligger således en række indbyrdes afhængige udkast til stikforlæg og rentegninger heraf. Langt de fleste illustrationer blev stukket allerede i årene 1667-1674, hvor Dahlberg selv havde opsynet med de Parisiske gravørers arbejde.

Flere af stikkene fra Pufendorf kan føres tilbage til illustrationer i udgiverfamilien Merians store samtidshistoriske værk,

„Theatrum Europæum“, der udkom med 21 store bind i årene 1635-1718, og hvortil familien Merian selv stak de fleste af de mange illustrationer. Dahlberg leverede selv stikforlæg til Merians udgivelser i 1650'erne, og da de i flere tilfælde blev efterstukket af andre udgivere, kan der ofte ses flere varianter efter samme forlæg.

Lyngsoddelejren 1644

I 1648 udarbejdede Dahlberg et bind sirligt udførte kortkopier, heriblandt en tegning af Lyngsodde med den danske feltbesætning fra Torstenssonkrigen.

Dahlberg var da 23 år gammel og havde en grundig uddannelse som skriver, kalligraf og tegner bag sig fra et studieophold i Hamburg 1638-40⁴. Indtil 1646 arbejdede han som skriver og medhjælper hos den svenske overbogholder i Mecklenburg, men blev i 1647 anbefalet overinspektør Conrad von Mardefelt, der ledede administrationen af fæstningerne i de nye svenske besiddelser i Nordtyskland, idet man mente, at han ville være velegnet som fæstningsofficer.

Mardefelt havde hovedkvarter i Demmin ca. 50 km. syd for Stralsund, der var den svenske hovedby i de tyske besiddelser, og på sine omfattende rejser rundt i Pommeren og Bremen-Verden i 1647 og 1648 tog han sin videbegærlige konduktør Erik Dahlberg med. Her fik han for første gang kendskab til praktisk fortifikationsarbejde og afstak således på egen hånd en skandse i 1647.

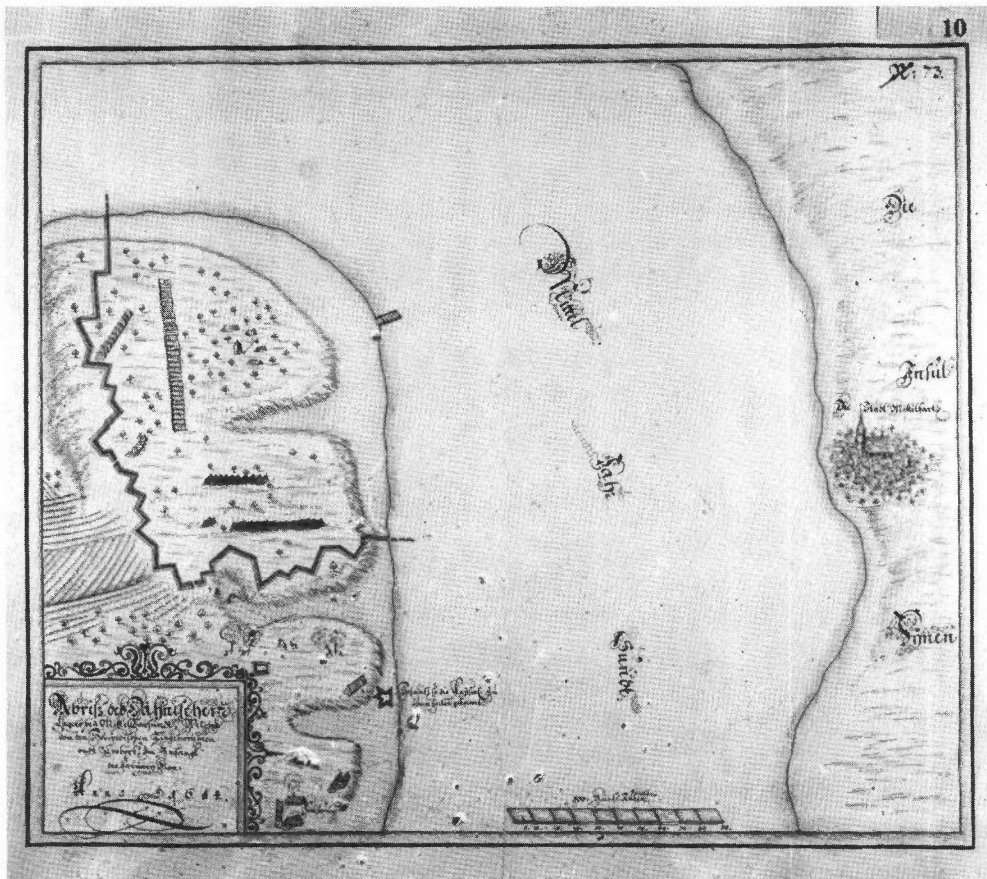
Generalinspektøren havde stor inter-

esse for kort og tegninger, og havde leveret et stort antal stikforlæg af de mange svenske sejre i 30-årskrigen til Frankfurterfamilien Merians *Theatrum Europæum* og til de mange topografiske værker, familien også gav sig af med at udgive. I Mardefelt fandt Dahlberg en fortrinlig læremester, der kunne uddybe og skærpe hans tidligere indhøstede erfaringer på tegnekunstens og topografiens områder. I Demmin satte Mardefelt sin unge konduktør i gang med en omfattende kopiering af fortifikationsarkivets kortsamling, der er interessant ved bl.a. at have indeholdt en del danske originalkort, der var blevet erobret under Torstenssonkrigen⁵.

Det er dog næppe sandsynligt, at Dahlbergs tegning af Lyngsoddelejren er en kopi af et dansk kort. Det kan derimod med en vis sandsynlighed påvises at være kopieret efter en tegning af Mardefelt selv, der i 1644 var generalkvartermester ved Torstenssons armé, da den rykkede op gennem Jylland.

I 1647 havde Merian udgivet 5. bind af *Theatrum Europæum* med et stik af Lille Bæltskysterne med den danske lejr på Jyllandssiden og Middelfart set i fugleperspektiv på Fynssiden. Det er signeret „C. Mardefeldt delin“; han har altså tegnet et stikforlæg, som Merian så har ladet stikke i kobber og udgivet i 1647.

I Krigsarkivet i Stockholm findes et tegnet kort, der viser Lyngsodde med den danske feltbefæstning nogenlunde svarende til Merianstikkets venstre del, idet den fynske kyst er udeladt. Denne tegning er efter al sandsynlighed en originaltegning af Mardefelt, men kan ikke være

Erik Dahlbergs tegning af Lyngsoddelejren 1648. Original: 348 x 410. Krigsarkivet, Stockholm.

hans originale stikforlæg eller en genpart heraf, da de to kortudsnit er forskellige. Feltbefæstningen på stikket rummer desuden 15 kvadratiske forlægninger, mens tegningen kun markerer bemandingen med fem rækker soldatertelte.

Dahlbergs tegning indeholder elementer fra begge gengivelser og er derfor rimeligvis kopieret på grundlag af nu forsvundne skitser og tegninger, udført af

Mardefelt, da han var i området i 1644, eller da han udarbejdede sit stikforlæg til Merian. De har derpå ligget i Demminarkivets kortsamling, og er på den måde blevet bevaret i Dahlbergs kopi.

Det store kortbind dedicerede Dahlberg den svenske feltmarskal Lennart Torstensson, idet han sandsynligvis ville vise ham sine evner som korttegner.

I 1650 blev Dahlberg på anbefaling af

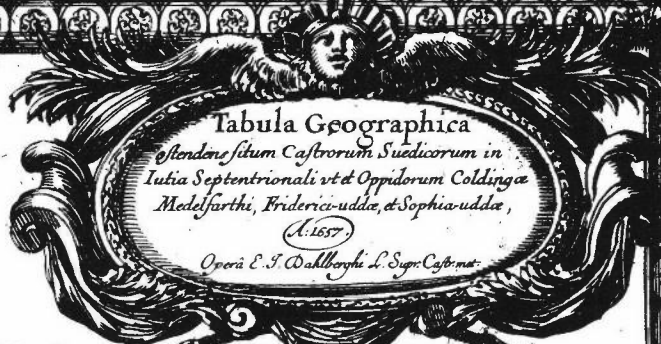
INSULÆ FYONIÆ

PARS

Occid.
Septentrionalis Pars.

Det store Lille Bølskort (Pufendorf's planche 63). Original 245x325. Privat eje.

Tabula Geographica
ostendens situm Castrorum Suedicorum in
Insula Septentrionali vt et Oppidorum Coldingæ
Medelfarths, Friderici-uddæ, et Sophia-uddæ,
 (A. 1657)

Operâ E. J. Wallbergii L. Supr. Castror.

Holsatiæ et Sleswicciæ - Pars.

Explicatio
Litterarum.

A. Equitum aliquot turmae quibus Generalis Excubitor
 Prof. Boddekerus munimentum Fridericiuddæ claudere incepit
 23. Aug. B. Earundem Statio nocturna. C. Statio Exercit. Sued. cum SR
 Fridericiuddam d. 25. et 26. Aug. Torment. oppugn. iubent. D. Suggest. et accipi
 Suecor. in colle Patibulari unde Fridericiudda tormentis quoque statâ fuit d. 25. Aug.
 E. Castra muniri cepta d. 28. Aug. quorum directione Sereniss. Rex Womaria
 abierit Excell. Dn. Wranglio commisit steterunt autem illa usque ad 22. Ian. 1658
 F. Equitum excubantium stationes primariae circum castra vulgo Corps de Garde. G. -
 Equites vigiles circum castra positi. H. Danor. Equites Excubitorum ante expugnationem
 Fridericiuddæ. I. Hic Bombæ quem Granadam vulgo vocant 210. librari humo operabatur
 habens seram affabre constructam cui pilæ alligat erat quom cum Equo Danus excubans ibi egre
 ausure vellet. fragmentis Bombæ que et equo interiori. K. Quotidiana equitū vallationis intra iactum
 tormenti maiori ab oppido in quibus Dani tempore ad fossam usque repellabatur. L. Navis Suecica post
 occupationem Fridericiuddæ per fretum Midelfarthsje raptus hinc inde sine periculo commisit.
 M. Suggest. Suecor. ad defensionem navium. N. Suggest. Danor. ad impedendum transitu navium
 Suecicar. O. Navium Danicorum tormentis viciis munitis ad vigiles excubans in Suecor
 captis. P. Propugnaculum Suecor. in Insula Fiholm ad defensionem navium Stationaria quod im
 cum navis a Danis recuperabatur. Q. Navis Suecica Samsoni Danicæ Gripp circa litt. R. in
 armis agit et persequi non potuit ab Hingyaul navis aliquot mercatorias et piraticas ce
 erat in Suis Coldingensi litt. S. anchoris figit ubi reduct pulgo Rodde arches em
 Pugna inter tra Suecicas et septis Danicas naves in Vigiliis Martini. U.
 Ira Maris chal. Andreae Bille. A. 1643. a Dn. Campi Margchallo Generali
 Tormentis post triduanam oppugnationem in Potestatem redacta
 Hic 1500. equos Dani sub Prot. Buchwaldio A. 1643. a Dno
 Tormentis fuit fuerit. rit. X. Silva et vice a Suecis
 Y. Vallis pro equis et curribus per
 Vallis

Mardefelt sendt til Frankfurt am Main for at bistå ved indkrævningen af en række svenske fordringer, som landet havde fået lovnin g på ved den Westfalske fred, der afsluttede 30-årskrigen i 1648. Her opholdt han sig i flere år og udnyttede tiden til omfattende sproglige og kunstneriske studier. Dahlberg fik hurtigt kontakt med Merianfamilien og især med den næsten jævnaldrende Matthäus Merian den yngre, der sammen med broderen Caspar fortsatte faderen, Matthäus Merian den ældres omfattende forlagsvirksomhed, og han leverede en række prospekter af de pommerske byer, der blev stukket i kobber og udgivet i en af Merians berømte topografier.

Dahlberg var også formidler af kontakt mellem Mardefelt, der stadig sendte prospekter og tegninger til Frankfurterfamilien.

I 1654 fik Dahlberg lejlighed til at ledsage to unge svenske adelsmænd på deres uddannelsestur til Italien, og her modtog han en direkte impuls fra den italienske barok, der på dette tidspunkt stod i sit fuldeste flor.

I 1656 blev han imidlertid kaldt tilbage til den svenske hær, der var midt i en krig med Polen. Da Frederik den 3. noget ufor sigtigt havde erklæret Sverige krig i sommeren 1657 og krigen derefter rettedes mod Danmark, fulgte Dahlberg med den svenske armé op gennem Holsten og Slesvig, og deltog derefter i Karl Gustavs felttog indtil Københavnsfreden i maj 1660.

Fra denne tid er der hos Pufendorf gengivet fem plancher med motiver fra Fredericia og Lille Bæltskysterne.

Det store Lille Bæltskort (Pufendorfs planche 63)

Den første planche i Pufendorfs værk med motiv fra området er kobberstik nr. 63, der er et stort kort over Elbo Herred med tilgrænsende områder. Ved bogstavsignaturer, der henviser til det omfattende index, fortælles stedets krigshistorie i de to bevægede måneder fra svenskernes ankomst den 23. august til den store og afgørende storm natten mellem den 24. og 25. oktober. Stikket er fornemt udstyret med en smuk ramme med blomstermotiver, en titelkartouche i barokstil og en laurbærkranset ramme om det store cirkulære titelfelt.

Desværre er stikket anonymt, men meget taler for, at det hører til den gruppe af kobberstikkene, der blev udarbejdet i Paris mellem 1667 og 1674, da den første fase af kobberstikningen til Pufendorfværket standsede. Mens kobberstikkeren er anonym, er der til gengæld ingen tvivl om, at forlægget for kortet er tegnet af Dahlberg selv. Det fremgår direkte af titelfeltet, hvor der står „Opera E: J: Dahlberghi L: Supr: Castr: met:”, Udført af Erik Jönsson Dahlberg, Generalkvartermesterløjtnant.

Ifølge Dahlbergs erindringer skulle han allerede have tegnet et kort over Fredericias omegn umiddelbart efter sin ankomst til byens forterren den 23. august: „Fleck och jag af Hans Maj:tt sielf befallning att begifwa mig effter och medh all flijt recognosserra orten, giöre deraf een delineation...”⁶.

I de næste par dage deltog Dahlberg i beskydningen af byen, hvor han ledede et

Skitse til Pufendorfs planche 63, tegnet af Dahlberg.
 Original: 612 x 547.
 Krigsarkivet, Stockholm.

INSULÆ

FVONIAE

PARS

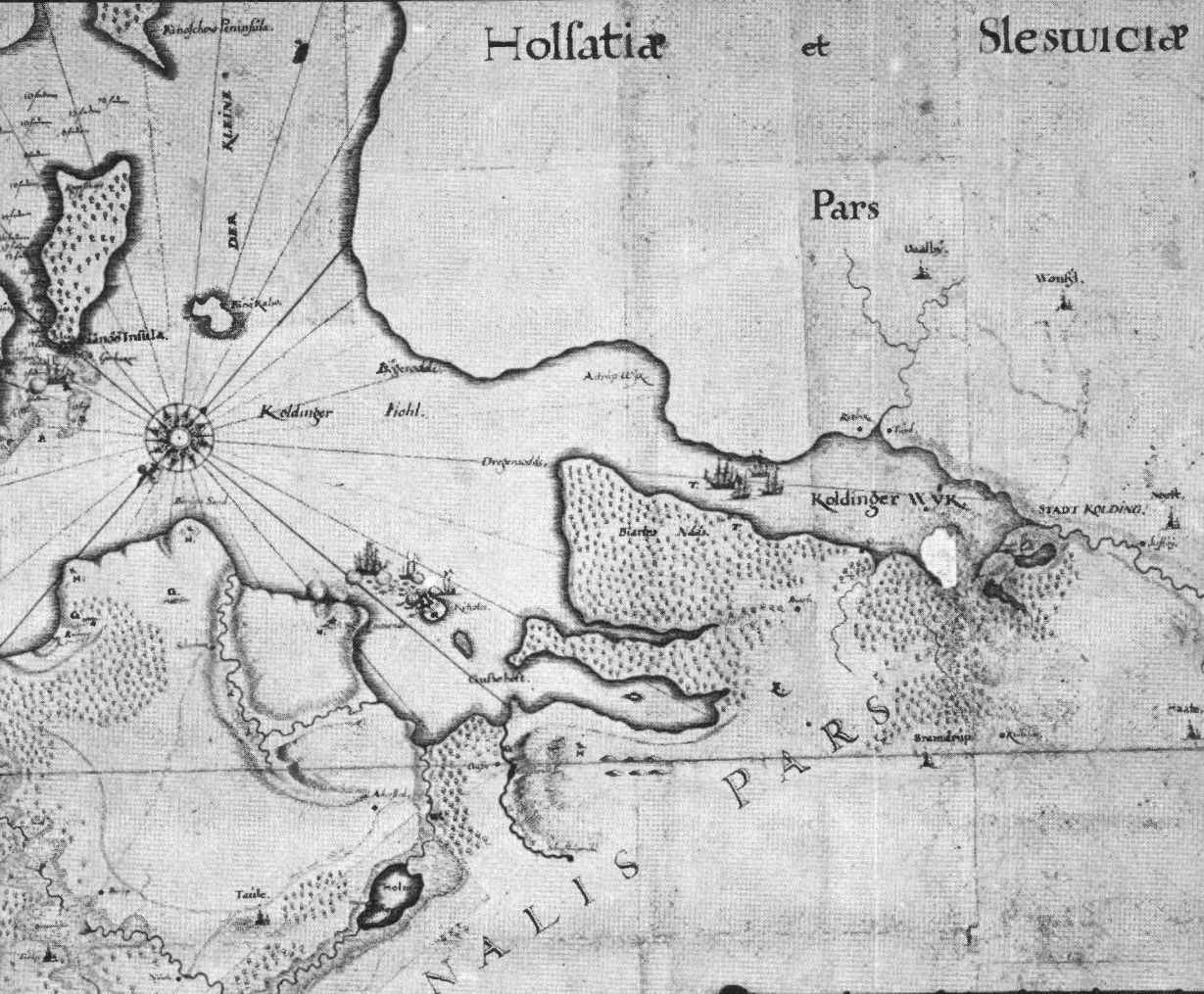

Dahlbergs reningning af kortet over Lille Bøt. Original: 663 x 923. Krigsarkivet, Stockholm.

Holsatia

et

Sleswicia

Pars

PARS

OENALIS

IRI

CARTE

DER GEGENT und SITUATION ZWISCHEN DEN

Republ. Schwedischen Reichthum in Novemb. 1657. nach der Karte als
 als "KOLDINGEN, NEDELHART, FRIDRICHSDORF und SPINNAKORF"
 Haupt warhafft. erlich läng der schreyung und in Novemb. 1657. 1658. 1659.
 1660. zwischen den Königl. Schwedischen Armee und denen Dänischen Reichthum
 Als nach andern Umständen etc. abhandelt und angeordnet durch K. I. Dahlberg Königl. Meib.
 in Koldingen. C. M. 1660.

Erklärung der L. A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. O. P. Q. R. S. T. U. V. W. X. Y. Z.

A. Die Inseln...
B. Die Inseln...
C. Die Inseln...
D. Die Inseln...
E. Die Inseln...
F. Die Inseln...
G. Die Inseln...
H. Die Inseln...
I. Die Inseln...
K. Die Inseln...
L. Die Inseln...
M. Die Inseln...
N. Die Inseln...
O. Die Inseln...
P. Die Inseln...
Q. Die Inseln...
R. Die Inseln...
S. Die Inseln...
T. Die Inseln...
U. Die Inseln...
V. Die Inseln...
W. Die Inseln...
X. Die Inseln...
Y. Die Inseln...
Z. Die Inseln...

Gezeichnet von M. G. S. 1660.

UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK KIEL

kompagni, der havde opstilling på Galgebakken.

Den 25. august var Dahlberg tilbage ved det svenske hovedkvarter og berettede her for svenskekongen om de foregående dages træfninger. Ved samme lejlighed af lagde han rapport om sine observationer og fik „delineationen framwijst”. Allerede på dette meget tidlige tidspunkt af svenskernes belejring havde han altså tegnet et kort over fæstningen, der byggede på selvstændige opmålinger.

Samme dag, 25. august, rykkede den svenske hær op mod Fredericia, der indtil stormen i oktober „både ved dagh och natt blev flitigt recognoscerat”, som han senere skrev⁷.

Det har ikke været muligt at finde frem til noget kort, der med sikkerhed stammer fra Dahlbergs opmålinger fra før stormen på Fredericia, og heller ikke det kort, som han angiveligt skulle have afsluttet den 24. januar 1658, og som var en samlet beskrivelse i kortform af hans recognosceringer fra og med den 24. august, synes at være bevaret⁸.

Til gengæld findes der tre tegninger, der på en eller anden måde har forbindelse med Pufendorfværkets nr. 63. Heraf er de to sandsynligvis forstudier til den rentegning, som den anonyme parisiske gravør har arbejdet efter.

Nærmest stikket kommer en stor tegning i Krigsarkivet i Stockholm, der entydigt stammer fra Dahlberg selv. En påtegning meddeler nemlig, at kortet er „Innlefwerat utaf Wålborne Herr Krigs Rådet och Öfwersten Dahlbergh den 12 July Ao: 1680”, og kortets oplysninger er

klart skrevet med Dahlbergs egen hånd. På flere punkter afviger stikket fra denne tegning. Det er iklædt en helt anden stilistisk dragt, der er blevet forsynet med en ramme og en ny selvstændig titelkartouche, og selve indexfeltet, der på tegningen er udformet som et oprullet tæppe på en stang, er her erstattet af det virkningsfulde og dominerende cirkelformede index.

Dahlbergs tyske og latinske oplysninger er på stikket blevet oversat til latin, og der er foretaget forkortelser og omredigeringer i indexfeltets lange oversigt.

Ved stikningen er der opstået et par småfejl: Skærbæksmølle er på stikket blevet til „Scherbensmühl” og Erissø til „Frissø”. Der er også sket andre ændringer ved graveringen, f.eks. er Bredstruplejrens voldforløb blevet næsten til en zigzag-streg i modsætning til skitsetegningens rene fordeling mellem retlinede kurtiner og små spidsvinklede bastioner. Kobberstikkeren har ganske givet ikke haft en baggrund i fortifikationsvæsenet.

Tegningen har et forlæg i en anden tegning i Krigsarkivet i Stockholm. Det viser dog kun den venstre – østlige – halvdel af stikket og indeholder en række topografiske uoverensstemmelser, hvis man sammenholder det med rentegningen og stikket: Størst afvigelse er forløbet af Spang Å, der knækker brat vest for Bredstrup. Også kystforløbet ved Snoghøj er mangelfuldt og fortegnet.

De topografiske oplysninger er i al væsentlighed i overensstemmelse med rentegningen og kobberstikket, men ved en fejl er der byttet om på beliggenheden af Herslev og Stallerup.

Skitsetegningen findes i en kopi i samme måleforhold. Det er en noget tør gengivelse af forlægget og afviger på ét ganske væsentligt punkt fra det ved at galgen på Galgebakken her er blevet til en kirke! Da Dahlberg som omtalt deltog i de første kampe omkring byen netop fra Galgebakken, må en tilskrivning til ham altså udelukkes. Muligvis er kortet en samtidig kopi efter Dahlbergs originale skitsetegning.

De tre Dahlbergkort repræsenterer tre stadier i hans illustrering af Karl 10. Gustavs krigshistorie: Fra hans sikkert mange originale opmålinger, tegnet i marken, har han udarbejdet en tegning (den her omtalte skitsetegning), som så senere er blevet gennemarbejdet og rettet for fejl samt tilføjet nye oplysninger — ikke mindst af hensyn til dets krigshistoriske sigte. Rentegningen repræsenterer den videre bearbejdning af tegningen fra et tidspunkt, hvor planerne om at udarbejde et stort monumentalt værk om Karl 10. Gustavs bedrifter havde taget en mere konkret form. Dets overvejende tyske sprog kunne tyde på, at det stammer fra begyndelsen af 1660erne, da man overvejede en udgivelse hos Merian eller en anden tysk forlægger. Det blev der dog intet ud af, men i første omgang lod man nogle af plancherne stikke i kobber og trykke i et begrænset oplag i Paris, herunder en rettet udgave af Dahlbergs kort over Elbo Herred. I Paris udstyredes stikket med en passende kunstnerisk udsmykning i tidens overdådige barokstil, og med sit nu internationale sigte blev teksten oversat til latin.

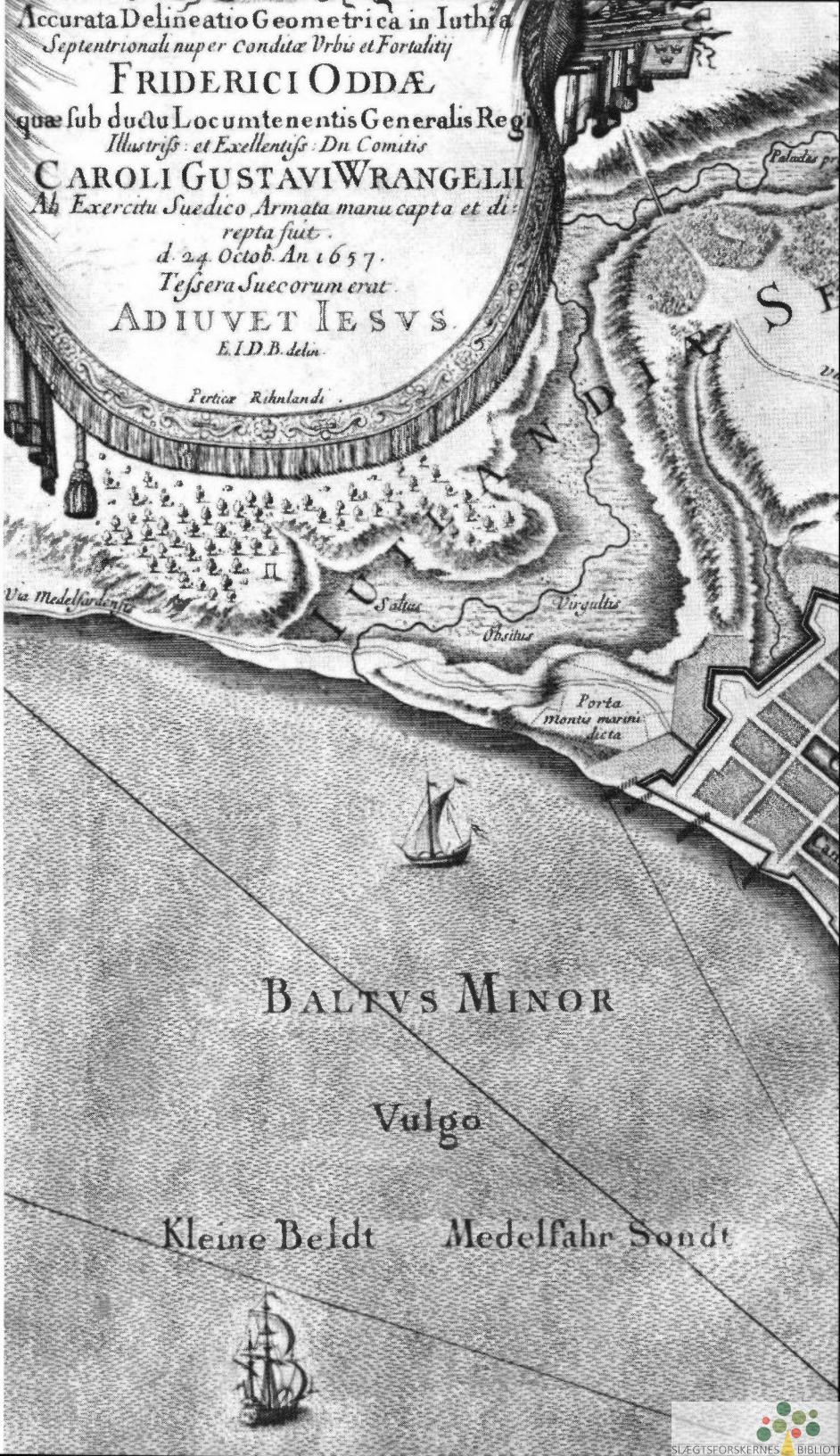
Kortet over Fredericia (Pufendorfs planche 64)

I modsætning til Dahlbergs egne opmålinger i forbindelse med udarbejdelsen af kortet over Elbo Herred bygger hans kort over Fredericia, der er gengivet i Pufendorfværket som planche 64, ikke på selvstændige opmålinger, idet byen ikke fremtrådte i den skikkelse, han gav den på sit stik, da han havde lejlighed til at tage den i nøjere øjesyn efter den svenske erobring i slutningen af oktober 1657.

Kortet er derimod kopieret efter danske projekter fra 1650erne, idet det planlagte, men aldrig gennemførte, kanalsystem er tegnet ind på kortet. Også dele af fæstningsanlægget, der på dette tidspunkt kun var på tegnebrættet, har Dahlberg taget med. Det gælder f.eks. kronværket yderst ude på Bersodde, hornværket uden for Søbjerg Port og en ravelin ved den senere Prinsens Port, der på stikket er angivet ved en stiplet linie. Gadeforløbene kan have været udstykket i terrænet, men det var i hvert fald ikke i overensstemmelse med de virkelige forhold, når Dahlberg på sine kort antydede, at byen var fuldt udbygget.

Dahlbergs kortarbejde må altså bygge på et dansk projekt fra 1650erne, og her er vi uheldigvis i den situation, at alt originalt dansk materiale om byen fra dette tiår er gået tabt, muligvis netop på grund af svenskernes hårde fremfærd.

Der findes imidlertid en kopi af et dansk kort fra perioden, tegnet umiddelbart efter 1660 af militæringeneniøren Christoph Heer. Heer var i familie med de

Accurata Delineatio Geometrica in Iuthia
 Septentrionali nuper Condita Urbis et Fortalitij
FRIDERICI ODDÆ
 quæ sub duâ Locumtenentis Generalis Regi
 Illustriss: et Excellentiss: Dni Comitis
CAROLI GUSTAVI WRANGELII
 Ab Exercitu Suedico Armata manu capta et di-
 repta fuit.
 d. 24. Octob. An. 1657.
 Tesserâ Suecorum erat.
ADIUVET IESVS.
 E. I. D. B. delin.

Pertica Rihlandi

Via Medelfahrt

Satus

Virgultus

Obstitutus

*Porta
 Montis marini
 dicta*

BALTUS MINOR

Vulgo

Kleine Beldt

Medelfahr Sondt

Dahlbergs kort over Fredericia (Pufendorfs planche 64). Original 275x345. Fredericia Museum.

COPENHAGENENSIS

Porta media

Porta Regia

Principis

Academiae

Regis

Forum

Canal

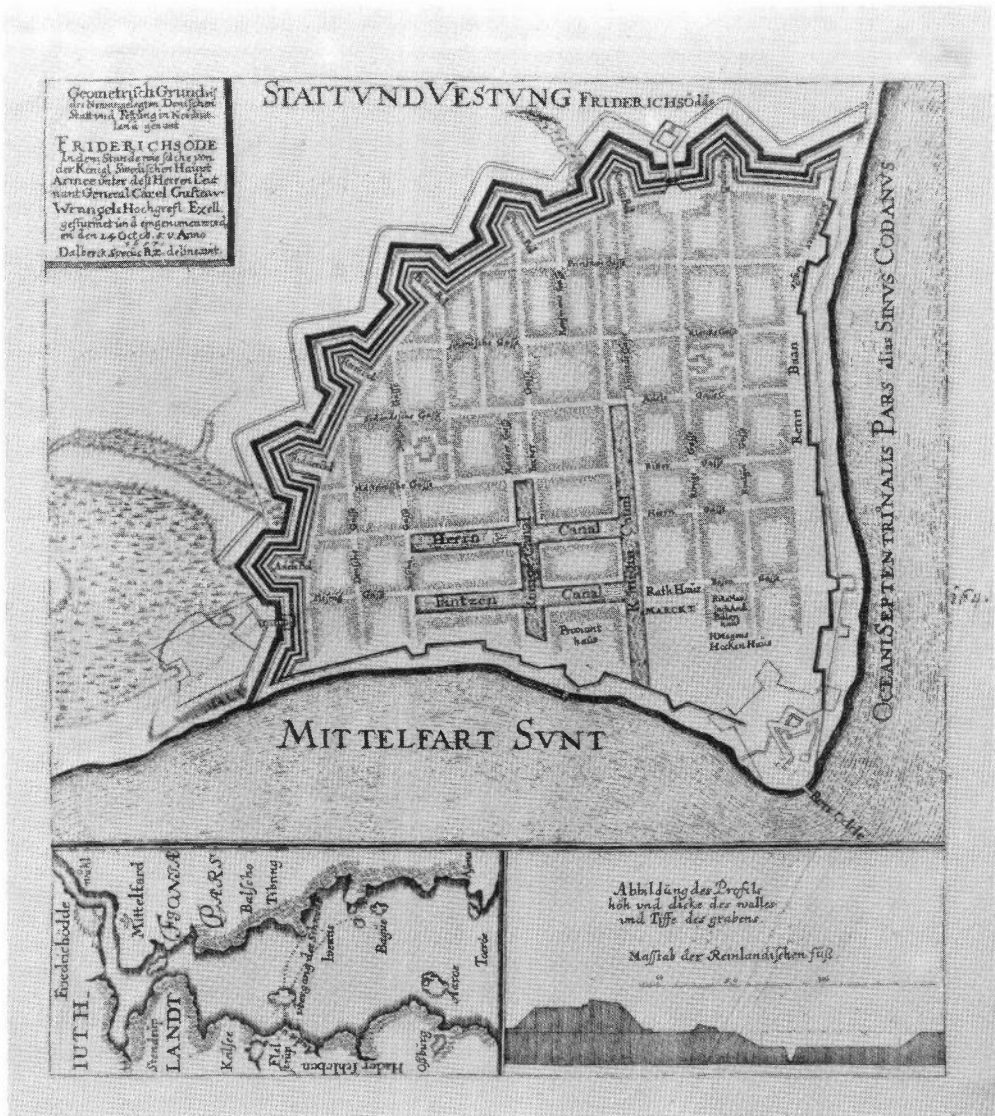
Berfodde

OCEANI

PARS

alias

SINUS CODANUS

Anonymt stik efter Dahlbergs kort over Fredericia.
Original: 271 x 243. Det Nationalhistoriske Mu-
seum på Frederiksborg Slot

to fæstningsingeniører Georg og Gottfried Hoffmann, der begge havde arbejdet i Fredericia i begyndelsen af 1650'erne, og som kan have efterladt sig kortmateriale i byen, som svenskerne kan have fået fat i ved erobringen. Under alle omstændigheder er det påfaldende, at Heer angiver kanalsystemet ganske som Dahlberg i Pufendorfsværket.

En af de to brødre må også have været i besiddelse af et kort over Fredericia fra projekteringen i 1650erne, og det er nok det mest sandsynlige, at det har været Gottfried Hoffmann, idet vi ved, at han i 1660erne faktisk var i besiddelse af en stor kortsamling. Tilmed synes flere af Christoph Heers øvrige kort at være kopieret efter Hoffmanns kortarbejder fra 1650erne; det gælder for eksempel hans kort over Helsingborg, hvor Gottfried Hoffmann var ingeniør fra 1653 til udbruddet af 1. Karl Gustav Krig i 1657⁹.

Planche 64 er stukket af den parisiske kobberstikker D. de la Pointe og hører således til de stik, der blev graveret og trykt i Paris i årene omkring 1670.

I Krigsarkivet i Stockholm findes endnu en plan af Fredericia, der må stamme fra danske projekter fra 1650erne. Det er noget mere detaljeret end Pufendorfstikket og indeholder bl.a. samtlige gadenavne og navne på kanaler og bastioner. Kanalsystemet er noget anderledes end på Pufendorfstikket og kan bygge på et andet dansk projekt fra 1650erne. Det usignede kort er også tegnet af Dahlberg, der har brugt en lignende særpræget titelkartouche på et kort over Kronborg, hvor han arbejdede i næsten 1 1/2 år. Antagelsen

bekræftes ved at tegningen — direkte eller indirekte — har været forlæg for to kobberstik, hvor Dahlberg anføres som korttegneren.

Ved siden af kortet findes en profil af Fredericias vold, som er gengivet i omarbejdet version i Merians *Theatrum Europæum*, hvor voldanlægget er blevet ramme om en slagscene af stor dramatisk virkning. Stikkets forlæg er angiveligt tegnet af Dahlberg, selvom Merian under stikningen kan have dramatiseret tegningen.

Også selve kortet er blevet genstand for udgivelse: På Frederiksborgmuseet findes et eksemplar af et sjældent kort over Fredericia, der i detaljer — helt ned til titelindskriften — er i overensstemmelse med Dahlbergs tegning.

Ved siden af bykortet er gengivet den lige omtalte voldprofil og et oversigtskort over Lille Bælt.

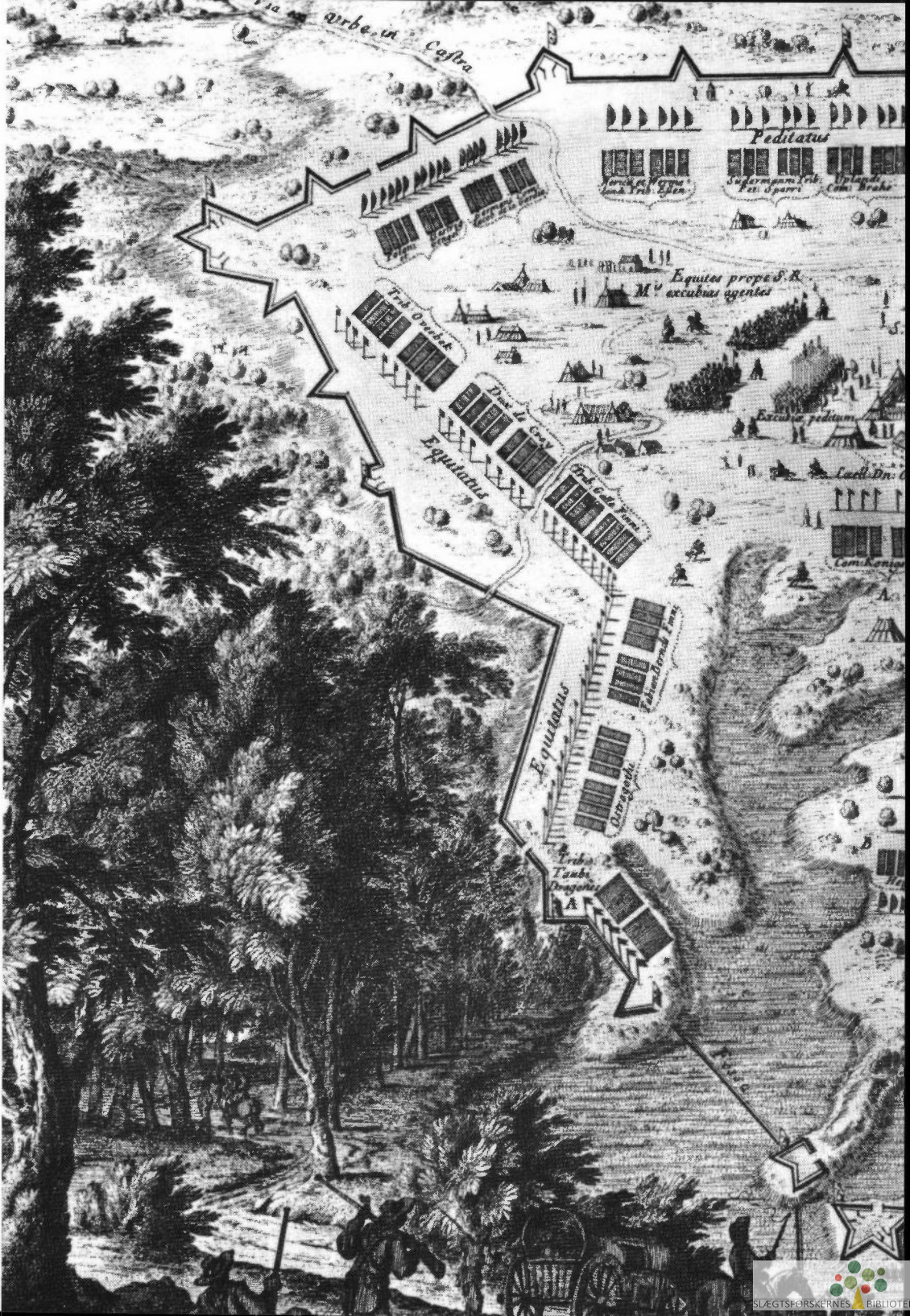
I forhold til Merianstikket — for slet ikke at sammenligne med de kunstnerisk overdådigt udførte stik hos Pufendorf — er dette blad ret primitivt, men under alle omstændigheder er ophavet tydeligt, idet der i titelfeltet anføres, at „Dalberck! Svecus RZ. delineavit”, altså at Dahlberg har tegnet forlægget.

Under hvilke omstændigheder dette kort er blevet til er endnu uafklaret, men en proveniens skal nok søges i Tyskland engang i 1600-tallet¹⁰.

Planen af Bredstruplejren (Pufendorfs planche 65)

Den svenske feltbefæstning ved Bred-

Planen af Bredstruplejren (Pufendorf's planche 65). Original 280x340. Fredericia Museum.

Equitatus

Equitatus

Insula

V. g. g. o. g. o. t. h. s.

Volandi sub Planting.

Templum

Fagus
Bredus ubi dicitur
no primaria

Tentorium

Equitatus

Bo. d. h. e. r. i.

Com. W. e. l. l. e. n. b. e. r. g.

Loca Virgine

profunda

Via

Equitatus

Com. M. e. n. b. e. r. g.

Castra Suedica
FRIDERICI UDDAM
d. 23. Aug. locari capta, et d. 26. Octobr. A. 1657 soluta
A. Legiones sub initium septembr. ad occupandam provinciam Ven-
erunt, sub duca Gen. Vig. Praef. Roddkeri missae
B. Prae Legiones d. 21. Octobr. Cracovia venientes quarum
occupatione Friderici Udda magna pars fuerit

strup, hvor den svenske hovedstyrke lå fra den 28. august til dagen efter stormen på Fredericia, da man rykkede ind i byen, er blevet tildelt en selvstændig planche i Pufendorfværket.

I sine erindringer nævner Dahlberg, at han og generalkvartermester Gorries von Gorgas den 28. august fik ordre til „ett läger att afsticka, som och wedh een by Bredhstrupp benembdh, 1/2 mihl ifrån Friedrichsodde skiedde [!], hwilket och skiedde, och satte sig heela armeen derut-hij¹¹.”

Der findes ikke bevaret noget forlæg for dette stik, men Dahlberg har rimeligvis haft nogle skitsetegninger, som han har kunnet anvende ved udarbejdelsen af stikforlægget. Kobberstikkeren var N. Perrelle, og som navnet antyder, hører også dette stik til Pariserstikkene fra omkring 1670.

Panoramaet af stormen på Fredericia (Pufendorfs planche 68)

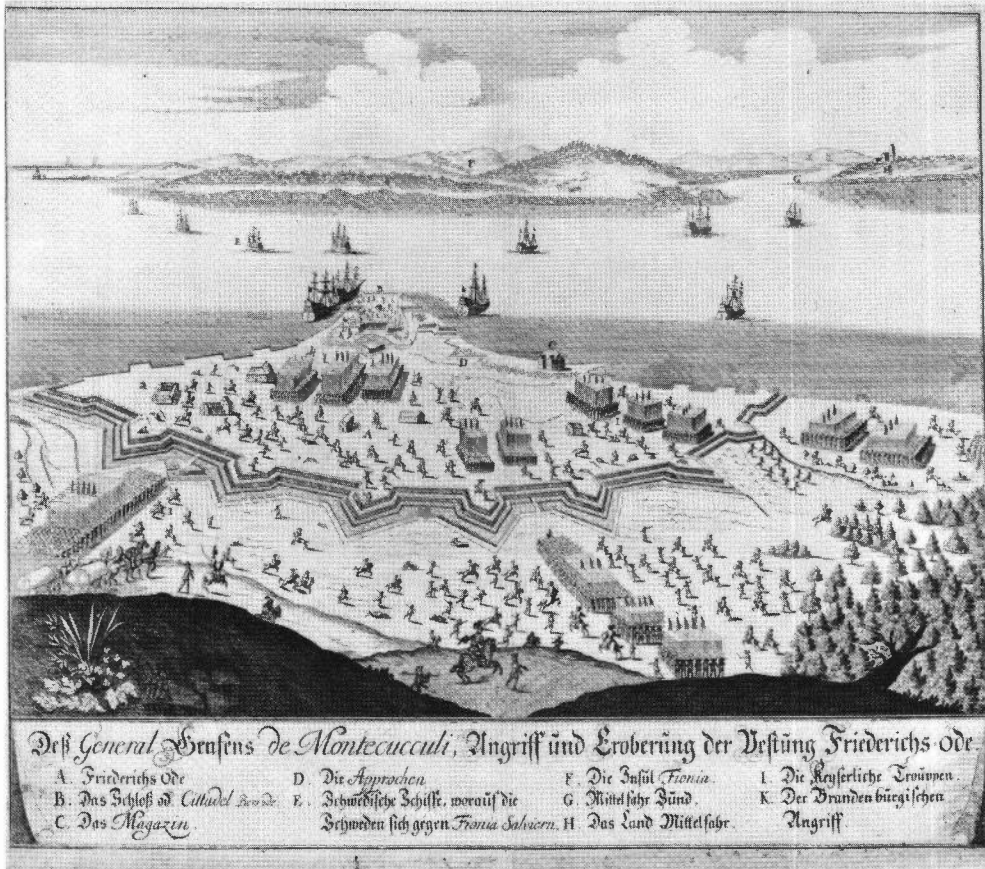
Et af de mest monumentale stik i Pufendorfværket er Dahlbergs dobbeltstik af stormen på Fredericia den 25. oktober 1657. Det er Dahlbergs sidste udgave af flere beskrivelser af dette vendepunkt i krigen. Han deltog selv i stormløbet, og har derfor næppe haft mulighed for at foretage selvstændige studier i marken. Hans arbejde må derfor betragtes som en rekonstruktion, tegnet på grundlag af topografiske studier og oplysninger om begivenhederne indhentet efter erobringen af byen.

Med dette stik kan Dahlberg næsten følges til det tidspunkt, hvor han har sidet med sin tegneblok: I hans fyldige arkiv i det svenske Riksarkiv findes et brev fra Matthäus Merian fra 24. september 1658, hvor han „efter hvad han tidligere har lovet” sender Dahlberg nogle tegninger (abtridtz) retur af stormen på Frederiksodde. Han beder samtidigt om tilsvarende materiale om Kronborg og om den svenske marsch over isen i februar 1658, som han har til hensigt at bringe i kobberstik i *Theatrum Europæum*¹².

Meningen er klar nok: Dahlberg har udstyret sin tyske kontakt og ven med nogle tegninger af stormen på Fredericia, som han har kunnet anvende, og nu ønsker Merian flere stikforlæg af de svenske sejre, der nok kunne bære nogle illustrationer.

Det var derfor ikke overraskende at finde Dahlbergs signatur på et stik af stormen i *Theatrum Europæum*, hvis 8. del udkom i 1663. Det er tysksproget og med et fyldigt index og en levende beskrivelse af stormen set fra Galgebakken, hvor Dahlberg som nævnt havde haft kommandoen i augustdagene 1657. Byen ligger udbredt for beskueren med mange bygninger inden for de nybyggede bastioner. Særligt tydelig ses provianthuset og Bersoddeskandsen. I baggrunden ligger Fyn med Frederiksoddes tvillingby, Sophiodde (Strib) og Middelfart.

Få år efter Merians udgivelse dukker samme motiv op i et pirattræk. I G.G. Prioratos store værk om den tysk-romerske kejser Leopolds bedrifter fra 1670 findes et stik af nederländeren Gerard Bout-

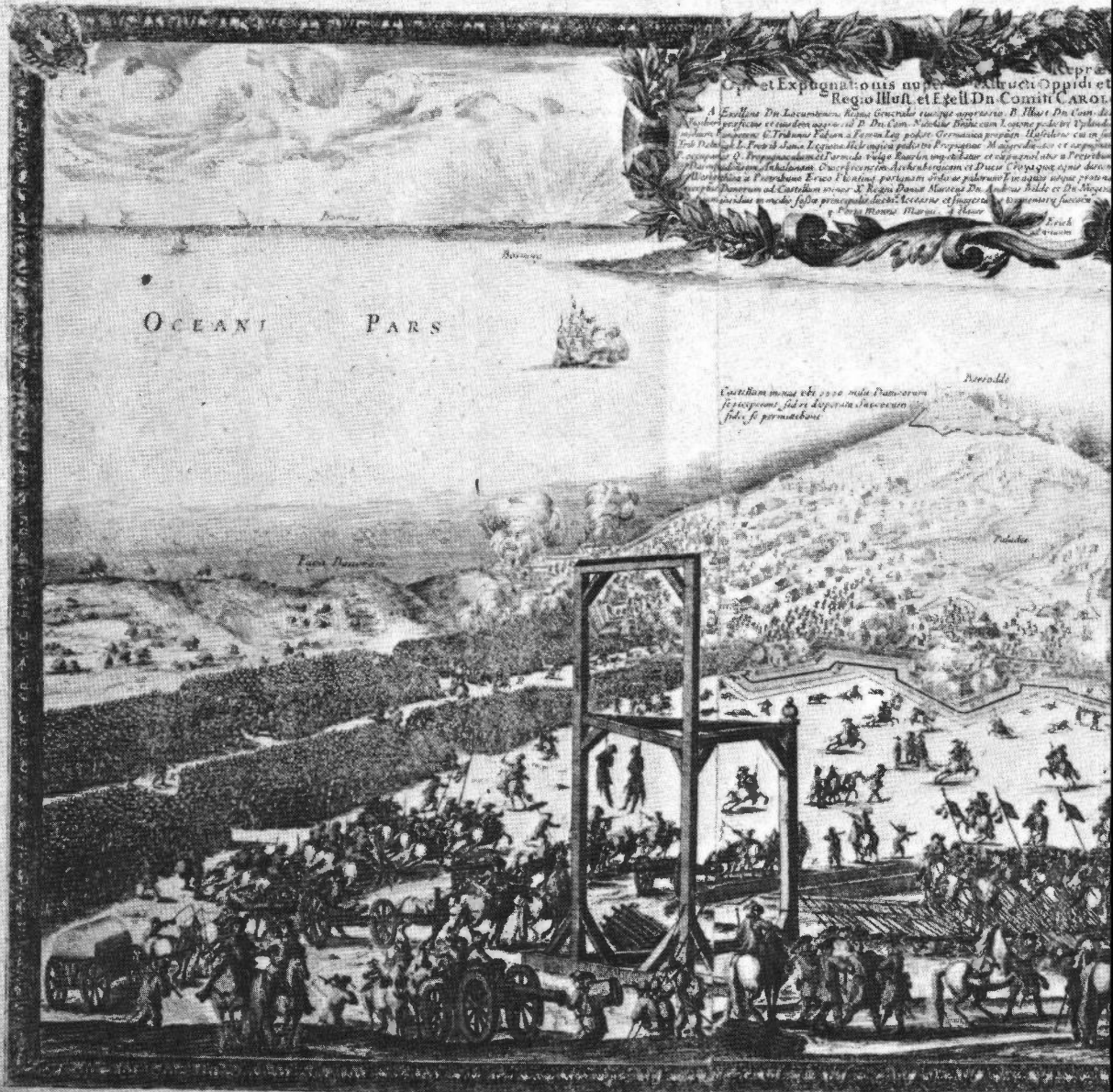
Anonymt stik af den allierede storm på Fredericia efter Lerche og Dahlberg. Original: 309 x 365. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

tats, der i en lang periode arbejdede i Wien. Han har blot foretaget en noget grov kopiering af Merians stik.

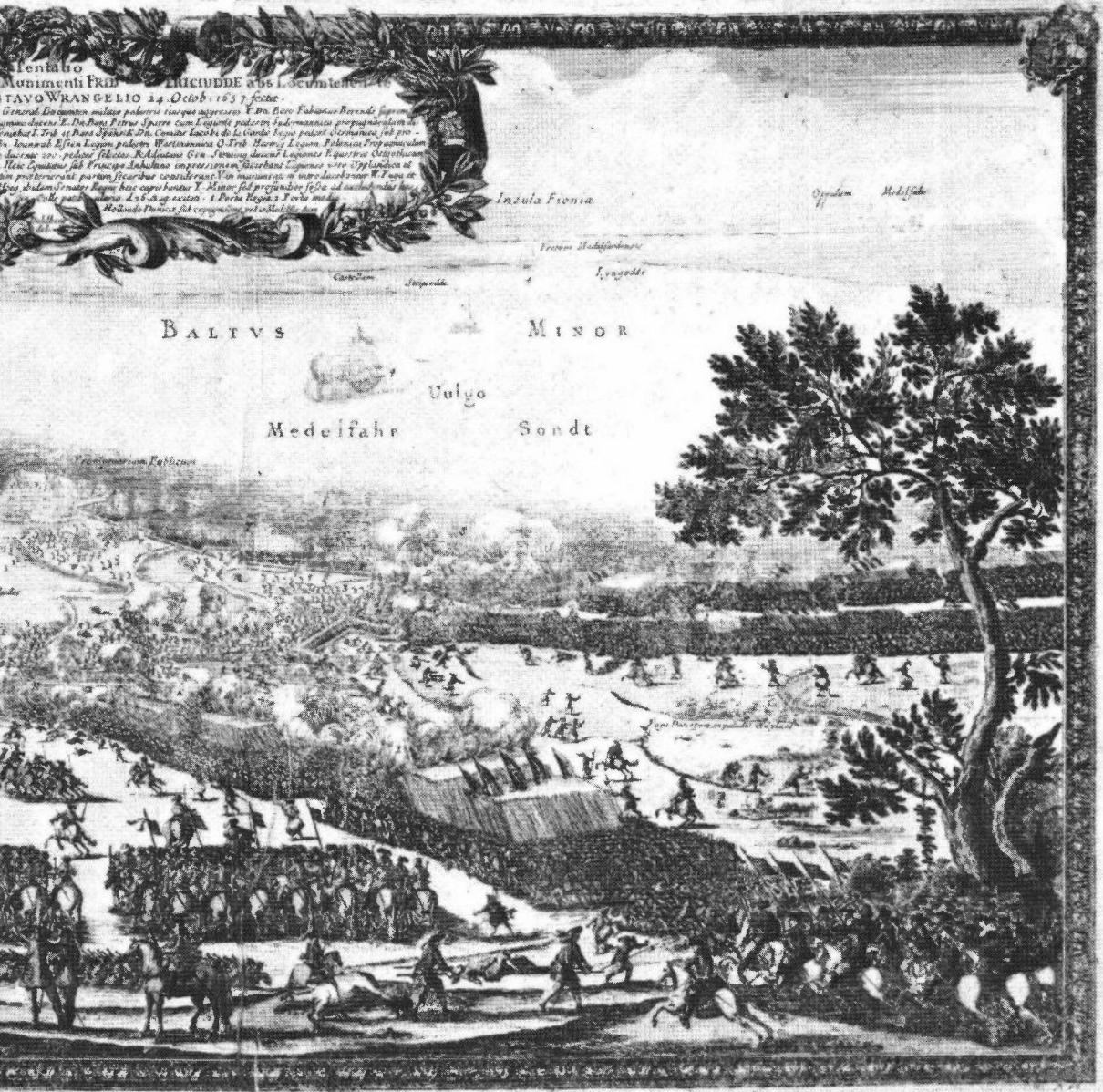
Dahlberg og Merian måtte endnu engang se deres store storbillede kopieret til Prioratos bog, og det ovenikøbet i en sammenhæng, hvor det ikke var særligt flatterende for den svenske hær: Priorato brugte nemlig Merians stik som forlæg

endnu engang, da man skulle vise den kejserlige general Montecucculis erobring af den nu stærkt ødelagte by fra svenskerne i 1659. Der er blevet ændret lidt ved staffagen, men ellers ses afhængighedsforholdet ganske tydeligt. Kobberstikkeren er en vis „Lerche“, som man ikke kender nærmere til.

I forhold til Bouttats kopi er Lerches

Panoramaet af stormen på Fredericia (Pufendorfs planche 68). Original 275×580. Fredericia Museum.

Monumenti FRIDERICI DUCE AD S. SEBASTIANI
 TAVO WRANGELIO 14. Octob. 1657. facte.
 Generali Equitum milite palatino iusque imperatoris Y. Du. Bavi. Fabianus Rexendi fignum
 unum datus E. Du. Bavi. Petrus Spetro cum Equite palatino Federiciano propugnaculum ad
 rimbis I. Tris. et Bavi. Spetro. Du. Comar Jacobi de La Garde Regi palati Germanici sub pro-
 te. Bona al. E. Du. Bavi. palati Westphalica O. Tris. Bavi. E. Equit. Palatini Propugnaculum
 datus ius palati filius Reluctans Gra. Senatus datus Legatus Equitum Germanicum
 Nec Equitum sub Principe Archiduce impressionem Archiducis Lugones vire Applaudia et
 non protulerunt parum sicuribus considerant. Non inuicem in vire dactis non I. Equi et
 Bavi. Medelfahrt Regi hanc copiam I. Minus sub propugnaculo E. Du. ad vire dactis hanc
 Mellando Danico sub vire dactis et vire dactis.

Inzula Fronia

Opuscula Medelfahrt

Virem Medelfahrt

Carthago Medelfahrt

I. Equitum

BALTUS

MINOR

Vulgo

Medelfahrt

Sondt

Virem Equitum

I. Equitum in palati dactis

endnu grovere og til dels misforstået. Således er ravelinerne ved Bersoddeskandsen blevet helt løsgjort fra Kastellet og ligner nu mere en firlænget bondgård.

Lerches stik blev dog også selv genstand for kopiering: På Frederiksborgmuseet findes et stik i løsgjort, hvis lighedspunkter med Lerches er uomtvistelig. Det bærer på bagsiden præg af at have været falsset og indklæbet i et bind, hvis højde ikke har været under 33,5 cm., men desværre har det ikke været muligt at identificere det pågældende værk. Det skal dog nok søges blandt den store mængde samtidshistoriske værker, der udkom i sidste halvdel af 1600-tallet, og som ofte var prægtigt udstyret med illustrationer, hvis motiver var lånt andetsteds fra ¹³.

To år efter udgivelsen af Prioratos bog med de to piratstik i 1670 blev Dahlbergs definitive og monumentale stik af stormen i oktober 1657 færdigt. Det var stukket i Paris af Cochin og er en stærkt omarbejdet udgave af hans stik fra Merianværket.

Som de øvrige plancher i Pufendorfværket er det forsynet med en fin blomstersmykket ramme og en overdådig titelkartouche med en lang latinsk indskrift. Stafagen er virkningsfuld og tager næsten magten fra det fortællende indhold.

Landgangsforsøget på Fyn i juni 1659 (Pufendorfs planche 99)

Det sidste kobberstik i Pufendorfværket, der viser Lille Bæltområdet, er planche 99, der viser det allierede forsøg på landgang på Fyn i juni 1659. Det blev slået til-

bage, og den endelige erobring af øen måtte vente til november samme år, da det lykkedes for den allierede general Eberstein at foretage en landgang på øen.

Begivenhederne udspiller sig på et kort over Lille Bælt fra Fredericia/Strib til Fænø og det indre af Kolding Fjord. Det svarer altså nøje til den midterste del af det store kort over Elbo Herred, som Dahlberg allerede havde præsenteret sine læsere for i planche 63.

Kobberpladen er stukket af nederlænderen Willem Swidde i 1690 og hører dermed til den eneste af de stik fra Pufendorfværket, der er omtalt her, der er stukket i selve Sverige i 1690'erne — umiddelbart før publiceringen i 1696. Swidde var blevet indkaldt til Sverige i 1688 for at stikke resten af kobberværkerne til Karl Gustavværket¹⁴.

Også her har Dahlberg tegnet forlægget og han har rimeligvis sammmentegnet sine konceptkort over området, støttet til det mere omfattende stik, der skulle indgå i Pufendorfværket som planche 63.

I det store og hele er de to korts topografiske oplysninger identiske, men under stikningen er der indløbet en række mindre unøjagtigheder, bl.a. er Fønshalvøen her blevet noget mislykket.

Stilistisk er de to stik meget forskellige. Hvor Planche 63 har en overdådig franskpræget barokkarakter, er udsmykningen af planche 99 umiskendeligt præget af den monumentale, næsten klassiske nederlandske udgave af barokken. Kobberstikkerens herkomst taget i betragtning er det ikke så overraskende.

En tegning, der utvivlsomt har været

Swiddes umiddelbare forlæg, findes blandt Erik Dahlbergs papirer i det svenske rigsarkiv. Den er udført af Dahlberg som en rentegning af skitser, der nu er gået tabt.

Sammesteds findes også et prøvetryk af pladen, som Dahlberg har skullet godkende, før Swidde afleverede pladen til kobbertrykkeren.

Afslutning

I november 1659 blev svenskerne fordrevet fra Bersoddeskandsen, der var deres sidste støttepunkt på den jyske halvø. Erik Dahlberg kom ikke mere til Fredericiaområdet, selvom han kom til at beskæftige sig med det i flere perioder i forbindelse med sine mange forlæg for kobberplancherne i Pufendorfværket.

Efter krigen genopbyggedes byen helt fra grunden, delvis efter nye planer af den Gottfried Hoffmann, der er blevet nævnt tidligere og som kendte byen og fæstningen fra sit arbejde som konduktør indtil 1653. I 1663 og 1664 foretog han en række meget grundige opmålinger af præcist det samme område, der havde dannet rammen om Dahlbergs recognosceringer seks-syv år forinden¹⁵.

Hoffmann kendte ikke Dahlbergs stikforlæg eller koncepter, og har sikkert heller ikke kendt eksistensen af de prøvetryk, som Dahlberg fik lavet i Paris omkring 1670, og på den måde har eftertiden fået to helt selvstændige og uafhængige kort over Elbo Herred. Først ni år efter Hoffmanns død i 1687 udkom Pufendorf-

værket med de mange illustrationer til forherligelse af svenskekongens bedrifter. Bag de monumentale stik med deres overdådige udsmykninger gemmer der sig imidlertid særdeles grundige og pålidelige studier og opmålinger, der viser med hvilken omhu, Erik Dahlberg arbejdede med den store opgave at illustrere Karl 10. Gustavs krigshistorie¹⁶.

Noter

- 1 Forfatteren har tidligere været beskæftiget ved Projekt Middelalderbyens kortregistrering (1978), i Rigsarkivets Kort- og Tegningssamling og Den Kongelige Kobberstiksamlings Bibliotek på Statens Museum for Kunst (1980-1986), og har siden 1986 været afdelingsbibliotekar ved Københavns Rådhusbibliotek, der er en del af Københavns Kommunes Hovedbibliotek. Af udgivelser kan særligt nævnes: Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970. 1-2. København 1979; Christoph Heers beskrivelse af Fredericia fra 1660'erne, i: Vejle Amts årbog 1981; Gottfried Hoffmanns kort over Elbo herred fra 1663, i: Vejle Amts årbog 1985; Johan Huusman og kobberstikket af Helsingborgs erobring i 1676, i: Kring Kärnan, 16, 1986, og: Christoph Heers og Gottfried Hoffmanns kortserier over de skånske fæstninger fra 1650'erne, i: Ale 1987, nr. 3, heri henvisninger til yderligere publikationer. Desuden forberedes en række afhandlinger om militæringeniøren Gottfried Hoffmann og en registratur over danske kort over Skåne, Halland, Blekinge og Gotland.
- 2 En svensk oversættelse kom først i dette århundrede: Adolf Hillmann: Sju böcker om konung Carl X Gustafs bragder. 1-2. Stockholm 1913-1915.
- 3 Alle de tegninger og stik af Lille Bøltområdet og Fredericia, der er omtalt i teksten, er nævnt i bilaget med oplysning om, hvor originalerne findes.
- 4 Om Dahlberg henvises generelt til: Ernst Ericsson och Erik Vennberg: Erik Dahlberg. Uppsala 1925.
- 5 Særligt skal nævnes en plan af Nakskov, signeret af Christian den 4. den 13. april 1629. På en af Dahlbergs kopier af ældre danske kort nævnes det, at origina-

INS

Accurata delineatio oppugnatae
a Federatis, Caesareis, Polonicis, Danicis, et
Brandenburgicis copiis sub-ductu Seren: Electoris
Brandenburgici Prorici, mense Iunio Anno 1659 et
a Sueci Strenua defensa cum
clade repulsi hujusmodi.
Dahlbergh delin.

FYO

MEDEL PARS

SINVS
CODANVS PARS.

IVT

IAN
PARS

Landgangsforsegel på Fyn i juni 1659 (Pulsendorfs planche 99). Original 245x310. Fredericia Museum.

DVCATVS
HOLSTIAE
SVEONICAE
PARS

Baltus minor

Koldinger fiord.

- A. Oppidum Middelsthar ubi Suecorum primaria statio
- B. Federatorum stativa
- C. Hec congregabantur federatorum navigia ad faciendam remem
- D. Insula Fano a federatis occupata
- E. Fenschowia, Comitibus Waldeseo stativa
- F. Primaria oppugnatio Feno
- G. Statio federatorum exercitus, dum Feno oppugnatur
- H. Statio federatorum exercitus, dum Feno oppugnatur
- I. Huc subducebant se navigia Federatorum post oppugnationem
- K. Suecorum castella et supposita
- L. Federatorum navigia dycedunt
- M. Fraxicida a federatis proreidio insula

1688. 1689. 1690. 1691. 1692.

- len blev „Bekommit uthj Haderslaven Uthaff Fien- den”.
6. Erik Dahlbergs dagbok (1625-1699), udgivet af Her- man Lundström. Uppsala 1925, s. 108. — Arne Stade har påvist, at „dagbogen” er skrevet i 1690erne på grundlag af Dahlbergs egne notater, trykte relationer og Pufendorfs værk om Karl Gustavs krige, se: Arne Stade: Erik Dahlbergh och Carl X Gustafs krigshisto- ria. Stockholm 1967, s. 303-336.
 7. Som note 5), s. 109 og 111.
 8. En kildehenvisning i Ludvig W:son Munthe: Kongl. Fortifikationens historia, 2,1. Stockholm 1904, s. 333 har ikke kunnet verificeres og muligvis bygger hans op- lysning på en forveksling med et andet kort eller er en af værkets mange uklarheder.
 9. Heers kort: Det Kongelige Bibliotek. Håndskriftafdel- ingen. Gammel Kongelig Samling 716-2. — Om for- holdet mellem Heers kort og Gottfried Hoffmanns kort- samling, se: Bjørn Westerbeek Dahl: Christoph Heers og Gottfried Hoffmanns kortserier over de skånske fæst- ninger fra 1650erne, i: Ale, nr. 3, 1987, s. 15-28.
 10. Kungliga Biblioteket, Stockholm, har et beskåret ek- semplar af kortet — ligeledes uden proveniensangivelse.
 11. Som note 5), s. 109.
 12. Riksarkivet, Stockholm, E 3481.
 13. Se f.eks. også: Bjørn Westerbeek Dahl: Johan Huus- man og kobberstikket af Helsingborgs erobring i 1676, i: Kring Kärnan 1986, s. 35-64, hvor ikke mindre end 5 privatudgaver fulgte i kølvandet på udgivelsen af et dansk stik.
 14. Om Swidde: Som note 4), s. 130ff.
 15. Hoffmanns kort er omtalt i: Bjørn Westerbeek Dahl: Gottfried Hoffmanns kort over Elbo Herred fra 1663, i: Vejle Amts årbog 1985, s. 107-122.
 16. Uden generøs støtte fra Den Letterstedtske Forening havde det ikke været muligt at undersøge de mange af de her behandlede kort, der befinder sig i Stockholm, og jeg er derfor foreningen stor tak skyldig.
- Lager bey Mittelfarht. — i: Krigsarkivet, Stockholm. Sveri- ges Krig 4:162.
- Anonymt stik efter tegning af Mardefelt. — Titel: Grund- riss des Dähnischen Lagers bey MittelVarsundt. — i: Theatrum Europæum („Merian”), 5. bind. Frankfurt am Main 1647, ved s. 626.
- Erik Dahlbergs kopi efter Mardefelt. — Titel: Abriss des Dähnischen Lagers bey Mittel Farsundt. — i: Krigsarkivet, Stockholm. Handritade kartverk 21, blad 75.

Det store Lille Bæltskort

- Skitsetegning af Dahlberg. — Uden titel. — i: Krigsar- kivet, Stockholm. Sveriges krig 6:52.
- Anonym kopi af foregående. — Uden titel. — i: Krigsar- kivet, Stockholm. Sveriges krig 6:65.
- Dahlbergs rentegning. — Titel: CARTE DER GE- GENT und SIVATION ZWISCHEN DEM Königl: Schwedischen Fäldlager in Norder Iüthlandt, vndt der Stääte als COLDINGEN, MEDELFART, FRID- RICHSODDE und SOPHIAODDE. — i: Krigsarkivet, Stockholm. Sveriges krig 6:55.
- Anonymt stik efter tegning af Dahlberg. — Titel: Tabula Geographica ostendens situm Castrorum Suedicorum in Iu- tia Septentrionali vt et Oppidorum Coldingæ Medelfarhti, Friderici-uddæ, et Sophia-uddæ, A: 1657. — i: Samuel von Pufendorf: De rebus a Carolo Gustavo ... gestis. Nürnberg 1696, planche 63.
- Anonymt litografi fra 1848 efter foregående. — Titel: SI- TVATIONSKORT over de Svenskes Leir i NÖRRE JYLLAND samt Stæderne KOLDING MIDDELFART og FREDERICIA i Aaret [!] 1657. — i: Jens Jørgen Fyhn: Efsterretninger om Kjøbstaden Kolding. Kjøbenhavn 1848.
- Anonym kopi efter Pufendorf. — Titel: Geographisk Charta som wisar Svenska Lägret och en del af Orlogs Fre- gatters [!] operationer på Jutland, wid Colding, Middelfart, Fredrics och Sophiæ Uddæ Ar 1657. — i: Krigsar- kivet, Stockholm. Sveriges krig 6:54.

Kortet over Fredericia

- Tegning af Dahlberg. — Titel: Geometrisch Gruntris der new erbawten Dähnischen Stadt vndt Vöstungh FREDE- RICSODD. — i: Krigsarkivet, Stockholm. Sveriges krig 6:49.
- Anonymt stik efter foregående. — Titel: Geometrisch Grundris der Newangelegten Denischen Statt und Festung

Oversigt over Erik Dahlbergs kort og tegninger fra Fredericia området med beslægtede arbejder Lyngsoddelejren

Tegning af Conrad von Mardefelt. — Titel: Der dänen Ihr

in Nordiutland genant FRIDERICHSONDE. — i: *Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, Hillerød, samt — i beskåret tilstand — Kungliga Biblioteket, Stockholm.*

Anonymt stik af Fredericias voldprofil efter tegning af Dahlberg. — Titel: Profil der Grossen wercken zu Fredrichsodde. — i: *Theatrum Europæum („Merian“)*, 8. bind, Frankfurt am Main 1663, ved s. 230.

Stik af D. de la Pointe efter tegning af Dahlberg. — Titel: *Accurata Delineatio Geometrica in Iuthia Septentrionali nuper condita Urbis et Fortalitiij FRIDERICI ODDÆ.* — i: *Samuel von Pufendorf: De rebus a Carolo Gustavo ... gestis. Nürnberg 1696, planche 64.*

To anonyme tegnede kopier efter foregående. — i: *Krigsarkivet, Stockholm. Utlandska kartor SFP 1. Danmark. Fredericia 4, og: Sammesteds. Handritade kartwerk 24, nr. 64.*

Planen af Bredstruplejren

Stik af N. Perelle efter tegning af Dahlberg. — Titel: *Castra Suedica ad FRIDERICI UDDAM.* — i: *Samuel von Pufendorf: De rebus a Carolo Gustavo ... gestis. Nürnberg 1696, planche 65.*

Panoramaet af stormen på Fredericia

Anonymt stik efter tegning af Dahlberg. — Titel: *Bestürmung und Einnehmung der New erbawuten Dänischen Schantz vnd Vöstung Friderichsodde.* — i: *Theatrum Europæum („Merian“)*, 8. bind, Frankfurt am Main 1663, ved s. 228.

Stik af Gerard Bouttats efter foregående. — Titel: *ATTACO, E PRESA DI FEDRICSONDE FATTA DAL CONTE WRANGEL.* — i: *G.G. Priorato: Historia di Leopoldo Cesare. Wien 1670, ved s.*

Stik af Lerche efter foregående. — Titel: *ATTACO E PRESA DI FEDRICSONDE FATTA DEL GENERAL CONTE MONTECVCCOLI.* — i: *G.G. Priorato: Historia de Leopoldo Cesare. Wien 1670, ved s.*

Anonymt stik efter foregående. — Titel: *Dess General Grafens de Montecucculi, Angriff und Eroberung der Vestung Friderichs—öde.* — i: *Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, Hillerød.*

Anonymt stik efter tegning af Dahlberg. — Titel: *Repræsentatio Op: et Expugnationis nuper exstructi Oppidi et Munimenti FRIDERICI UDDE.* — i: *Samuel von Pufendorf: De rebus a Carolo Gustavo ... gestis. Nürnberg 1696, planche 68.*

Landgangsforsøget på Fyn i juni 1659

Tegning af Dahlberg. — Titel: *Accurata delineatio oppugnatæ a federatis, Cæsareis, Polonicis, Danicis, et Brandenburgicis Copiis.* — i: *Riksarkivet, Stockholm. enskilda samlingar. Erik Dahlberg, C₁-C₂, kartor o. ritn., 63.*

Prøvetryk. — Titel: *Som det endelige stik.* — i: *Riksarkivet, Stockholm, som rentegningen.*

Stik af W. Swidde efter tegning af Dahlberg. — Titel: *Accurata delineatio oppugnatæ a fæderatis, Cæsareis, Polonicis, Danicis, et Brandenburgicis copiis.* — i: *Samuel von Pufendorf: De rebus a Carolo Gustavo ... gestis. Nürnberg 1696, planche 99.*

Retssagen mod jordemoder Cathrine Elbech i 1804

Af Torsten Sørensen¹

Den 26. september 1804 tidligt om morgenen begyndte Maren Hansdatter i Bredballe at få veer². Hun var 30 år og gift med den fattige fisker Stefan Mortensen. Hendes fire tidligere fødsler havde nok været naturlige, men alligevel noget besværlige, og ikke alle børnene havde overlevet. Men da en ny fødsel nu var godt i gang, sejlede hendes mand af sted med sin båd for at hente den beskikkede jordemoder for Hornstrup sogn, den 32-årige Helene Caroline Madsen, som boede i Vejle.

Velankommen dertil opsøgte Stefan Mortensen jordemoderen i hendes bopæl i Torvegade³, men forgæves. Helene Madsen lod meddele, at hun var syg og ude af stand til at hjælpe. I stedet henvendte fiskeren sig til den beskikkede jordemoder for Vejle købstad, den 54-årige Cathrine Mathiasdatter Elbech, som boede i Søndergade⁴, men hun oplyste, at hun ikke havde sovet i to nætter og derfor behøvede hvile; desuden skulle hun betjene fødekvinder i Vejle by.

Manden måtte altså drage fra byen med uforrettet sag, men på vejen hjem op-

søgte han i Bredballe Anne Cathrine Michelsdatter, som ganske vist var 73 år gammel og temmelig tunghør, men som dog havde bistået ved adskillige fødsler i de sidste ca. 40 år. Og hun ville også gerne hjælpe i dette tilfælde. Hun tog af sted med Stefan Mortensen og blev hos den fødende under hele forløbet.

I Vejle havde Cathrine Elbech tænkt over sagen. Hun vidste, at den beskikkede jordemoder, Helene Madsen, var syg og blev derfor lettet, da hun næste dag hørte, at Stefan Mortensen havde opsøgt den gamle Anne Cathrine Michelsdatter. Men samtidig blev hun bekymret over, at Marens Hansdatter endnu ikke var forløst. Hun sendte derfor bud til fiskeren, at hvis han ville hente hende, skulle hun gerne hjælpe til ved fødslen. Stefan Mortensen accepterede, og ved 13-tiden samme dag ankom Cathrine Elbech til Bredballe; hun undersøgte den gravide og fandt, at barnet lå rigtigt, men at veerne var svage. Derfor fortalte hun Maren Hansdatter, at når blot hun fik nogle ordentlige veer, skulle det hele nok gå.

Copie
No 21

En Pater Ayo Salas

1771.

Pater Josefom
til Kåtholm

Lidder, Hans Kongelig
Majts Gæstgæst Raad,
Kammerfoged, Rægt for
Salings Mand og Tøskud
Rægt, som Ambmand om
Hæreballeward og Afd.

Hvor Ederligt. og Anna Thomas Datter
høfster Bønder i Kona i Afsens By
indv. i Kona (hvis omk.) og alle sin
egen del i sinne. Indkomst i
Gode indkomsten for sig Doctor Mærk
i Niborg og sin mættelk formelk
som under dets. W. Samfund a:c. med
Recommencation til alle og indfor sin færd
Eianske som Færd. Meder sinde færd.
man indfor sig mig for Producent ved
kommande Tegn og gærd attest om færd
Dyrlige og indprægtige Dyrdal i Mærk
færd, sinde og sinde Loran færding og færd
den i Kona lænd. Læn Artikel Pag 116 for
Færd. Meder lænd lænd lænd

ad P. 1/10

◁ *Samtidig kopi af bestalling for jordemoder Anne Thomasdatter, som på foranledning af kammerherre Holger Reedtz til Palsgård i 1773 blev undervist i fødselshjælp af stiftfysikus Christian Elovius Mangor i Viborg. Ifølge bestallingsbrevet blev Anne Thomasdatter den 16. aug. 1774 beskikket som jordemoder for Klakring og As sogne. (Klinisk foto)*

Imidlertid lod veerne vente på sig. Da gen gik, og natten kom, men intet skete. Cathrine Elbech blev efterhånden bekymret, og næste dag, da fødslen gik ind i sit tredje døgn, foreslog hun, at man sendte bud efter distriktskirurg Nicolai Christian Klevesahl i Vejle, men dette „fandt Modsigelse” hos de tilstedeværende nabokoner⁵, og heller ikke Maren Hansdatter var begejstret for tanken. Hvis jordemoderen kunne forsikre hende om, at distriktskirurgen kunne forløse hende ved blot at bruge hænderne, kunne man godt sende bud efter ham. Men hvis han skulle anvende instrumenter, ville hun hellere dø. Cathrine Elbech kunne naturligvis ikke give denne forsikring, og derfor blev Klevesahl ikke hentet. I stedet ventede man videre på veerne. Jordemoderen havde tidligere bistået den fødende og havde erfaring for, at hendes forløsninger, som nævnt, ganske vist havde været naturlige, men også langvarige og besværlige.

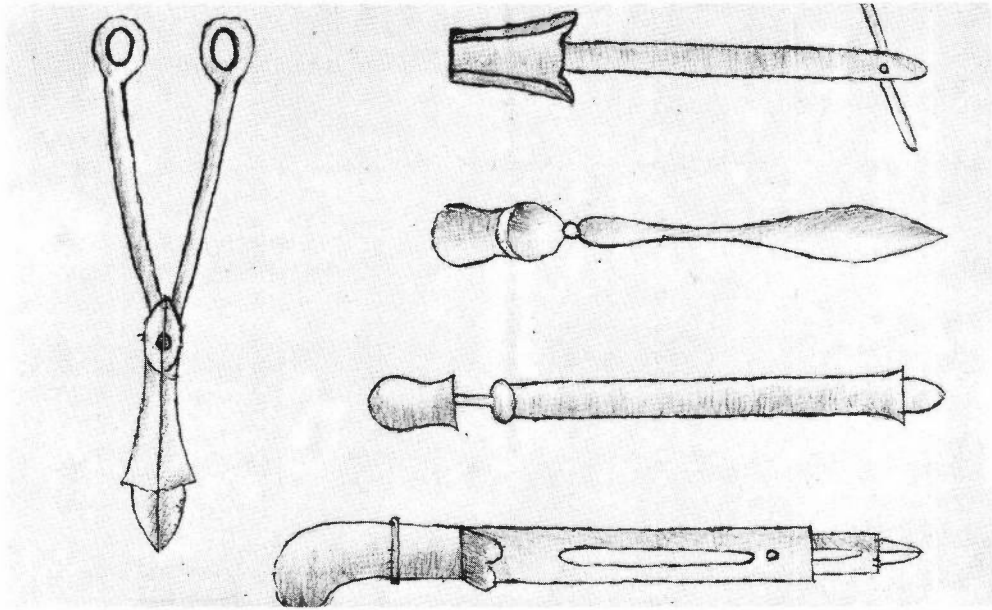
Da Cathrine Elbech havde været hos den fødende i Bredballe et døgn, kom hendes mand, Jes Elbech, med bud om, at deres yngste barn, den 9-årige Clara⁶, pludselig havde fået et slagtilfælde og tilsyneladende var blevet alvorligt syg. Både Stefan Mortensen og nabokonerne bad jordemoderen om at blive, men Cathrine

Elbech var ikke i tvivl om, at hun måtte hjem til sit syge barn. Hun fortalte endnu engang de tilstedeværende, at når blot veerne indfandt sig, skulle fødslen nok få en naturlig afslutning; derpå sejlede Stefan Mortensen hende tilbage til Vejle.

Hjemme var barnet i mellemtiden blevet raskt. Man havde sendt bud efter kirurgen Peter Federspiel^{7,8}, som havde behandlet pigen med god effekt, så da den 24-årige kammerjunkerinde Ida Vibecke Wilhelmine Lüttichau fra Tjele⁹, som opholdt sig i Vejle, begyndte at få veer, tog Cathrine Elbech med god samvittighed af sted til hende for at bistå ved denne adelige fødsel¹⁰.

Hvad Cathrine Elbech ikke vidste, var, at en halv time efter at hun havde forladt den fattige fiskerkone i Bredballe, fik denne pludselig en voldsom blodstyrting og døde uden at have født.

Maren Hansdatter blev begravet den 3. okt. 1804¹¹, og dermed kunne sagen godt være endt, men det gjorde den ikke. Tværtimod gav Maren Hansdatters ulykkelige død anledning til en retssag, som medførte, at der i de næste 7-8 måneder blev skrevet talrige skrivelser og holdt adskillige retsmøder, inden der endelig faldt dom i sagen den 16. maj 1805. Der begyndte nemlig at gå rygter om, at Cathrine Elbech blot havde brugt historien om sit syge barn som et skalkeskjul og en undskyldning for at forlade den fattige fiskerkone, så hun kunne få lejlighed til at bistå den rige kammerjunkerinde, hvis honorar måtte forventes at være en del større end det, Maren Hansdatter kunne tilbyde.

Instrumenter, der anvendes til sønderdeling af fosteret, hvis det ikke kunne fødes. (Håndskrevet lærebog i fødselshjælp, 1830. Privateje. Klinisk foto)

Rygtet om fiskerkonen, der måtte dø, fordi jordmoderen forlod hende i utide, tog fart og nåede frem til provst Jens Riddermann Schiøth i Vejle, som lod det gå videre til amtmand Johan Henrik Selmer; dermed var sagen bragt op på højeste plan.

Amtmanden bad provsten undersøge det hele nærmere, og i et brev af 15. okt. 1804 meddeler provst Schiøth, at han nu har skaffet sig al den kundskab, som det var ham muligt at få omkring Maren Hansdatters død, og han redegør derefter for forløbet, således som det er fremgået af det foregående.

Amtmanden handlede hurtigt! Alle-

rede den 16. okt. fik by- og herredsfoged Arent Steenstrup besked på at optage et undersøgelsesforhør for at få oplyst, om jordmoderens datter „virkelig havde det i Beretningen ommeldte Slag” på det tidspunkt, hvor jordmoderen forlod barselkone, eller om det blot var et påskud for at forlade den fødende.

Den 8. nov. 1804 blev det første retsmøde holdt. Den konstituerede byfoged, fuldmægtig Nyborg, førte sagen i Arent Steenstrups forfald, og retsprotokollen blev ført af postmester og byskriver Christian Malthe Kragballe, der også var herredsskriver i Nørvang-Tørrild herreder. Som vidner var indkaldt kirurgen Peter

Federspiel og den 63-årige Zara Laurentine Birkholz, der boede i samme hus som Cathrine Elbech ^{4,12}.

Først afgav jordemoderen forklaring. Hun indrømmede, at hun alene var beskikket for Vejle købstad, og at Bredballe ikke hørte til hendes distrikt. Hun havde blot af medlidenhed med Stefan Mortensen tilbudt sin hjælp. Og da hun blev kaldt hjem, havde hun fortalt Anne Michelsdatter, hvordan hun skulle forholde sig. Videre sagde Cathrine Elbech, at hun mente, at hun havde pligt til først og fremmest at sørge for sine egne børn, „førend hun mere tog sig af uvedkommende Personer, saa meget mere, som der allerede paa den Tiid, hvor hun forlod Barselkone, og før hun kom til hende, var en Kone tilstæde, som flere Gange tilforn havde betient Barselkoner”.

Gennem afhøring af Peter Federspiel og Zara Birkholz fik man bekræftet, at jordemoderens datter virkelig havde været syg af et slagtilfælde.

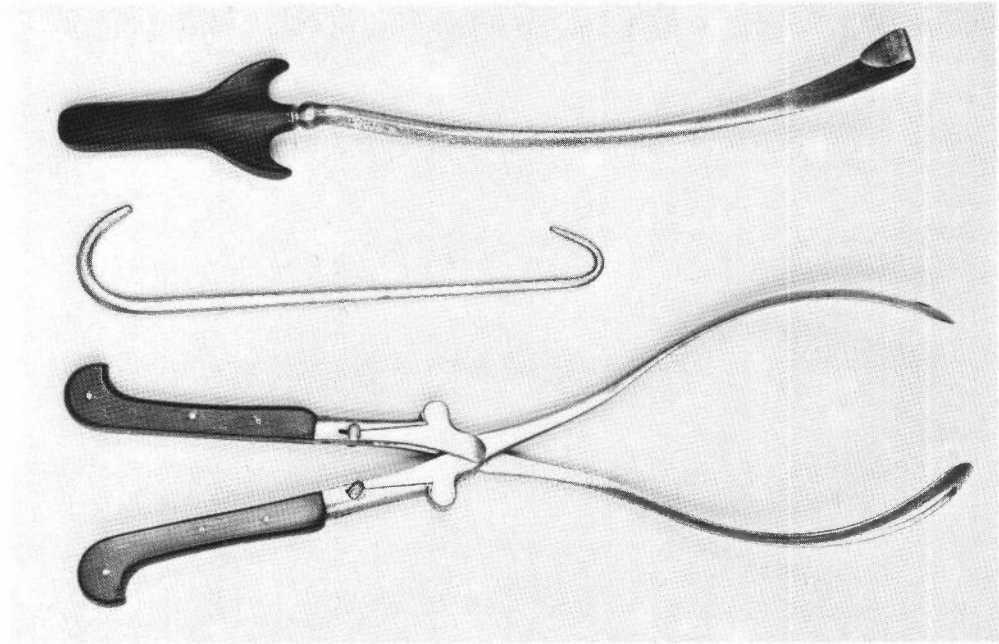
Efter at forundersøgelsen var afsluttet, blev en udskrift af retsprotokollen sendt til amtmand Selmer. Han overvejede sagen i en halv snes dage, inden han den 21. nov. 1804 bl.a. skrev til byfoged Arent Steenstrup: „Som Over-Øvrighed er det min Pligt at paasee Lovenes Efterlevelse, og da der haves Grundet Formodning om, at Jordemoder ¹³ Elbech ikke har iagttaget de Forsigtigheds Regler i Henseende til den ovenforklarede Barselkone, som hun burde, saa opfordrer Embeds Iver mig til at søge Sandheden oplyst og forbyder mig gandske under alle Omstændigheder — derpaa at lægge mindste Skiul. Desaarsag

maae jeg tienstligt anmode Deres Velbyrdighed, at De behagelig ville optage et continuations Forhør”.

Amtmanden var med andre ord ikke tilfreds med det hidtil oplyste i sagen. Specielt ville han gerne vide, om Cathrine Elbech mente, at den gamle Anne Michelsdatter havde „de fornødne Indsigter” for at kunne betjene barselkoner? Om Peter Federspiel kunne udtale sig nærmere om den 9-årige Clara Elbechs Sygdom? Havde Stefan Mortensen virkelig bedt jordemoderen om at blive, og var det rigtigt, at hun havde foreslået, at man hentede distriktskirurg Klevesahl? Med hvad ret betjente Anne Michelsdatter i det hele taget fødekvinder? Var jordemoder Elbechs forholdsregler blevet fulgt, og hvad kunne de tilstedeværende „Quindepersoner” i øvrigt fortælle?

Som følge af amtmandens ordre afholdtes nyt retsmøde i sagen torsdag den 29. nov. 1804. Hertil var foruden jordemoder Elbech og Peter Federspiel også indkaldt „Stefan Mortensen, Morten Steensens Kone Bodild, Iens Hansen den ældres Kone Apelone, Iens Hansens den yngres Kone Maren af Bredballe Fiskerhuuse samt Anne Cathrine Michelsdatter” ^{5,14}.

Den første, der blev afhørt, var Stefan Mortensen, der gentog sin forklaring fra tidligere. Han var „om Aftenen hen imod Sengetiid” kommet til Cathrine Elbech, som undskyldte sig med, at hun ikke havde sovet. Men næste dag havde naboen, Jørgen Simesens datter, Bodil Marie, bragt besked om, at jordemoder Elbech godt ville komme, hvis han ville hente hende, og det havde han gjort. Hun

Fødetang og hager, der anvendtes, hvis barnet sad fast i fødselsvejen. Instrumenterne har tilhørt læge Edv. Niels Chr. Petersen, der praktiserede i Kolding i perioden 1857-73, hvorefter han var sygehuslæge ved Kolding Sygehus indtil 1900. (Museet på Koldinghus. Klinisk foto).

undersøgte hans kone og sagde, at når blot der ville komme bedre veer, skulle hun nok blive forløst. Han havde også hørt jordemoderen foreslå, at man hentede distriktskirurgen.

Anne Catrine Michelsdatter fortalte, at hun tidligere i nødstilfælde havde betjent barselkoner. Hun havde undersøgt Mareren Hansdatter og fundet, at "Fosteret var i sit Ordentlige og Naturlige Leie, men langt tilbage". Vernerne havde været svage, og hun troede nok, at hvis de havde været kraftigere, ville barnet være blevet født.

Hun kunne ikke give nogen forklaring på den pludselige blødning, og da hun var temmelig tunghør, havde hun ikke hørt Cathrine Elbech foreslå, at man hentede lægehjælp. Hun mente ikke, at jordemoderen kunne have reddet konens liv, hvis hun var blevet i Bredballe. Det mente heller ikke de tre kvinder, der havde været til stede ved Stefan Mortensens kone „i hendes sidste Barnsnød”. Tværtimod havde Cathrine Elbech gjort „sig ald den Fliid”, hun kunne, for at hjælpe den fødende.

Peter Federspiel forklarede, at han ikke

Instrumenter

<i>1. Cæsar</i>	<i>1. 9</i>
<i>2. Pæper</i>	<i>4.</i>
<i>3. Longbort</i>	<i>1.</i>
<i>4. Hægel</i>	<i>2.</i>
<i>5. Hægel</i>	<i>11.</i>
<i>6. Hægel</i>	<i>1.</i>

Selmer

for Else Jens Datter

1820

Regning på instrumenter til Else Jensdatter fra Hosby; hun blev i foråret 1820 udlært ved Den kgl. Fødselsstiftelse i København og afløste samme år Anne Thomasdatter som beskikket jordemoder for Klakring og As sogne. — En jordemoders instrumenter bestod af et åreladesæt; et sølvør til indblæsning af luft i det nyfødte barns lunger, hvis det var livløst; en tungebåndsaks til gennemklipning af tungebåndet, hvis det skønnedes for kort; en saks til overklipning af navlesnoren og endelig en større og en mindre sprøjte til bl. a. lavement. (Klinisk foto)

vidste, hvor hurtigt den givne behandling havde virket på Cathrine Elbechs datter, for han var der ikke oftere den dag.

Jordemoderen oplyste, at hun var overbevist om, at Anne Cathrine Michelsdatter havde de fornødne kundskaber for at kunne bistå ved fødsler, for Anne Michelsdatter havde i mange år af og til „betient Barselkoner, uden at man har bragt i Erfaring, at der ved den Leilighed er indløbne nogen Feil eller Urigtighed”.

Efter det nu oplyste var amtmand Selmer ikke længere i tvivl om, at jordemoderen var skyldig. Den 10. dec. skrev han til

sagfører Jørgen Henckel i Vejle, at da jordemoderens forhold bar præg af en betydelig efterladenhed, og sagens natur gjorde den til et offentligt anliggende, burde hun tiltales. Efter amtmandens opfattelse havde jordemoderen overtrådt forordningen af 30. nov. 1714¹⁶ samt Danske Lov 2-8-8¹⁷, hvori det bl. a. hed, at en jordemoder ikke måtte forlade den fattige for at hjælpe den rige, og at hun skulle søge hjælp, hvis hun var i vanskeligheder. Amtmanden sluttede sit brev til Henckel med at bede ham om „som Actor at tiltale bemeldte Jordemoder Elbech og paastaa hende for hendes omforklarede Forhold straffet efter Loven”.

Imidlertid måtte Jørgen Henckel melde fra på grund af en forestående rejse til Sjælland. I stedet skrev amtmand Selmer den 18. dec. 1804 til prokurator Christen Pedersen Faaborg, som var forvalter på Engelsholm. Han havde netop året før fået bestalling til at føre sager ved enhver ret i Jylland, og han påtog sig også gerne at føre denne sag, hvilket han siden gjorde med megen iver.

De hidtil afholdte retsmøder havde haft karakter af opklarende forundersøgelser, men på prokurator Faaborgs foranledning blev jordemoder Elbech nu officielt tiltalt for de forsømmelser, som hun ifølge amtmanden havde begået. Med henblik på behandlingen af denne tiltale, blev der afholdt nyt retsmøde den 17. jan. 1805, og til dette blev indkaldt de samme personer, som også tidligere havde udtalt sig i sagen.

Cathrine Elbech havde ikke råd til at antage en advokat, men blev i stedet for-

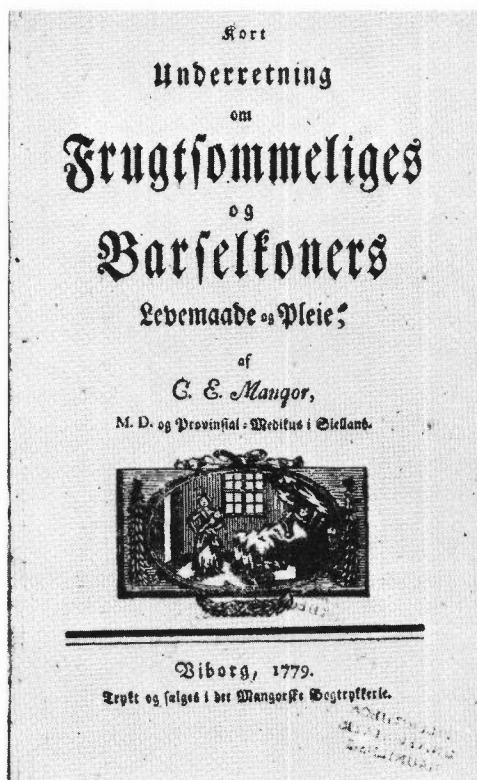
svaret af sin mand. Og det var hun ikke dårligt stillet ved, for den 53-årige tømrer- og muremester Jes Elbech forsvarede nemlig sin kone med stor dygtighed, og han benægtede pure, at hun havde foretaget sig noget som helst ulovligt.

Kirurgen Peter Federspiel kunne oplyse, at barnet tidligere havde haft lignende slagtilfælde, og derfor formodede han, at det måtte have været magtpåliggende for moderen at komme hjem.

Stefan Mortensen sagde, at han havde sejlet jordemoder Elbech tilbage til Vejle, hvor han havde tilbudt hende betaling, som hun havde afslået. Han havde ikke opsøgt distriktskirurgen, fordi hans kone ikke ville modtage Klevesahls hjælp, og da han var kommet tilbage, var hun død.

Cathrine Elbech fortalte, at da hun kom hjem, var hendes datter allerede i bedring, men i mellemtiden var der kommet bud fra kammerjunkerinde Lüttichau, og da hun samtidig fik at vide, at det var op over med dennes fødsel, havde hun skyndt sig af sted. Hun havde blot forlad fiskerkonen i Bredballe, fordi hun ville hjem til sit syge barn, og hun havde været sikker på, at Maren Hansdatters fødsel nok skulle forløbe normalt. I hvert fald havde hun ikke på forhånd haft kendskab til, at hun skulle bistå ved kammerjunkerindens fødsel, så snart hun kom til Vejle.

I øvrigt berettede jordemoder Elbech, at hun var blevet undervist og eksamineret af justitsråd og stiftfysikus Andreas Frausing Friedsch i Ribe, inden hun 16 år tidligere havde fået bestalling som jordemoder i Vejle købstad, hvorfra hun stadig fik løn¹⁸.

C. E. Mangors lærebog i fødselshjælp for jordemødre. I forordet skriver forfatteren ubeskedeni, at bogen vil „redde mange Kvinder og Børn“. Ved sin beskikkelse som jordemoder i Kolding købstad den 1. juni 1797 fik jordemoder Maren Frederichsdatter udleveret et eksemplar af bogen til brug ved undervisningen af gravide og barselkvinder²⁰. (Klinisk foto)

De øvrige vidneudsagn bekræftede blot, hvad der hidtil var fremkommet i sagen.

Retten holdt nu pause for at indhente en udtalelse fra stiftfysikus Friedsch i Ribe. Han svarede den 23. febr. 1805, at efter hans mening måtte den pågældende fødsel høre til de såkaldte hårde og be-

sværlige fødsler, som godt kunne afsluttes ved naturen, men ofte var det alligevel nødvendigt, at man greb ind. I dette tilfælde havde det uden tvivl været for sent at foretage en vending af fosteret på det tidspunkt, hvor Cathrine Elbech var kommet. Man burde altså have tilkaldt en fødselskæmpe, d.v.s. distriktskirurgen, og hvis jordemoderen virkelig havde anbefalet dette, havde hun gjort sin pligt. Friedsch kunne ikke indse, at jordemoderen skulle straffes, fordi hun „som Moder følte det som sin Pligt at ile sit lidende Barn til Hielp”, når der oven i købet var en anden ikke uerfarene kone til stede ved fødslen. Den voldsomme blodstøtning skyldtes, at moderkagen havde løsnet sig, og dette kunne man ikke forudse. Og Friedsch fortsatte: „Overalt viser denne Sag, hvor stor Mangel, der er paa delige Jordemødre dér i Amtet, hvilken neppe kan afhjælpes, uden at Amtet blev inddelt i Districter, og hver saadan District lønnede sin Jordemoder”¹⁹.

Med udtalelsen fra stiftfysikus manglede man kun de afsluttende bemærkninger fra anklager og forsvarer.

Prokurator Faaborg fremkom med sine betragtninger ved et retsmøde den 28. marts 1805. For ham var der ingen tvivl om, at Cathrine Elbech var skyldig. Hun havde skammelig forladt den fattige for at hjælpe den rige og havde brugt barnets sygdom som undskyldning. Endvidere var hun efter Faaborgs mening skyld i, at distriktskirurgen ikke blev tilkaldt, fordi hun ved sin afrejse sagde, at der ikke var noget i vejen for en normal forløsning. „Men hvad deraf paafulgte viser, at El-

bech skammelig havde bedraget og ført de paagældende eenfoldige Bønderfolk bag Lyset”. Hun havde efter anklagerens opfattelse overtrådt paragrafferne 8 og 9 i forordningen af 30. nov. 1714¹⁶ samt Danske Lov 2-8-8¹⁷ og burde derfor have inddraget sin bevilling som jordemoder eller dømmes til at udrede anselige ”Penge Bøder til Veile Byes og Hornstrup Sognes Districters fattige” samt til at betale prokurator Faaborg et passende salær for at have ført sagen.

Ved et nyt retsmøde den 18. april 1805 var det Jes Elbechs tur. Han gav udtryk for, at anklageren havde fortolket vidneudsagnene på urigtig måde, og han afviste Faaborgs påstand om, at Cathrine Elbech burde have sendt bud efter andre jordemødre. Hun var undervist og eksamineret af stiftfysikus Friedsch og havde derfor al den viden, som en kyndig jordemoder skulle have. Hun havde foreslået, at distriktskirurg Klevesahl blev hentet, men at dette ikke var sket, var ikke jordemoderens fejl. Og hvilken dom ville hun ikke have fået, hvis Maren Hansdatter var død af blodstøtning, medens jordemoderen havde hende i behandling?

Hvis Cathrine Elbech havde ønsket blot at betjene den formuende, kunne hun let være blevet i Vejle, sagde Jes Elbech. Nu anklagede man hans kone for at have forladt en fødekvinde i utide, men samtidig kunne man tiltale hende for at have forladt distriktet. Desuden kunne hun have risikeret at blive anklaget for dobbeltforseelse, hvis man havde behøvet hendes hjælp i Vejle, medens hun var bortrejst. „Kort sagt: hvorledes hun end handlede,

Den Kongelige Jordemoder-Kommission

i Kiøbenhavn, gior hermed vitterligt, at *Bergille
Sørense Frisch-Kulsen* fød i *Silkeborg* den 11de Decbr 1786
og *Agnete Christ. Møller* fød i *Silkeborg* den 12de Decbr 1786 er i
Fodsekskiftelsen her i Staden undervist, og derefter, forsynet med Studs-
maal om hendes hidtil sorte kviskelige og skikkelige Forhold fra hendes Eties
forger, *Herr. L. C. Bille* *og* *Agnete Møllers* har frem-
stillet sig for denne Kommission, og er den 16de October 1805 over-
hørt i Jordemodervidenskaben og alt det, som angaaer en Jordemoders For-
retninger hos Frugtformelige, Barselkvinder og nyfødte Børn, og det
besundet saa kyndig og dygtig, at Kommissionen herved erklærer hende be-
quem til en Jordemoders Forretninger og Embede.

Til ydermere hendes Veiledning herefter i de hende tilkommende
Forretninger, tilkiendegiver Kommissionen hende herved de hende, efter Hans
Kongelige Majestæts allernaadigst udgivne Forordninger og Befalinger, paa-
liggende Pligter:

§. 1.

Hun skal stedse fore et skikkeligt og ædrueligt Levnet, da hun aldrig
nogen Nat eller Dag kan vide sig sikker for Forretninger. Hun skal og af
samme Aarsag ei være fra sit Hiem, uden at man der veed, hvor hun
er at finde.

§. 2.

Hun skal omgaaes skikkelig og venlig med alle, som kalde hende;
opmuntre den forsagte; tilraade den utaalmodige Taalmodighed; ingen til-
tale med haarde Ord, om de end ere utaalmodige over deres Lidelser; men
ei heller være letsindig, da løs og tvetydig Snal ei sømmer den, som har
alvorlige Forretninger. Saa bør hun 'og vogte sig for at forskrække Konen,
om hun finder hendes Tilstand under Frugtformeligheden eller i Fodseks-
tvislson, eller om hun merker, at Fosteret skulle være slygt, død eller
have nogen Banffabning.

§. 3.

Hun maa ei aabenbare det ringeste, som hende kunde betroes, eller
hun i Veiledning af sine Forretninger saacr at vide om noget Fruentimørs
Eygdom, eller Legems Mangel, eller nogen Omstændighed, hvis Beskænde-
gjørelse kunde være Vedkommende ubehagelig.

§. 4.

◁ *Eksamensbevis for Birgitte Frederice Frisk Madsen, som den 6. oktober 1805 blev overhørt i jordemodervidenskaben af Den kgl. Jordemoderkommission i København. Hun praktiserede siden i Sindbjerg og Greis sogne. (Klinisk foto).*

maatte hun udsættes for Tiltale". I det hele taget fandt Jes Elbech, at det kun var efterstræbelse, der havde bevirket, at denne sag overhovedet blev anlagt. Han påstod hende frifundet for anklagerne og håbede, at hun ville blive „tilkiendt billig Erstatning for den Fortredelighed og Tab, som hun med dette paaførte Søgmaal er ibragt".

Den 16. maj 1805 blev "Veile Bytings Ret sat af Bye- og Herredsfoged, Kammerraad Steenstrup, og Bye- og Herredsskriver Kragballe med de sædvanlige Stokkemænd". Og den dag faldt dommen. Retten fandt, at sagen alene var fremkommet på grund af rygtedannelse og sladder og konkluderede, at dette, at mene og tale vel om alle og at optage alting i den bedste mening, sjældent var blevet efterlevet i denne sag. Efter en grundig gennemgang af de forskellige vidneudsagn konkluderede retten endvidere, at det ikke var bevist, at jordemoder Cathrine Elbech havde begået noget ulovligt. På den anden side havde „den over hende anstillede Iustits Action" været en „Pligt, der paagaar den aarvaagne og nidkiære Embedsmand", hvorfor hun ikke kunne "tilfindes nogen Erstatning. Men efter denne Sags forefundne Beskaffenheder Kiendes for Ret, at Jordemoder Cathrine Elbech bør for Actors Tiltale i denne Sag frie at være". Med andre ord: Jorde-

moderen blev frikendt, men fik ingen erstatning.

Dermed endte en sag, der havde optaget sindene i Vejle hele vinteren 1804/5. Selv om årsagen til sagen nok var bedrøvelig, illustrerer forløbet de problemer og vanskeligheder, som datidens fødsels-hjælp havde.

Stefan Mortensen fik ikke sin hustru igen, men fire måneder efter hendes død, forlovede han sig med pigen Maren Michelsdatter fra Remmerslund ¹¹, og jordemoder Cathrine Elbech var siden påpasselig med ikke at rejse uden for sit distrikt for at yde fødsels-hjælp.

Kilder og noter

- 1 *Torsten Sørensen, født 1943 i Aalestrup. Cand.med. 1970. Siden 1980 overlæge ved gynækologisk-obstetrisk afdeling ved Kolding Sygehus. Forfatter af lægefaglige og medicinhistoriske artikler.*
- 2 *Grundlaget for artiklen er det udskrift af Vejle bytings retsprotokol, som findes i Vejle amts arkiv, indkomne breve 1803-5, pk. 199. Landsarkivet for Nørrejylland.*
- 3 *Helene Caroline Madsen var enke efter skoflikker Niels Fromberg. Ifølge folketællingslisten fra 1801 boede hun i Torvegade nr. 42 (4).*
- 4 *Folketællingsliste 1801. Vejle Købstad. Kopi i Landsarkivet for Nørrejylland.*
- 5 *Det var dengang almindeligt, at nabokonerne var tilstede ved fødslen både for at hjælpe og for at se, at alt gik rigtigt til.*
- 6 *Ministerialbog for Vejle købstad. 1795-1805. Landsarkivet for Nørrejylland.*
- 7 *Peter Federspiel ses ikke at have bestået nogen dansk kirurgeksamen, men muligvis en tysk. Han ejede en overgang Vejle apotek, som han lod bestyre af en provisor, medens han selv synes at have givet sig af med kvaksalveri, idet han anvendte nogle „stærke Piller". I 1794 fik*

- 17 I Danske Lov af 15. april 1683 står i 2. bog, 8. kap., stk. 8 (2-8-8), at jordemødrene skulle være ærlige og gudsrygtige kvinder, som forstod sig på deres embede, og som boede på "bequemehlige Stæder, saavel de Fat-tige som de Rige til Hielp".
- 18 Ifølge forordningen af 30. nov. 1714 skulle en jordemoder undersæses og eksamineres af en "fysikus", inden hun fik tilladelse til at praktisere. De jordemødre fra Vejle amt, der lod sig eksaminere, søgte først og fremmest til Ribe og Viborg.
- 19 Man var allerede i slutningen af 1700-tallet begyndt at inddele amtet i jordemoderdistrikter bl.a. efter forslag fra stiftsfysikus Andreas Frandsen i Ribe (20).
- 20 Sørensen, T. Træk af jordemoder væsens udvikling i provinsen indtil 1850. I: *Per aspera ad astra*. Festskrift til professor K. Kristoffersen, Odense: S.A. Birkeland, 1987.
- Hans Helmuth von Lütichau (1804-1857) (8).
 fødte Ida Lütichau den 28. september 1804 sønnen
 gaard. — Med hjælp fra jordemoder Cathrine Elibech
 Lütichau (1740-1801) til Tjyle, Grundet og Høj-
 chau (1766-1809), som var søn af Hans Helmuth von
 (1817) blev i 1803 gift med Christian Ditlev von Lütichau (1780-1845).
 Ida Vibecke Vilhelmine Lütichau f. von Bülow (1780-1845).
 lige Familien (Lütichau). København.: Egel forlag,
 1927. Vejle 1927.
 8 Petersen, C. V. Vejle Bys Historie 1327-76. august-praktisere i 1804 (8).
 man man må gå ud fra, at han havde tilladelse til at
 give sig af med "meditsinsk eller kirurgisk Praksis",
 han af byfoged Hans Mossin Lange ordre til ikke at
- 17 I Danske Lov af 15. april 1683 står i 2. bog, 8. kap.,
 stk. 8 (2-8-8), at jordemødrene skulle være ærlige og
 gudsrygtige kvinder, som forstod sig på deres embede,
 og som boede på "bequemehlige Stæder, saavel de Fat-
 tige som de Rige til Hielp".
- 18 Ifølge forordningen af 30. nov. 1714 skulle en jordemoder
 undersæses og eksamineres af en "fysikus", inden
 hun fik tilladelse til at praktisere. De jordemødre fra
 Vejle amt, der lod sig eksaminere, søgte først og frem-
 mest til Ribe og Viborg.
- 19 Man var allerede i slutningen af 1700-tallet begyndt at
 inddele amtet i jordemoderdistrikter bl.a. efter forslag
 fra stiftsfysikus Andreas Frandsen i Ribe (20).
- 20 Sørensen, T. Træk af jordemoder væsens udvikling i
 provinsen indtil 1850. I: *Per aspera ad astra*. Festskrift
 til professor K. Kristoffersen, Odense: S.A. Birkeland,
 1987.
- 11 Minuterialbog for Hornstrup sogn 1800-5. Landsarkivet for Nørrejylland.
 12 Zara Laurenhine Birkholz var gift med pensioneret
 løjtnant Johan Jacob Birkholz, og de boede i det davæ-
 rende Søndergade 97, hvor også familien Eibeck boede
 ifølge folketællingslisten fra 1801 (3).
- 13 Betegnelsen "jordemoder" blev indført i steldet for "jordemoder" i slutningen af 1700-tallet af Mathias Saxtorph, der var professor ved Fødselsstiftelsen i København. Han mente, at "jordemoder" var den korrekte benævnelse for en fødselshjælper, fordi denne bandt en gyrd omkring fødekvindens liv, for at humoderen bedre skulle trække sig sammen efter fødslen. Ordet "gjordemoder" blev anvendt i en menneskekald efter Mathias Saxtorphs død i 1800, inden den oprindelige betegnelse "jordemoder" blev genindført.
- 14 De pågældende kvinder synes alle at have været naboer (15).
- 15 Folketællingsliste 1801. Hornstrup sogn. Kopi i Landsarkivet for Nørrejylland.
 16 Forordning af 30. nov. 1714 vedr. jordemødre: § 8: "De jordemødrene) skal troelig forestaa deres Embede, og venlig omgaaes dem, som ere i Barne-Nød, hjælpe den Fallige saavel som den Rige, og ikke for en skiden Gjorting uden vigtig Aarsag forlade den fallige, vinsts Skyld uden vigtig Aarsag forlade den fallige, naar de først til dem ere kaldte". § 9: "De skal i Fødselen flittig give Aigt paa alle Omstændigheder, og om nogen lurt eller farligt forekommer, da i Tide raadføre sig med forstaaelige Gjortemødre og efter Sagens Begjæring lade hente en Medicum (lege) for at høre hans Raad".

Handbogs litteratur

Et stykke Danmarkshistorie fra præstegårdens loft

Af Klara Sørensen ¹

Da Nørup præstegård fra 1858 fornylig blev brudt ned, skiftede nogle papirer bopæl. Man hentede fra loftet en samling gamle forordninger og vejledninger, der gulnede og hengemte tryllede en verden frem, som vi vel alle kender noget til gennem Danmarkshistorien, men som alligevel her gav noget ekstra, da det er direkte kildeskrifter. Det er præcis de papirer, som præsten modtog til oplæsning fra prædikestolen i de skiftende tider.

De ældste er fra 1740. Derefter er der et slip til 1770'erne, og så følger der en jævn række til slutningen af 1800-tallet.

Det vil sige, at mange af forordningerne er ført fra en endnu ældre præstegård til den, der fornylig faldt for svamp og ælde. I dag befinder skrifterne sig i Lokalhistorisk Arkiv i Nørup, hvor de er et værdifuldt bidrag til sognets historie.

Hvis vi skruer tiden tilbage til Enevælden, var præsten mellemløbet mellem statsmagten og landbefolkningen. Også godsejeren indtog en central position og administrerede for eksempel den militære udskrivning af soldater.

Men præsten var Enevældens talerør eller forlængede arm.

Han oplæste fra talerstolen styrets forordninger og måtte forklare og forsvare dets dispositioner.

Samme præst måtte også den anden vej forsyne styret med de informationer om folk, det havde brug for.

Det er ikke givet, at præsten altid dybest set holdt med det styre, han var sat til at forvalte, men han havde mange hensyn at tage, og endnu nærmere end den egentlige statsmagt havde han ofte herremanden, hvis tarv også skulle tilgodeses.

Som før sagt er arkivets ældste forordning fra 1740. Vi må formode, den er læst op i kirken først på vinteren samme år.

Det vil blive for langt at gengive hele forordningen med dens snørklede rokokosprog og de mange gentagelser, så jeg vil prøve at komme med nogle uddrag:

Kongelig Igientaget Mandat om Lediggjængeres og deserterende Soldaters Examinering, Anholdelse og Indbringelse.

Friderichsberg, den 31. Octobr. 1740.

Christian den Sjette gør vitterligt, at det

Forordning
 om
Stavnsbaandets Løsning
 fra Godserne
 for Bondestandens Mandfion
 i Danmark.

Christiansborg Slot den 20de Juni 1788.

Kjøbenhavn,
 trykt hos Directeur P. M. Hopffner, Hans Kongelige Majestæts
 og Universitetets første Bogstrykker.

er med mishag og imod al forventning, at en og anden såsom værter, kromænd og andre borgere, ligeledes bønder og andre underdaner udi Danmarks rige understår sig i at huse desertører eller give dem befordring, selv om kongen tilforn har forordnet, at ingen lediggænger eller soldat, som ikke er forsynet med behørigt pas eller afsked må huses eller hjælpes videre af „nogen af vore undersåtter, hvem det end kunne være.”

Ingen skal undskylde sig med uvidenhed, og hvis man træffer en lediggænger eller soldat uden pas eller afsked, skal man anmelde ham til øvrigheden, så han kan blive afleveret til det regiment, hvor han henhører eller til den nærmeste fæstning.

Hvis man derimod ikke gør sin pligt, men lader desertøren undslippe, ja, måske ovenikøbet hjælper ham bort og på den måde overtræder kongens befalinger og mandater, kan man få en, to eller tre måneders fæstningsarbejde udi jern sluttet til hjulbøren.

Der kunne også blive tale om pengebønder, men arbejdet udi jern var en straf, som alle gruede for, da mange ikke slap fra den med livet i behold.

Der er i et sådant mandat mange gentagelser med små variationer, men trods gentagelserne og udsigten til hård straf, var der mange desertører, der blev hjulpet. Det kunne være bøndersønner, der ikke kunne holde det hårde liv ud og søgte at komme til Hertugdømmerne, og man kunne da hjælpe dem ved at holde laderne åbne og sætte mad ud på bjælken.

Præsten i Nørup var i 1740 Peder Jør-

gensen Stauning, en pietistisk præst, der kunne gøre digte. Hvad mon han har tænkt ved offentliggørelsen af dette kongelige mandat? Og hvad har Gerhard Hansen de Lichtenberg tænkt? Han har sandsynligvis siddet i herremandsstolen lige over for prædikestolen.

Og hvad har bønderne tænkt? Hvor mange deserterede soldater har de hjulpet i dølgsmål? Trods al det gode, man kan sige om Lichtenberg som herremand, så var tiden, han virkede i, Stavnsbåndets strenge tid for bønderne. Det blev indført i 1733 og udvidet i 1735 og 1742, så det til sidst gjaldt for alle bondedrenge, at de var stavnsbundne fra det 9. til det 40. år.

Værst var det at springe soldat på grund af den hårde disciplin og de barbariske straffe.

Gennem hele Enevælden prøver man at dirigere al handel, så den først bliver til fordel for hovedstaden og dernæst for købstæderne. Det er, som om man ikke på nogen måde prøver at tilgodese landbefolkningen. Og dog viser skrifter og andre beretninger, at bønderne kunne have værdifulde ting i husene, og ved lejlighed kunne de forsyne sig med ret kostbart købestof. Selv i Stavnsbåndstiden.

Den næste forordning handler om kræmmere og kongens løftede pegefingre overfor bønderne. Forordning, hvorved al Omløben med Handelskram og Galanterie samt Haandværks Vare i Kiøbstæderne og på landet i Kongeriget Danmark aldeles forbydes.

Christiansborg, den 13. Februarii, 1775.

Christian den Syvende ser med stort mishag på ”den tiltagende Misbrug ved

Bissekram og Omløben med Handelskram og Galanterievarer til de Handlendes og Borgernes Fornærmelse i Kiøbstæder, hvorved også Bondestanden og andre ukyndige Folk forleedes til unyttige og skadelige Udgifter, alt imod Lovens og de ergangne Forordningers Bydende desangående.”

Der skulle ifølge skriftet særlig tilladelse til at sælge på markederne, og enhver handlende skulle være forsynet med „Øvrigheds Pas og Attest”. Med særlig stor skrift er fremhævet, at den pågældende tydeligt skulle understrege, hvilke varer han førte med sig, hvordan de skulle afhændes, samt hvilken vej det var ham tilladt at gå, „som stedse skal være den nærmeste lige Landevey, som mueligt er at tage.”

Man kan fristes til at tro, at det var umuligt at leve som kræmmer, hvis man skulle følge loven.

Der var grumme toldsteder og toldbente. Straf for ulovlig handel ramte ikke kun omløberen, men kunne også ramme værter eller „husbonder”, som havde huset ham.

Hvis omløberen eller bissekræmmeren ikke var formuende og i stand til at betale processens omkostninger „skal han derfor lide proportionerlig Straf på Kroppen i Følge Forordninger af 6te December 1743, og skal Værten, som haver huset ham, end videre betale Omkostningerne til Retten, saaledes at Angiveren i alle Maader ubeskaaren oppebær Varenes fulde Værdie og Værtens Strafbøder.”

Herredsfoged, birkedommer, magistrat, stiftsamtmand og selveste Commerce-collegiet, hvis myndighed strakte

til alle erhvervslivets forhold, kunne blive indblandet i disse kræmmersager.

Og godsejere og herskaber skal være øvrigheden behjælpelige med at finde de arme syndere.

Forordningen bliver opslået i byerne ved markedstid, på rådstuen og „andet bekvemt sted”.

Desuden skal den forefindes i alle gæstgivergårde, værts- eller krohuse, ligesom den hvert år første søndag efter påske skal læses fra prædikestolen overalt i købstæderne og på landet — uden for København!

Det ville være interessant, om man en kort stund kunne se tilbage til første søndag efter påske i Nørup kirke anno 1775.

Pastor Rasmus Eskildsen i Haunstrup, hvis prædiken Brorson roser under en visitsats, står på prædikestolen.

Overfor sidder måske Engelsholms daværende ejer, generalkrigskommissær Marcus von Hielmcrone, der ejede Engelsholm fra 1774 til 1780, hvorefter gården går til tvangsauktion.

Nede i kirken sidder sognets beboere. Hvordan har de forholdt sig til denne lange redegørelse fra det fjerne København? Hvor handlede folk fra Nørup? Det var ikke altsammen hjemmegjort tøj, folk gik i. Vi ved gennem den merkantile historie, at folk ikke overholdt alle de mange handelsforbud, de blev belemret med. Det var også en kendt sag, at mange varer blev smuglet over grænsen uden om tollederens nåløjje. Det kan hændes, at nogle Nørupkoner har siddet med bånd og tørklæder til søndagspynten, der er handlet uden om kræmmeren, der fulgte lovens

lige landevej. Men vi kan jo ikke vide det.

Vi kan i mængden af mandater, placater og forordninger finde én frem, hvis formål endelig er at hjælpe folk med gode råd. En kongelig forordning af 1786.

”Vejledning for menige Mand til Forhold og Raad imod Sygdoms-Tilfælde af de i Aar tildeels fugtige indhøstede Korn = Vahre.

Efter Høj = Kongelig Befaling forfattet og udgivet af Collegio Medico Regio. Kiøbenhavn 1786”.

Den våde sommer var ikke god for rugen, og sygdomme kunne forårsages af fugtigt indhøstet sæd. Man måtte ikke høste rugen for tidligt, og den skulle renses for det giftige Brand-Korn og fra andre fremmede korn og urenligheder.

Det ansås fornødent, at både amtmænd og præster holdt et vågent øje med denne sygdom.

Sygdommen viser sig ved Qualmelse, Brækagtighed, Riven og Trykning i Underlivet, Svindel og deslige, og særdeles ved en Kravlen i Hænderne. Hvis man mærker noget sådant, må man straks tage et Bræk eller Purger Mittel.

Derefter følger en opskrift, man næppe kan gå på apoteket med i dag. Formildende omstændigheder ved recepten er, at hvis apoteket leverer en for tyk medicin, kan den fortyndes med honning eller mere hyldesaft.

Hvis sygdommen alligevel tager til i heftighed, må der ufortøvent søges råd hos lægerne „for at indrette hjælp efter enhvers tilstand”. Det er delt op i klare punkter, hvordan man skal behandle melet for at

undgå sygdommen. Brødet, der bages af det, må ikke spises frisk eller varmt. Der nævnes en række fødevarer, der kan nydes sammen med brødet. Og så anbefaler man godt øl dertil.

Endelig lidt omsorg for undersåtterne, og folk i Nørup kunne også have behov herfor.

Netop samme år blev justitsråd H.M. Tønder herremand til Engelsholm, og han hører ikke til de mest omsorgsfulde indenfor sin stand.

Bønderne får i hans tid mere hoveri end reglementet bestemte.

De blev om vinteren tilsagt at køre korn for herremanden i snestorm og på isglatte veje både til Horsens og til Snoghøj, så de nær havde sat livet til.

Nogle blev udpantet, så de ikke havde heste og redskaber til hoveriet, der da blev fordelt på de øvrige.

Udpantningen kunne også gå på bøndernes inventar som lystemager, messingkædler og strygejern, og Tønder undså sig ikke for også at udpante et rødt skørt.

Byrderne blev urimelige, og 58 af Engelsholms bønder havde mod til at anlægge sag mod herremanden, og de vandt den — i løbet af seks år.

Det kunne ellers være svært for almindelige mennesker at komme til orde. Et af stederne, hvor det kunne lade sig gøre, var i fortællingerne fra mund til mund, det, man i dag kalder folkeminder.

Ofte nævnes herremanden ikke ved navn, kaldes kun herremanden, eller han blev betitlet som generalen, generalkrigskommissæren eller justitsråden eller noget andet.

I en historie her fra egnen fortælles om den stærke Søren Jakobsen i Store Lihme, der var til hove på „gården”. Her kommer han i klammeri og slagsmål med justitsråden, og Søren vælter både et bord og en postelinskakkelovn. Han er for stærk for justitsråden, der i stedet fængsler Sørenns broder, der dagen efter stiller til hove. Broderen skal sendes til Fredericia som arrestant, men Søren opdager det, sætter efter vognen og indhenter den mellem Bredsten og Kærbølling. To mænd er foruden kudsken med i vognen. Men Søren frigør sin bundne broder og sender ham til Raving skov, hvorefter han bliver hjulpet til Holsten.

Det er underforstået, at broderen ellers var udset til den strenge soldatertjeneste.

Da justitsråden undrer sig over, at kudsken ikke havde været med til at hindre flugten, svarede denne: „A passede min tømme”.

Folkeminderne fortæller tydeligt, hvor folk stod. Man kan også være lidt skadefro, når en uretfærdig herremand dummer sig, og man selv er lidt snu. Om dette fortælles i en anden historie her fra egnen:

Justitsråd Tønder på Engelsholm havde vist nok været sørøver i sin tid. Han var meget galsindet, men han forstod sig ikke på landvæsenet. Når folk købte bøg af ham, gik de hen og skovede eg!

Engang ville Tønder slå Peder Mogensens kone, der gjorde hovarbejde, men hun slog igen. Så blev hendes mand stævnet, for man kunne ikke stævne konen. Justitsråden havde brug for vidner, men folk puttede sig ind ad dørene og ville intet se. Kun en håndværksmand, der gik over

gården havde set noget, men han sagde blot, at han havde set justitsråden tage ved konen inde i vedkastet. Intet skulle kunne bruges til justitsrådets fordel.

I 1799 kom denne meddelelse ud til folk:

Forordning, hvorved Trolovelser afskaffes, og det tillades enhver at indgaae Ægteskab, uden denne foregaaende Ceremonie.

Kjøbenhavn den 4de Januarii 1799.

Vi Christian den Syvende, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken og Oldenborg, gjøre vitterligt: At da Vi have taget i Betragtning, at Trolovelse (som Lovens befaler, at skulle holdes af alle, der ikke ere af Adel eller have Rang, forinden Ægteskaber imellem dem indgaaes) baade er i sig selv en uforuden Ceremonie, og at den ikke sielden er til Byrde for den arbejdende og nærende Klasse af Vore kiere og troe Undersaatter, formedelst den Tidsspilde og de unødvendige Bekostninger, som derved forvoldes, Saa have Vi besluttet, ligesom og hermed befale: At Trolovelser skulle herefter være aldeles afskaffede, og at enhver, som vil indgaa Ægteskab, maae lade sig vie i Kirken, uden foregaaende Trolovelse. Derimod skal den befalede Lysning fra Prædikestolen fremdeles vedblive, ligesom og de Vedkommende skulle i Følge Lovens Forskrift, stille vederhæftige Forlovere, til Betyggels for, at intet er til Hinder imod Ægteskabets lovlige Fuldbyrkelse.

Denne Forordning skal strax bekendtgøres fra Prædikestolen til enhver aller-

Cancellie - Placat

angaaende

at ingen offentlige Høitideligheder maae
finde Sted i Anledning af 50 Aarsdagen for
Stavnsbaandets Løsning den 20de dennes.

Kjøbenhavn, den 5te Junii 1838.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Directeur Jens Hostrup Schult,
Kongelig og Universitets-Bogtrykker.

Norup

underdanigste Efterretning og Efterlevelse.

Givet i vor Kongelige Residentsstad Kiøbenhavn, den 4de Januarii 1799. Under Vor Kongelige Haand og Signet.
Christian R.

Ordet trolovelse kan i dag nærmest oversættes med forlovelse. Dog havde trolovelsen indtil forordningen i 1799 forskellige retsvirkninger. Den skulle tidligere ubetinget foregå før vielsen, og den krævede en præsts tilstedeværelse tillige med fem vidner.

Dette gjaldt for alle undtagen de adelige og folk, der tilhørte rangklasserne. Her kunne man nøjes med et ja-ord i seks venners nærværelse. En forordning af 19.2.1783 bestemte, at trolovede ikke måtte flytte sammen og leve under fælles tag inden brylluppet. Trolovelsen måtte da også helst kun vare seks uger.

Folk på landet tog sig i almindelighed ikke særligt af de regler. Dog var det bedst at få brylluppet overstået, inden det første barn kom til verden.

I den folkelige overlevering hører man ikke meget om trolovelse, hvorimod der er mange beretninger om bondebryllupper, der kunne vare i flere dage.

Forordninger, der blev sendt til Nørup og Randbølle handler om utrolig mange ting. I 1700-tallet kunne der også være tale om politivæsenet på landet i Danmark, fornemmelig i hensigt til tjenestefolk, eller hvis husbonde og tjener fører klager over hinanden.

Der kan være forordninger angående brandvæsenet på landet. Smedehuse skulle ligge for sig selv. Ingen må bruge

krudt nær stråttækte bygninger eller bære gløder i sine træsko fra et sted til et andet.

Øvrigheden har også fået øje på den forøgede tobaksrygning. Ikke engang når man skager eller hegler hør må man ryge, selv om piben er forsynet med hytte (låg til tobakspibe).

Der er en tyk vejledning angående undersåtternes skattebetaling, der virker helt moderne i sin opbygning.

Og så er der endelig den vigtige forordning om Stavnsbåndets løsning 1788.

Pastor Haunstrup må have haft en god dag, da han læste denne forordning op.

Når man efter at have kigget i dette vigtige papir, samme aften dykker ned i 1800-tallet og finder følgende forordning fra 1838, kan man godt blive lidt beklemt om hjertet:

Cancellie Placat angående at ingen offentlige Højtideligheder maae finde Sted i Anledning af 50 Aarsdagen for Stavnsbaandets Løsning den 20de dennes. Kiøbenhavn den 5te Juni 1838.

Hans Majestæt, der allernaadigst har bragt i Erfaring, at man ønsker i Landets forskjellige Provindser ved Kirkehøitideligheder at feire 50 Aarsdagen for Stavnsbaandets Løsning den 20de dennes, har under 3die dennes paalagt Cancelliet at bringe til almindelig Kundskab, at Allerhøjstsamme, skjøndt allernaadigst erkjendende den gode Mening, der ligger til Grund for hiint Ønske, dog ikke vil at nogensomhelst offentlig Høitidelighed i den nævnte Anledning skal finde Sted. Hvilket Cancelliet herved allerunderdanigst efterkomme.

Den Kongelige Danske Cancellie, den 5te Junii 1838.

Stemann. Lassen. Lange. Hansen. Bentzen.

Hvad var der sket med Frederik den Sjette? Det var jo den samme mand, der 50 år tidligere som stedfortræder for faderen Christian den Syvende, havde givet folket friheden.

Var det hans mistænksomhed over for de frihedsbevægelser, der var i gang, der fik ham til at skride ind? De rådgivende Stænder var valgt, og selv om de ikke havde magt, var de nysgerrige. Selv Enevældens regnskab ville de kigge i.

Megen diskuterer og kritik gjorde kongen forskrækket.

Trykkerfriheden indskrænkedes mere og mere, så man til sidst ikke kunne tale om trykkefrihed. Der kom henvendelser til kongen om at slække på den censur, der var indført, men kongen var ubøjelig på det punkt. Han mente, at ingen uden kongen kunne bedømme, hvad der tjente til folkets og statens vel.

Desuden var der spændinger mellem Danmark og Hertugdømmerne. Og bønderne fandt ikke, at deres frihed var tilstrækkelig.

Der er også blevet sagt, at kongen af sparsommelighed ikke ønskede fest. Men det gjorde borgere og bønder, der foran-

staltede en mindefest på Bellevue ved Klampenborg, og blandt talerne var Orla Lehmann. Han krævede, at fæstevæsenet skulle afløses ved statsmagtens indgriben. Bondesagen var for ham den store hovedsag, og det vigtigste mål var, at fæsterne fik ejendomsretten til deres gårde.

Orla Lehmann blev senere amtmand i Vejle i 13 år.

Om en føje stund er det 200 år siden, at Stavnsbåndet blev ophævet, og vi må da håbe, at mange kan glæde sig over dette jubilæum. En ting kan vi være sikre på, og det er, at ingen vil forbyde os at fejre det.

Noter:

1. Klara Sørensen, født 1926. Privatlærer på Engelsholm Højskole fra 1949 til 1957. Højskolelærer samme sted siden 1950.

Har især undervist i dansk, studiekredsarbejde, farvelære og kunsthistorie.

Fra 1957 instruktør ved en lang række kurser for aften-skole, folkeskole og lærerhøjskole.

Har siden 1967 arbejdet sammen med Foreningen Danmarks Folkelige Broderier ved udgivelsen af lysbilledserier og faglige tekster, der omhandler forskellige tekstiler.

Har i de senere år arbejdet med dansk bondekultur og egnehistorie i samarbejde med Lokalhistorisk Arkiv for Nørup sogn.

Har sammen med Gudrun Andresen skrevet bogen: „Fra Silkesko til Bondens Bo“, der gennem Danmarks Folkelige Broderier udgives i forbindelse med Stavnsbåndsjubilæet 1988.

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri og Vejle Amts Årbøger

Af Birgitte Dedenroth-Schou¹

Fra 1906 til 1987 er Vejle Amts Årbøger blevet trykt på Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i Kolding. Den første årbog, 1905-årgangen blev trykt på Lumbyes Trykkeri, ligeledes i Kolding, fordi dette trykkeri var billigst efter de af P. Eliassen indhentede tilbud, men der var blandt selskabets bestyrelse almindelig utilfredshed med trykningens kvalitet.

Formanden for Ribe Amts Historiske Samfund, Poul Bjerger, Askov, lykønskede i sommeren 1905 Vejle Amts Historiske Samfunds formand, amtmand V. Bardenfleth, med indholdet af den første årbog, men tillod sig at bemærke, „at naar Vejle Amt har den Ære at have et af Landets bedste Trykkerier inden for sine grænser, saa burde den have været udstyret lidt bedre.” Han tilføjede: „Selve Bøgerne er jo et historisk Monument, der gennem alle Tider vil staa i Bibliotekerne og vidne om Selskabets Arbejde.”

Poul Bjerges anbefaling af Konrad Jørgensens Bogtrykkeri gav anledning til en ivrig korrespondance blandt selskabets bestyrelsesmedlemmer. P. Eliassen ind-

KONRAD JØRGENSENS
BOGTRYKKERI - KOLDING

Hermed følger til:

*Vejle Amts Historiske
Samfund*

*444 Årbøger
I Halvbd 1908
1056 kr. eksp. iflg vedlagte
Opgave
15'00 var hele oplaget.*

Følgeseddel fra Konrad Jørgensens Bogtrykkeri til Vejle
Amts Historiske Samfund, 1908

rømmede, at han var skuffet over trykningen af 1905-årbogen, især billederne, men syntes at Poul Bjerges anbefaling af Konrad Jørgensens Bogtrykkeri „er vel stærk. Man skulde tro, at Hr. Poul Bjerger havde Procenter af at anbefale dette Trykkeri, som f.Ex. ikke paa nogen Maade staar over Hertz' i Vejle.” Dette afholdt dog ikke Eliassen fra at anbefale at lade årbogen trykke hos Konrad Jørgensen, og det er den så blevet indtil 1987.

Poul Bjerger og Konrad Jørgensen var nære venner fra Askov, og det er derfor ikke underligt, at han taler sin gode vens sag, men han kunne også gøre det med god ret, for Konrad Jørgensens Bogtrykkeri var et stort og anerkendt trykkeri i 1905.

Vejle Amts Årbøger blev fra den første årgang udgivet i kommission hos Lehmann og Stage, der kaldte sig „Kommissionærer for Det Kgl. Vajsenhus og Bibliotekselskabet for Danmark” med adresse Løvstræde 8 i København. Lehmann og Stage blev i begyndelsen af 1930'erne overtaget af forlaget P. Haase og Søn. I 1945 overgik kommissionen for Vejle Amts Årbøger til Nordiske Landes Bogforlag i Fredericia, da dette forlag også kunne stå for ekspeditionen af årbogen. Først i 1952, da Nordiske Landes Bogforlag lukkede, overtog Konrad Jørgensens Bogtrykkeri kommission og ekspedition af Vejle Amts Årbøger.²

På de følgende sider gives en kort biografi over de fire bogtrykkere, der igennem 82 år har sat deres præg på Vejle Amts Årbøger.

Konrad Jørgensen

Konrad Jørgensen (1849-1921)

Konrad Jørgensen, der var lærersøn fra Rostrup ved Hobro, kom i 1868 på Askov Højskole. Her var han i seks år, først som elev, senere som lærer, men på grund af et halsonde måtte han opgive lærergerningen og blev i stedet vikar for redaktøren af Kolding Folkeblad, Enevold Sørensen, mens denne aftjente sin værnepligt.

I 1876 påbegyndte han støttet af Ludvig Schrøder fra Askov udgivelsen af Højskolebladet, der hurtigt blev et vigtigt organ for den danske højskolebevægelse. Bladet blev først trykt på Kolding Folkeblads trykkeri, men fra 1878 startede Konrad

Peter Rasmussen

Jørgensen eget trykkeri, der fra 1881 havde til huse i Slotsgade. Som faktor ansattes J.P. Løye, senere efterfulgt af H.P. Warberg.

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri fik snart flere opgaver. Konrad Jørgensen trykte Børnenes Blad og Håndværkerbladet, og der kom opgaver udefra – sangbøger, skolebøger, grundtvigsk litteratur m.v. Konrad Jørgensen var til at begynde med også forlægger, men opgav dette igen, da der viste sig ulemper ved at være forlægger uden for København „Boghandelens naturlige midtpunkt”.

Fra 1896 overdrog Konrad Jørgensen redaktørposten for Højskolebladet til sin

brorsøn Karl Jørgensen for i højere grad at kunne hellige sig sine mange tillidshverv. Han var medstifter og forretningsfører for Dansk Højskoleforening, formand for Højskolehjemmet i Kolding, meddirektør i Kolding Folkebank, formand for Vejle Amts Skytteforening og medlem af bestyrelsen for Aagaard valgmenighed. Han var også fra 1886-1894 landstingsmand for Venstre. Han var i 1901 medstifter af foreningen Børnenes Vel og formand for Andelsfrugteriet i Kolding.

Konrad Jørgensen var meget optaget af den sønderjyske sag igennem forening S.S. (Sønderjydsk Skolehjem), hvis formål var at forsyne de danske skoler i Sønderjylland med danske skolebøger, sørge for efteruddannelse af de danske lærere og for at eleverne kom på efterskoler og ungdomsskoler i Danmark.

I 1920 overdrog Konrad Jørgensen bogtrykkeriet, der i mellemtiden var blevet en stor virksomhed på o. 50 medarbejdere, til sine to betroede medarbejdere, faktor Peter Rasmussen og bogholder Ludvig Fuglsang, på lempelige vilkår.³

Peter Rasmussen (1876-1929)

Peter Rasmussen stammede fra Møsvrå i Almind sogn. Som 15-årig kom han i lære på Konrad Jørgensens Bogtrykkeri. Efter læretiden var han elev på Askov Højskole og siden arbejdede han nogle år i Nykøbing Falster, Næstved og København, inden han i 1902 vendte tilbage til sin gamle læreplads som bogtrykkeriets faktor.

Da Konrad Jørgensen som omtalt i 1920 ønskede at afhænde bogtrykkeriet, overtoges dette af faktor Rasmussen i kompagniskab med bogholder Ludvig Fuglsang. Dette samarbejde fortsatte til Peter Rasmussens død i 1929, hvorefter L. Fuglsang overtog hele virksomheden. Højskolebladet var allerede i 1920 udskilt som en selvstændig virksomhed.

Peter Rasmussen var fra 1906 til 1921 og igen fra 1925 til 1929 medlem af Kolding Byråd for Socialdemokratiet. I 1914 var han kandidat til borgmesterposten, men fik to stemmer mindre end Venstres kandidat Edvard Lau. I byrådet var han især virksom i vandværksudvalget, markudvalget og i udvalget for de private skoler. I en lang årrække var han formand for Kolding Afholdsforening, og han var medstifter af Brugsforeningen for Kolding og Omegn.⁴

Ludvig Fuglsang

Ludvig Fuglsang (1882-1973)

Ludvig Fuglsang overtog sammen med Peter Rasmussen Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i 1920. Hans far, der var skomager i Haderslev, bragte familien til Kolding i 1889, og i 1896 kom L. Fuglsang i typograflære på Konrad Jørgensens Bogtrykkeri.

Efter læretiden var han på valsen nogle år, et par sæsoner på Askov Højskole og ansat på trykkerier i København og Odense, inden også han i 1907 vendte tilbage til den gamle læreplads. Her blev han kort efter bogholder og forretningsfører i bogtrykkeriafdelingen.

Peter Rasmussen døde efter tiltagende sygdom i 1929 og Ludvig Fuglsang blev herefter eneindehaver. Da han selv blev alvorligt syg i 1936, blev sønnen Erling Fuglsang, der også var bogtrykkeruddannet, medansvarlig for firmaet. Fra 1959 var Konrad Jørgensens Bogtrykkeri et familieaktieselskab.

Også L. Fuglsang var i sin fritid aktiv på mange felter. I en lang årrække var han formand for Kolding Ungdomssamfund, der var en ungdomsforening i tilslutning til Kolding Højskoleforening, som han også i en årrække var formand for. Han var i 35 år formand for Sect. Nicolai sogns menighedsråd i flere perioder formand

Erling Fuglsang

valgt af den grundtvigske retning og fra 1934 kirkevæрге.⁵

Erling Fuglsang (f. 1910)

Erling Fuglsang kom i lære som bogtrykker på Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i 1925 og var udlært i 1930. Herefter fulgte en vinter på Askov Højskole og studierejser til Tyskland, bl.a. Frankfurt og Leipzig.

Højskolesagen og kirken har også spillet en stor rolle for Erling Fuglsang som for de tidligere indehavere af Konrad Jørgensens Bogtrykkeri. Erling Fuglsang har

i en lang årrække været formand for Højskoleforeningen, han har været formand for Fællesmenighedsrådet og dets kirkegårdsudvalg, for Sct. Nicolai Sogns menighedsråd og er fortsat kirkevæрге for Sct. Nicolai kirke. Erling Fuglsang har desuden været med i bestyrelsen for Trekantområdets Bogtrykkerforening, og medlem af Kolding Folkebanks, senere Aktivbankens bestyrelse⁶

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S blev i 1986 solgt til firmaet „Sys-Con”. Senere samme år sammenlagdes Konrad Jørgensens Bogtrykkeri med Midtjysk Bogtrykkeri i Grindsted til Jyske Trykkerier A/S. Bogtrykkeriet flyttede samtidig til nye lokaler på Virkelyst i Koldings nordvestlige industrikvarter.

Noter:

1. Birgitte Dedenroth-Schou, født på Frederiksberg 1945, cand.mag. i historie og engelsk 1972, ansat som arkivar ved Rigsarkivet 1971-76, ved Landsarkivet for Fyn 1976-78. Arkivar ved Kolding Kommunebibliotekers Lokalhistoriske Samling 1982. 1987 stadsarkivar i Kolding.
2. P. Eliassens privatarkiv, Kolding Stadsarkiv. Vejle Amts Historiske Samfunds Arkiv, Landsarkivet for Nørrejylland. Vejle Amts Historiske Samfunds Arkiv, deponeret på Vejle Kulturhistoriske Museum.
3. Konrad Jørgensens privatarkiv, Rigsarkivet. Mindekrift om Konrad Jørgensen, Ekstranummer af Højskolebladet 28. oktober 1921.
4. Kolding Folkeblad 25. og 27. november, 1929, Kolding Avis 25. november 1929.
5. Kolding Folkeblad 10. april 1942 og 29. oktober 1973.
6. Samtale med Erling Fuglsang marts 1988.

Nyt fra historien i Vejle amt 1987

De lokalhistoriske arkiver

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening

Efter indflytningen i det gamle Tinghus i slutningen af 1986, har vi haft fast åbningstid på arkivet — hver torsdag fra kl. 16 til 17 — nu udvidet til 2 timer fra kl. 15.30 til 17.30. Det har været godt besøgt, og mange har vist interesse — også ved indlevering af materiale. Vi har nu gode pladsforhold og mulighed for at modtage og bevare såvel billeder og arkivmateriale som museumsgenstande.

Samlingerne hos Kasper Pedersen, Troelstrup, får nu mere plads, idet loftsetagen over stalden bliver taget i brug.

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening har i 1987 udgivet et årsskrift med et alsidigt udvalg af artikler skrevet af folk med tilknytning til egnen. Det blev vel modtaget, men der er dog endnu eksemplarer at få. Årgang 1988 er under arbejde.

Foreningen har samarbejdet med den kommunale aftenskole om en foredragsrække om gamle erhverv. Der var så god tilslutning at der måtte oprettes 2 hold.

Ejnar Jøkumsen

Børkop Lokalhistoriske Arkiv

Arkivet har i det forløbne år modtaget ca. 110 nye afleveringer, hvoraf nogle er af betydeligt omfang. Ar-

kivets billedsamling er øget betydeligt, i dag har vi således mere end 6000 fotografier.

Lokalhistorisk arkiv har i 1987 udgivet en komplet afskrift af folketællingslisten 1901 for Gauerlund sogn. Det drejer sig om i alt 6 bind, der sælges samlet.

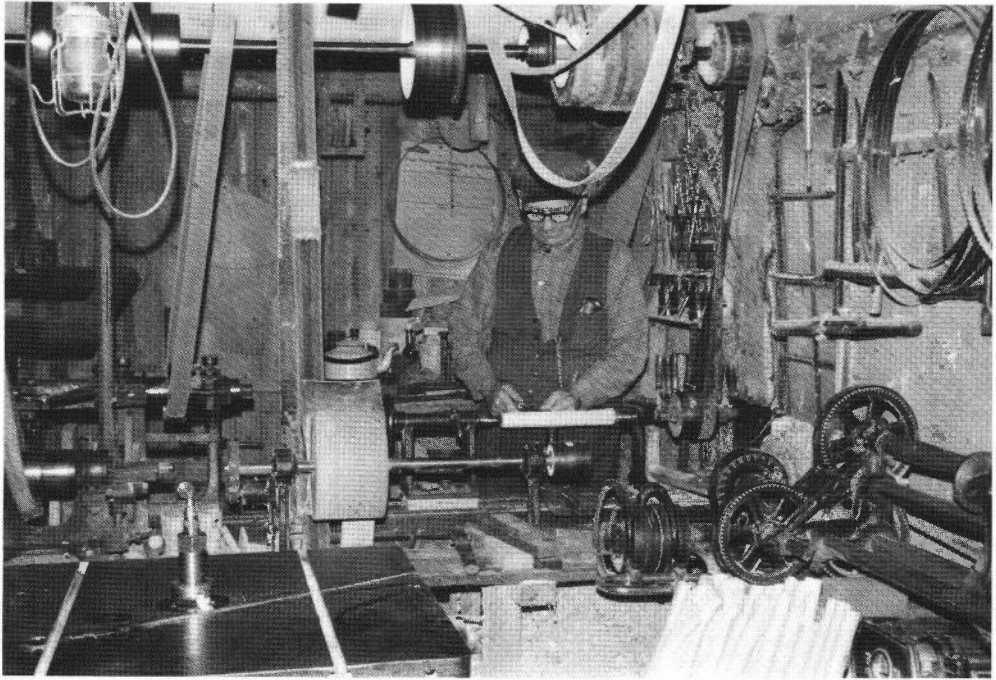
Medarbejdere fra arkivet har ved forskellige lejligheder vist film fra Børkop og fortalt om Det gamle Børkop.

Siden februar 1987 har man arbejdet med indsamling af materialer og oplysninger om Gårslev sogn med henblik på udgivelse af en sognehistorie.

I løbet af det sidste år er alle vore avisudklip blevet sorteret, sat ind i ringbind og registreret således, at det kan lade sig gøre at finde frem til evt. udklip ved almindeligt opslag. Nye udklip ordnes og registreres løbende.

På arkivet råder vi i dag bl.a. over kopier af samtlige kirkebøger fra kommunen. Vi har kopier af alle folketællingslister, de gamle matrikelkort, brandtaksationer, præsteindberetninger m.v.

Da der ikke findes noget egentligt museum i Børkop, sker det af og til, at folk kommer og afleverer nogle gamle sager til os. Derfor har vi også nogle museumsting udstillet i vore lokaler, alt sammen ting, der har været brugt i vores kommune. Det er vores erfaring, at disse gamle ting kan være med til at vække interessen for lokalhistorie hos både børn og voksne.

Lokalhistorisk arkiv har overtaget og udstiller en stor samling af Hvid Bertelsens karetmager-værktøj. På billedet ses Jens Hvid Bertelsen, ca. 1975

Den daglige ledelse forestås af Erik Andreasen, Preben Mikkelsen og Hanne Hovmand, desuden er der 8 frivillige, ulønnede medarbejdere. I perioder har arkivet fået henvist langtidsledig arbejdskraft som hjælp ved kontorarbejdet.

Arkivet er åbent tirsdag kl. 14-17 samt efter aftale.

Hanne Hovmand

Lokalhistorisk Arkiv Egtved

Arkivet har året igennem haft kontor og boks på Biblioteket, Aftensang 2, Egtved, men har måttet opbevare de fleste arkivalier i et depot på Egtved Skole. Det har været en besværlig og utilfredsstill-

ende ordning, men der er i øjeblikket ikke udsigt til en forbedring.

1987 har været et stille år, hvad afleveringer og aktiviteter angår, men det stadige arbejde med avisernes lokalsider og køb og registrering af kirkebogskopier er fortsat, så vi nu har kopier af kirkebøgerne for hele kommunen - V. Nebel op til 1891.

Vi har en meget god samling af foreningsprotokoller især fra Egtved sogn, og ligeledes en del erhvervsarkivalier, bl.a. fra nedlagte mejerier og enkelte private forretninger. Personarkiverne er små, men billedarkivet betydeligt.

I årets løb har arkivet modtaget: forretningsarkivalier fra cykelhandler N.P. Lauridsen, Bredsten, og forhandlingsprotokol og regnskab for „Julens Glæde” i Bredsten 1898-1968. Fra Egtved har vi fået

supplerende materiale angående Egtved Elværk. Fra Ødsted regnskaber fra Gdr. Søren Knudsen, Overbygård og fra det nedlagte andelsvaskeri Trekanten i Rugsted. Fra Ågård Kro har vi fået lov at kopiere en „Gæstebog” over „Rejsende Svende” 1921-32. Og dertil kommer så forskellige mindre sager og fotos.

Besøgstallet har været jævnt stigende, og der går sjældent en åbningsdag uden besøg. Ligeledes er antallet af skriftlige og telefoniske henvendelser stærkt voksende, især fra slægtsforskere, og her er kartoteket over kirkebøger i Egtved sogn en god hjælp til en hurtig besvarelse.

Der er ingen faste medhjælpere, og derfor har den udadvendte aktivitet været begrænset.

Peter Houbak

Årsberetning for Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn 1987

Lokalhistorisk Arkiv har til huse inden for voldene tæt ved busterminalen, Vendersgade 28. Arkivets læsesal er åben mandag 9-16, torsdag 19-21, dog ikke i juli og august og lørdag 9.30-13, men kun i vinterhalvåret 1/10-31/3. Besøg uden for åbningstid kan arrangeres efter forudtruffen aftale daglig 9-12 på tlf. 05 93 23 90. Arkivlederen, Nete With Fogstrup, træffes daglig i samme tidsrum og på samme telefonnummer.

Lokaleforhold

Arkivet er beliggende i en kælder og råder over ca. 400 m². Kommunen stiller lokalerne gratis til rådighed for arkivet. Kælderlokalerne er ikke så velegnede til opbevaring af arkivalier på grund af fugtproblemer, dårlig ventilation og vandførende rør i mange af rummene. Nye arkivlokaler over jorden står derfor højt på arkivets ønskeseddel.

Arkivets samlinger

Lokalhistorisk arkivs samlinger kan deles i to nogen-

lunde lige store afdelinger: det trykte og det utrykte materiale. Det trykte materiale omfatter avissamlinger med alle i Fredericia udkomne aviser, samt en repræsentativ del af den lokalhistoriske litteratur om Fredericia kommune. Blandt det utrykte materiale – de egentlige arkivalier – er foreningsarkiverne langt den største gruppe. Arkivet har ikke foretaget systematisk indsamling af de andre arkivaliegrupper, hvorfor beholdningen af disse er mindre, mere spredt og derfor mindre repræsentativ. Arkivet har enkelte store erhvervs-, institutions- og personarkiver, men flest mindre inden for disse grupper. Hertil kommer arkivets samling af kopier af dele af det statslige arkivvæsens materiale. Denne omfatter kirkebøger, folketællinger, skifteprotokoller, grund- og brandtaxter, registre til skøde- og panteprotokoller, samt tinglyste dokumenter.

Det lader sig ikke gøre at angive størrelsen på den utrykte del af arkivsamlingen, da denne ikke er opgjort i hyldemeter. Dette lader sig nogenlunde gøre for billedsamlingens vedkommende. Denne omfatter cirka 10.000 positiver og 200.000 uordnede negativer hidrørende fra en enkelt professionel fotograf.

Arkivet har ikke hidtil foretaget systematisk klipning i aviserne og har derfor ingen større avisudklipssamling, men kun sporadiske klip om tilfældige emner. I stedet har man oprettet et avisregister, som når det bliver færdigt, skal indeholder henvisninger til udvalgte person-, sted- og emneartikler på alle i arkivet værende aviser.

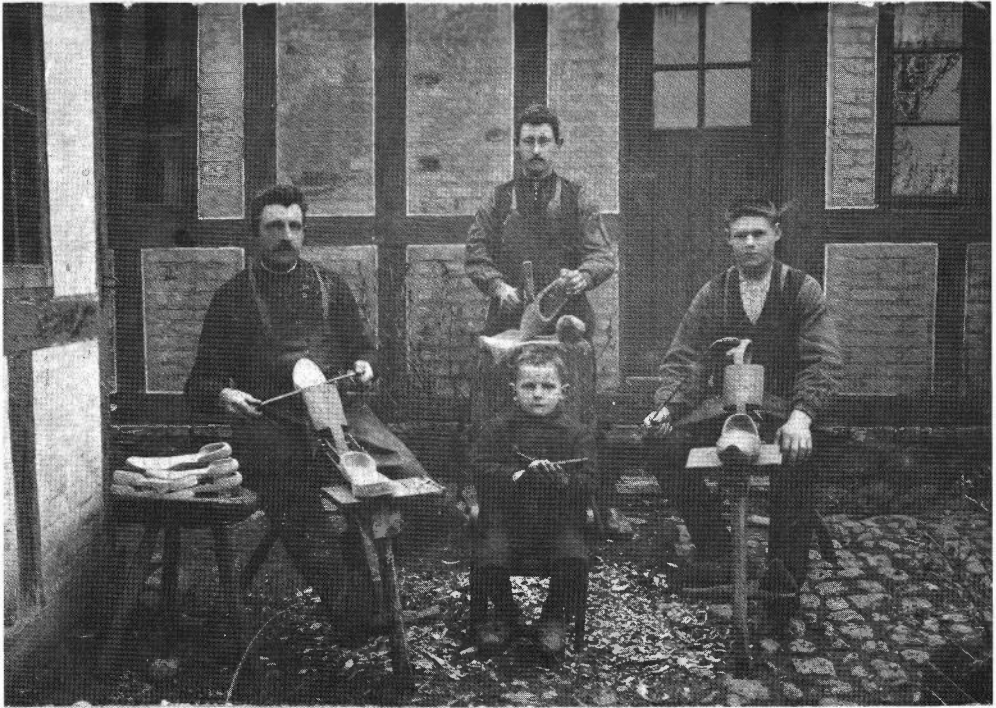
Nete With Fogstrup

Sognearkiverne for Gedved Kommune

Sognearkiverne for Gedved Kommune har lokaler i kælderen på Gedved Skole, Kirkevej 16, 8751 Gedved.

Her er udmærkede lokaler: Rummeligt kontor med magasin, og en stor læsesal til besøgende.

Arkivet har åben hver mandag fra 14.30 til 17.30; lukket i juli måned.

Træskomand i Grumstrup o. 1914

Vi har en blandet samling af person-, forenings- og emnearkiver i nævnte rækkefølge. Ialt 1075 arkiver. Billedarkivet er ordnet opsat på pap og i kuverter.

I året 1987 har der været en tilgang på 90 nye arkiver foruden tilvækst til bestående arkiver. Der har ikke været specielle projekter og opgaver i årets løb.

Der har været 120 besøgende i årets løb samt en del telefonforespørgsler.

Til arkivet er tilknyttet en fast lønnet medarbejder med ca. 200 t. årlig. Derudover har der i 1987 været ca. 75 t. frivillig arbejdskraft.

Arkivet drives af Egnshistorisk Forening For Gedved Kommune. Arkivet får et årligt tilskud fra Gedved Kommune.

Søren Hansen

Lokalarkivet for Hedensted Kommune

Året er forløbet stille og roligt. En del billeder og forskelligt skriftligt materiale er kommet ind, bl.a. fra Løsning Håndværk- og Borgerforening med protokoller fra starten af 25. nov. 1910.

Endvidere har vi fået en del ting fra dødsboer, bl.a. en del køkkentøj og enkelte møbler, som sammen med hvad vi har i forvejen måske efterhånden kan blive begyndelsen til et museum.

Efterhånden har vi fået kirkebøger fra kommunens forskellige sogne. Vi mangler kun et sogn, som vi håber, det også lykkes at få penge til at erhverve.

Efter tilsagn fra nogle menighedsråd og Lokalhistorisk forening om hjælp til indbinding, har vi nu

Her ses Byarkivets nye udstillingslokale med påklædningsdukkenudstillingen.

fået kirkebøger fra 3 sogne indbundet, og andre ligger hos bogbinderen til indbinding.

Trods 2 gode lokaler, desværre på 1. sal, hvortil trappen kan være en hindring for gamle og gangbesværede, er vi ved at være i pladsnød. Vi havde håbet på at få overladt den gamle stationsbygning, som kommunen har lejet. Den blev os lovet fra starten, men nu ser det desværre ud til, at den i stedet skal bruges til bibliotek. Lykkes det ikke at få stationsbygningen, er der mulighed for et stort lokale i forbindelse med det nuværende arkiv.

Der har været en del besøgende og nogle skriftlige henvendelser fra folk, der søger slægten her på egen dels gennem kirkebøgerne og dels gennem skøder og pantebreve, som vi har mange af. De fleste har vi kunnet give positivt svar.

H.P. Johansen

Byarkivet i Horsens 1987

Arbejdet på Horsens Byarkiv har i 1987 været præget af to store opgaver.

I februar 1987 startede vi en indsamlingskampagne vedrørende påklædningsdukker. Vi har i en arbejdsdeling med Horsens Museum påtaget os at registrere og huse den del af vores fælles kildemateriale, som er af karton og papir og i to dimensioner. Derfor hører påklædningsdukker, udklipsark og lignende til på arkivet, hvor vi har de bedste forudsætninger for at bevare det.

Ved en rundspørge til danske arkiver og museer viste det sig, at påklædningsdukker var temmelig dårligt repræsenteret i samlingerne. Og da vi mente, at disse dukker var en ypperlig kilde både til pigeopdragelses- og mode-historie, ønskede vi at sikre ef-

tertiden et kildemateriale vedrørende disse områder. Vi lavede en indsamlingskampagne blandt byens indbyggere og i løbet af fjorten dage var vi i besiddelse af ca. 1000 påklædningsdukker, som var blevet tegnet, trykt eller leget med i Horsens-området. Halvdelen af dukkerne fik vi til låns, den anden halvdel til eje.

Vi arrangerede hurtigt en udstilling af dukkerne i vores nye, dertil indrettede, lokale. Udstillingen blev en stor succes, meget besøgt af såvel byens borgere som af turister og med stor bevågenhed fra pressens side.

De lånte dukker blev fotograferet efter at udstillingen var taget ned og før tilbagesendelsen. De dukker vi måtte beholde blev journaliseret og registreret, hvilket har været en stor arbejdsopgave. Men den lønner sig, fordi vi nu med relativ lethed kan besvare mange spørgsmål, vi som den største offentlige samling af påklædningsdukker får hver eneste dag.

Foruden denne opgave har vores dagligdag været fyldt af arbejdet med at overføre arkivalierne fra Horsens Museum til Byarkivet. Det er et stort arbejde, som endnu ikke er bragt til ende. Vi har i årets løb modtaget mange arkivalier. Det største samlede arkiv stammer fra Emil Møllers Telefonfabrik, den senere Kristian Kirks Telefonfabrik. Også fra mange mindre firmaer og detailhandlere er der indgået arkiver, såldes af Byarkivets overvægt af foreningsarkiver i forhold til andre, efterhånden vil være formindsket.

Foruden påklædningsdukeudstillingen har vi haft en udstilling om cirkusplakater samt en juleudstilling.

Arkivforeningen har som vanligt udgivet en kalender ved juletid, i år med motiver fra den tid da der var mere grønt i Horsens end der er nu.

I det nye årsskrift fra Horsens Museum er der redgjort for arkivet samt skrevet en artikel af undertegnede om de fattige enker i 1700-årenes Horsens.

*Bodil
Møller Knudsen*

Lokalhistorisk arkiv for Jelling Kommune

Arkivet, der er en afdeling af Jelling kommunebibliotek, har lokaler i etagen over biblioteket på adressen Jernbanevej 26, 7300 Jelling. Der er åbent torsdag 15.30-17.30 samt efter aftale. Telefonnummeret er 05 87 13 91.

Arkivet råder over et ret stort lokale, der rummer det meste af samlingen og samtidig anvendes som arbejdsrum og mødelokale. Derudover disponerer arkivet over et mindre kontor og et brandsikkert depotrum i kælderens.

Samlingernes indhold fordeler sig nogenlunde ligeligt mellem forenings-, erhvervs- og personarkiver. Desuden er der en ret stor billedsamling, herunder en del tegninger og malerier med lokale motiver af lokale kunstnere. Talrigest repræsenteret er den gamle Jelling-lærer A. Edsen Johansen med et stort antal tegninger med motiver fra Jelling i den første trediedel af dette århundrede.

Endvidere råder arkivet over et håndbibliotek bl.a. indeholdende xerokopier af sognenes kirkebøger m.v.

Af aviser har arkivet gennem en lang årrække løbende ladet indgå Jelling Lokalavis samt den lokale side i VAF.

Der er efterhånden tradition for, at opløste foreninger afleverer deres arkivalier, ligesom mange foreninger deponerer de ældre dele af deres materiale i arkivet. Dette er også sket i det forløbne år.

Af andre betydelige gaver kan nævnes arkivalier fra Jelling Kommune og Jelling kirke.

Den betydeligste gave fra private er nok en komplet samling skøder, aftægtskontrakter m.v. fra gården „Bechsminde” i Kollerup sogn. De rækker fra slutningen af 1700-tallet til et godt stykke ind i dette århundrede. Giveren er en datter fra gården, fru Dagny Winther.

Endvidere kan det nævnes, at arkivet fra VAF har modtaget en samling pressebilleder, ialt ca. 400.

Lokalhistorisk arkiv afholdt 9. nov. 1987 sit årsmøde, hvor P. Eg Jensen fra Give for en pæn for-

samling holdt foredrag om emnet „Hvilke krav bør man stille til lokalhistoriens stofvalg?“ Ved samme lejlighed arrangeredes en udstilling af nogle af de billeder, der var modtaget i årets løb.

Der har været afholdt en række møder med lærere fra Bredagerskolen og lærere og studerende ved seminariet. Arkivet har været behjælpelig med at finde relevant materiale til arbejde med lokalhistoriske emner, og såvel studerende som små og større skoleelever har været interesserede gæster. I en række tilfælde vil resultaterne af undersøgelserne indgå i arkivets samlinger.

Der har i årets løb været mange henvendelser, dels direkte ved besøg, dels skriftlige henvendelser, der ofte havde relation til slægtsforskning.

I samarbejdet med Jelling Bogtrykkeris Forlag udgav arkivet i efteråret bogen „En Jellingpiges erindringer“ skrevet af Rigmor Drastrup, født Møller. Forfatteren overlod for nogle år siden manuskriptet til arkivet, og vi er bogtrykker Conny Bæk Hansen megen tak skyldig for, at hun på meget favorable vilkår har hjulpet os med udgivelsen.

I samarbejde med Jelling-senderen og Jelling Borgerforening har Lokalhistorisk arkiv indbudt interesserede blandt kommunens pensionister til et månedligt formiddagsmøde på Jelling kro. Deltagerne fortæller om deres oplevelse af en række foreteelser i deres lange liv. Der har i den sammenhæng været arrangeret en udflugt med de gamle — nu for de flestes vedkommende nedlagte — forsamlingshuse som mål. Gustav Martens har optaget samtalerne på bånd med henblik på udsendelse i radioen, og arkivet modtager derefter båndene som et supplement til sin samling af optagelser.

Arkivet har i det forløbne år foruden arkivaren, Vagn Jensen, haft 3 ulønnede medarbejdere.

Michael Christensen

Kolding Stadsarkiv

En stor del af Kolding Stadsarkivs første år er gået med at arbejde med Kolding kommunes arkiv. Ar-

ket er ikke blevet registreret endnu, men Stadsarkivet har været kommunens konsulent i alle journal- og arkivspørgsmål. Det kan synes, som om arbejdet med den aktuelle sagsdannelse i kommunen ligger meget fjernt fra et lokalhistorisk arkivs naturlige arbejdsområde, men det tjener det samme formål: at sikre det væsentligste kildemateriale til lokalområdets historie. Stadsarkivet har påtaget sig ansvaret for det kommunale arkiv, og sikrer dermed, at de oplysninger, der ligger heri, kan udnyttes lokalt til lokalhistorisk forskning.

Stadsarkivets pladsproblemer er ikke blevet løst i 1988, men vi håber stadig, at det snart vil lykkes at få nye lokaler, hvor læsesal, kontorer og magasiner er samlede, og hvor der er mulighed for at arrangere skiftende udstillinger.

Kolding Stadsarkiv har i 1987 haft to projekter i gang. Det største „Projekt Sognekommune“ havde til formål at indsamle erindringer fra tidligere sognerådsmedlemmer i de omegnskommuner, der i 1969-70 blev sammenlagt med Kolding Kommune. projektlederen, Steen Østergaard har interviewet 25 tidligere sognerådsmedlemmer fra Sdr. Stenderup, Alminde, Dalby, Eltang-Vilstrup og Harte-Bramdrup sognekommuner og registreret alle de gamle sognekommunearkiver, der nu befinder sig i Stadsarkivet.

En del af resultaterne af et tidligere projekt om bygningerne i det centrale Koldings historie blev publiceret i maj 1987 i form af bøgerne: Husene i Østergade og Husene i Søndergade, begge skrevet af arkitekt Hanne-Mette Pedersen.

I august 1987 udarbejdede konservatorstuderende Lisbeth Præstegaard en rapport om arkivets kortsamling. Rapportens konklusion var, at der forestår et stort restaureringsarbejde, bl.a. er tape ved at ødelægge mange af kortene, der fortrinsvis stammer fra Kolding kommunes tekniske forvaltning.

Blandt afleveringerne af privat arkivmateriale kan nævnes Konrad Jørgensens Bogtrykkeris arkiv, konsul Chr. Effs regnskabsbøger, Kolding Teaterkreds arkiv og Kolding Løveapoteks arkiv.

Takket være Nørremarksbibliotekets videoværk-

Lunderskov Lokalhistorisk Arkiv

Konservatorstuderende Lisbeth Præstegaard i færd med at konservere et ældre kort. (Foto: Birgitte Heiberg)

sted er arkivets samling af Koldingfilm blevet overført til video (VHS), og udlån af disse videofilm er påbegyndt.

Samtidig med oprettelsen af Kolding Stadsarkiv blev Kolding Stadsarkivs Kontaktudvalg dannet med repræsentanter fra Kolding kommunes kulturudvalg, foreninger og uddannelsesinstitutioner i Kolding kommune. Formålet er at skabe kontakt mellem Kolding kommunes borgere og Stadsarkivet, og dermed udbrede kendskabet til Kolding kommunes historie. Kontaktudvalget holder to møder om året. Desuden er nedsat to studiekredse under kontaktudvalget, en om sognehistorie og en om lokalhistorisk undervisningsmateriale.

Birgitte Dedenroth-Schou

Vestergade 1, 6640 Lunderskov, tlf. 05-58 50 54, åbningstid hver torsdag fra kl. 15 til 17.

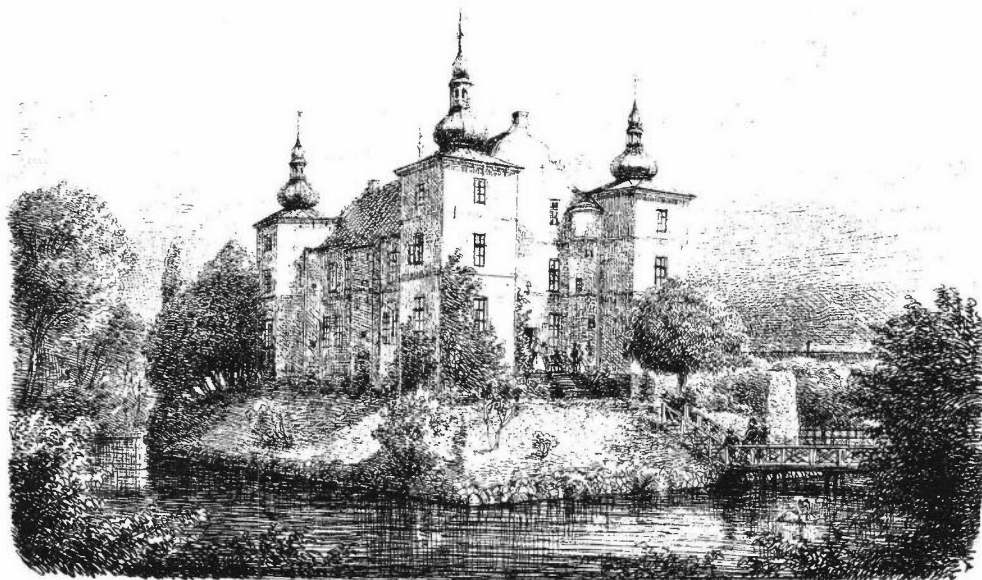
Arkivet der blev startet i 1976 er hidtil drevet som en underafdeling af biblioteket og med lønnet medhjælp. De trange forhold gjorde, at arkivet ikke virkede som det skulle, og i efteråret 1986 indgik kommunen og Lokalhistorisk Forening en aftale om, at arkivet fra 1. januar 1987 skulle drives af foreningen, idet kommunen skulle stille lokaler med lys og varme til rådighed, samt yde et nærmere aftalt årligt beløb til arkivets drift. Så var det spørgsmålet om at finde egnede lokaler, og disse fandt vi i det gamle kommunekontors bygning. Vi har 2 store og 2 lidt mindre lokaler samt køkken- og toiletfaciliteter og et depotrum i kælderen. Lokaleforholdene kan derfor siges at være særdeles tilfredsstillende.

Vi er endnu ikke færdige med at registrere arkivalierne, der hidtil har ligget i depotkasser, men det kan dog oplyses, at vi har mange gode samlinger, men mængden kan ikke nøjagtig oplyses. Vi har en stor udklippssamling af Kolding Folkeblad og andre aviser med lokalt stof for ca. 15 år, og fra det lokale ugeblad for ca. 50 år. Der er en stor billedsamling (mindst 1.000 billeder) og nogle hundrede dias, gamle skoleprotokoller fra alle kommunens skoler, alle kirkebøger fra 1690 til 1891, mange foreningsarkiver, erhvervsarkiver og meget andet. I 1987 har vi ikke fået mange nyrehvervelser, men dog nogle gamle dokumenter og en del billedmateriale.

I årets løb har vi deltaget i en udstilling i forbindelse med „Gammel høstdag i Skanderup“, som blev arrangeret af projekt „Liv og leg i kulturens streg“. Vi har ikke tal på besøgende på arkivets stand, men jeg vil anslå, at omkring 500 eller flere besøgte os i dagens løb.

Da arkivet i årets løb har været under opbygning, har vi ikke haft tid til specielle projekter eller undersøgelser, men det kommer senere, når vi får styr på tingene.

Da arkivet kun har haft fast åbningstid en del af

Engelsholm.

året, har besøgstallet ikke været stort. Antallet har ikke været registreret.

Marie Aunsbjerg, der i mange år har været leder af arkivet, er nu holdt op p.g.a. travlhed i egen virksomhed, og arkivets leder er nu Ricard Andersen, der sammen med Sven Jakobsen og Svend Kragh, samt foreningens formand, Thomas Hansen, forsøger at få et godt lokalhistorisk arkiv i Lunderskov op at stå. Det skal bemærkes, at alt arbejde på arkivet nu er ulønnet.

Ricard Andersen

Lokalhistorisk Arkiv for Nørup Sogn

Kælderen, Tørskindvej 5, Ny Nørup. Ved post dog formandens adr. Vesterløkke 23, Ny Nørup, 7182 Bredsten.

Arkivet har åbent anden torsdag i hver måned, kl. 15-17, hele året. Eller efter aftale.

Vore lokaler er 2 kælderrum, der er ved at være fyldt op, især er det småt med plads ved vore aftenmøder, som holdes 2 gange om måneden i vinterhalvåret, hvor vi beskæftiger os med lokalhistorie i vort område, eller laver arkivarbejde.

Sæsonen begynder og afsluttes med ekskursion, i foråret 1987 besøgte vi Vandel museum, og startede i efteråret med at se de historiske værksteder og jernalderlandsbyen i Vingsted. Der var god tilslutning, og indholdsrige aftener.

Midt på sommeren havde vi en meget vellykket udflugt til Koldinghus Museum.

Arkivet har modtaget mange arkivalier, vore samlinger indeholder efterhånden ret meget litteratur, historisk og faglig. Dernæst er erhvervsarkivet den største, sammen med skoleprotokoller, papirer og skolebilleder. Mange plakater, bekendtgørelser og forordninger.

Også foreningsprotokoller o.l. fra mange vidt forskellige foreninger, er en værdifuld samling, der giver oplysning om livet i sognet fra tiden der gik.

I vort billedarkiv er ca. 500 originale og affotograferede billeder. Hvert år i marts md., en lørdag eftermiddag, holdes på Nørup skole en udstilling, hvor vi præsenterer materiale indkommen i det forløbne år. Samt en udstilling med et specielt emne, 1987 var det billedmateriale om indbo på Engelsholm omkring 1780. Da måtte Generalkrigskommissær Marcus v. Hielcrone lade godset gå på tvangsauktion, og derfor nedskrive hvad der var af indbo.

På baggrund af det kunne der findes billedmateriale af sølv, kobber, møbler, spejle m.m. fra den tid svarende til det beskrevne.

I kirkebladet for Nørup sogn har der været artikler, med emne som: Et stykke Danmarkshistorie fra præstegårdens loft, og fattigforsorgen i 1800-årene.

Arkivet er medlem af Kulturelt Samvirke i Egtved Kommune, og vore aktiviteter er med i månedskalenderen, som udgives for hele kommunen.

Der er ingen lønnet arbejdskraft. Bestyrelsens 5 medlemmer påtager sig hver især opgaver, og sammen med interesserede medlemmer bag arkivet, arbejdes nogen timer hver uge med registrering efter S.L.A.'s regler.

Johanne Bindesbøl

Smidstrup-Skærup skoles egnsmindesamling

Er – som tidligere meddelt i V.A.årb. placeret i 2 kælderrum under skolens gymnastiksal, hvor bevaringsmulighederne er særdeles gode, men pladsforholdene desværre så knebne, at overskueligheden har ret så trange kår.

Og ophobninger er jo ikke netop det, man lægger mest vægt på i nutidens udstillingsform.

Under de nuværende forhold må det ene (mindste) lokale agere både udstillingslokale, vedligeholdelses-værksted og magasin for dubletter m.m. En

eventuel udflytning af værksted + magasin til anden lokalitet ville (for en tid) give langt bedre udstillingsplads og ikke mindst være til gavn for de arbejdsgrupper, der ikke alene kommer for at se, men også for at prøve og at lære.

Egnsmindesamlingens integrering i selve skolemiljøet indikerer ikke, at udenforstående er uvelkomne eller på nogen måde er forment adgang. Tværtimod har kontakterne til egnens beboere, kolleger udefra og helt fremmede besøgende været af allerstørste betydning gennem de nu forløbne 25-26 år. Desværre har der kun kunnet fastlægges 1 fast månedlig åbningstid: nogle timer den første torsdag i måneden, hvor også sognebiblioteket er åbent. Man tilstræber dog, at der til enhver rimelig tid af besøgende kan træffes telefonisk aftale med samlingens daglige leder vedr. ønsket besøg. Tlf-nr. 05 86 00 89

Der tages ingen entré.

H. Pedersen

Lokalhistorisk arkiv for Stouby og Omegn

Arkivet har nu efterhånden været i funktion i fire år, og man må sige, at der er sket store fremskridt fra den forsigtige og ret ubemærkede start i 1984.

I det forløbne år har der været arbejdet på forskellige fronter på at skabe opmærksomhed om arkivets eksistens og for at få nye indkomster frem til arkivet.

Af forskellige arrangementer kan nævnes arkivets udstillinger i forbindelse med en biblioteksdag samt et „kræmmermarked“ afholdt af borgerforeningen. Her havde vi en „bod“ med forskelligt arkivmateriale, som vi manglede oplysninger om, og da markedet samlede mange mennesker og da der var stor interesse om vores bod, fik vi på den måde mange nye oplysninger. Den 1. december 1987 holdt vi et lysbilledforedrag om de nuværende og tidligere huse i Borgergade i Stouby. Knud Madsen havde fotograferet og arrangeret lysbilledserien og samlet

Fakkegrav badhotel, ca. 1920.

oplysninger om nuværende og tidligere beboere sammen med Arne R. Thomsen. Arrangementet samlede ca. 100 mennesker i Sognegården og der kom også der mange nye oplysninger frem samt tilsagn om nye indleveringer til arkivet.

Vi er desuden i gang med at lave båndoptagelser med nogle af egnens ældre mennesker, som beretter om hændelser og erindringer fra gamle dage.

I vinterens løb har Anna K. Henriksen lavet et fint skrift om „Kildebjerget” ved Stouby, omhandlende Kildebjergets historie og dets beboere samt Anna Henriksens egne erindringer om Kildebjerget.

En serie gamle skolebilleder fra egnen har desuden været i omløb blandt folk, så vi efterhånden har fået samlet navnene på de fleste af eleverne.

Så har der som sædvanligt været arbejdet ihærdigt vinteren igennem med arkivering af gamle og

nye indkomster og med alle de ting der er indsamlet bliver vi ikke arbejdsløse foreløbig.

Afslutningsvis takker vi alle, som har været behjælpelige med arkivets arbejde.

Mogens Dam

Lokalhistorisk arkiv for Thyregod og Vester sogne

Åbningstid fredag 15-17 eller efter nærmere aftale på tlf. 05 73 46 78 (E. Bjerre Jørgensen).

Arkivet råder over 2 gode rum (ca. 70 m²), og næsten alle arkivalier opbevares brandsikkert.

Arkivet har efterhånden samlet en hel del mate-

riale om sognets gamle herregård Hastrup, eks. fæstebreve, hoverireglementer m.m.

Arkivet er i besiddelse af folketællingslister, kirkebøger, fattigprotokoller, brandtaxationsprotokoller m.m. — samt en stor billedsamling.

Grundtvigsforskning har givet arkivet en masse materiale om datidens brevveksling, specielt tiden omkring år 1800.

Arkivet arbejder meget på at få styr på ejerforhold til egnens gårde fra 1700-1980.

Arkivet har som sædvanligt afholdt et par udstillinger under stor bevågenhed fra egnens befolkning.

Grundet arkivets størrelse og økonomiske forhold har vi ikke selv foranstaltet større undersøgelser eller udgivelser.

Men arkivet har modtaget foreninger og grupper, samt stillet sig til rådighed for kursusvirksomhed.

I den ugentlige åbningstid har vi haft besøg af ca. 250 personer (heraf en del slægtsforskere) og på anden vis har vi haft besøg af ca. 100 personer. Arkivet har i øjeblikket 3 medarbejdere (ulønnede), og der er i årets løb anvendt ca. 1000 timer til registrering, vejledning, oversættelser, kartoteksføring m.m.

Arkivet modtager næsten hver uge afleveringer — dels billeder, dels ejendoms papirer.

P.E. Jensen

Lokalhistorisk Forening for Uldum sogn

Foreningen og sognearkivet har til huse i et rummeligt kælderlokale i Uldum skole. Det blev stillet til rådighed af kommunen for nogle år siden, da det blev ledigt. Placeringen er lidt ucentral, og arkivet har da heller ikke faste åbningstider. Dette ville i øvrigt kræve ansat og lønnet personale, hvilket arkivet, der er foreningsdrevet, ikke har økonomisk grundlag for. Det er foreningens bestyrelse, der har ansvaret for og arbejdet med arkivet, og som andet bestyrelsesarbejde af den art er det jo ulønnet. Enhver interesseret kan ved henvendelse til bestyrelsen få ad-

gang til arkivet, hvor foreningsarkivaler udgør en overvejende del. Arkivets medarbejdere har udmærkede arbejdsforhold her, og der er rigeligt med reol- og skabsplads.

Udover det stærkt benyttede foreningsarkiv rummer arkivet en omfattende billedsamling, der efter en gave på 45.000 fotografiske glasplader tidsmæssigt dækker den forløbne del af dette århundrede. Arbejdet med rensning, registrering og journalisering af dette materiale er meget tidkrævende, og der vil gå nogle år, før det er afsluttet.

Et arkiv er ikke bare et opbevaringssted for materialer fra fortiden. Vi lægger i foreningen megen vægt på, at også nutiden tilgodeses. Dette sker bl.a. gennem udklip fra dagens aviser, og vi har bedt nogle af vore medlemmer løse opgaven med regelmæssigt at „sakse“, hvad der måtte være aktuelt i lokalhistorisk sammenhæng.

Da vort arkiv ligger i en skolebygning, er det naturligt, at skolen og dens undervisning inddrages. Adskillige skoleklasser — også fra naboskoler — har været på besøg i arkivet og har løst forskellige lokalhistoriske emneopgaver. Det er for os meget væsentligt, at børnene får kendskab til deres bys og sogns historie. Denne kontakt har været til gensidig glæde og udbytte.

I forbindelse med stavnsbåndsjubilæet har foreningen bidraget med en sognebeskrivelse til en bog om kommunens 10 sogne. Beskrivelsen foreligger desuden som et temahæfte i lighed med tilsvarende hæfter fra foreningen. På det lokale plan arrangeres — i forbindelse med 100 års jubilæum i Uldum forsamlingshus — en billedudstilling, ligesom der planlægges et temahæfte i tilknytning hertil.

Lokalhistorisk Forening for Uldum sogn udsender 2 gange årligt et lille orienteringsblad til medlemmerne, ligesom der hvert år holdes en såkaldt Uldum-aften med et lokalhistorisk emne eller med lokale medvirkende. Disse sammenkomster har god tilslutning, og foreningen kan glæde sig over en aktiv og medlevende interesse fra dens ca. 100 medlemmer.

Børge Haugstrup

Vamdrup station ca. 1910.

Lokalhistorisk arkiv i Vamdrup

Lokalhistorisk arkiv i Vamdrup og Kongeåmuseet, der er oprettet i 1975 af Historisk Topografisk Selskab for Vamdrupegnen, havde de første 10 år lokaler i den nedlagte Øster Vamdrup skole.

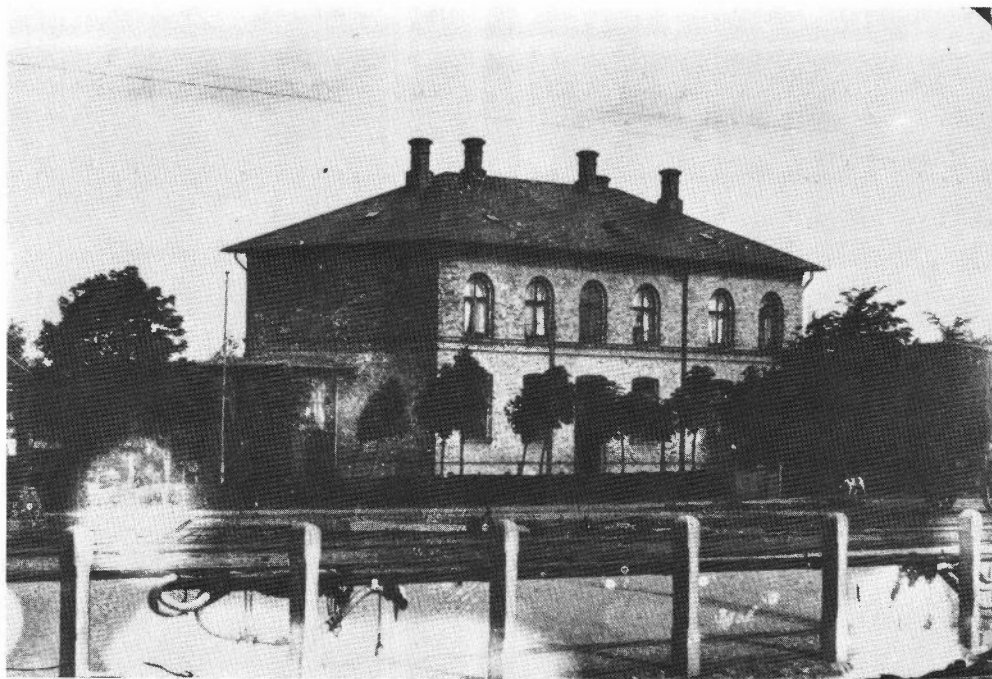
I 1985 blev den gamle skolebygning nedrevet, og Historisk Topografisk Selskab fik overdraget bygningen „Den gamle stationsforstanderbolig” af Vamdrup kommune, for indretning til museum og lokalhistorisk arkiv. Bygningen, der er opført omkring 1899 af Statsbanerne og som bolig for stationsforstanderen, er beliggende Jernbanegade 7, skråt overfor Vamdrups nuværende station og posthus. Ved overtagelsen var bygningen noget misrøgtet, idet den egentlig var opkøbt af Vamdrup kommune med nedrivning for øje. Efter en ret gennemgribende istandsættelse, der stort set er foretaget af Hist. Topogr. Selskabs medlemmer, og for indsam-

lede og sponsorerede midler, fremtræder bygningen nu som en yderst solid og rummelig bygning, der stort set er ført tilbage til sit oprindelige udseende, og såvidt det har været praktisk muligt også til den oprindelige indretning, og vi kunne i 1987 holde officiel genindvielse af museum og arkiv.

Til driften betaler Vamdrup kommune et årligt tilskud, der stort set dækker de egentlige driftsudgifter som bl.a. til opvarmning. Øvrige udgifter søges klaret af Hist. Topogr. Selskab selv, gennem entréindtægter, medlemskontingenter og andet.

Lokalhistorisk arkiv råder over det meste af 1. salen i bygningen. Lokalerne omfatter et kontor- og arbejdslokale på ca. 24 m², bestyrelsesværelset, der også kan bruges som læsestue ca. 16 m², 3 arkiv- og arbejdsrum hvert à 10-12 m², samt 3 udstillingsrum á 16 til 20 m². Et te-køkken, toiletter og trapperum optager resten af de knap 200 m² på etagen.

Arkivet omfatter nu ca. 600 arkivfundsnumre, der

Jernbanegade 7, Vamdrup. Foto: S. Sørensen 1911.

fylder 150 arkivkasser og ca. 25 hyldemeter protokoller og regnskaber. Et enkelt arkiv vi fik ind i 1987, det er Hjarup Brugsforenings ældste regnskaber fra 1895 og frem til ca. 1975, fylder alene ca. 18 hyldemeter. Fotosamlingen, der for en stor dels vedkommende arkiveres i ringbind, fylder 3-4 hyldemeter. En samling af glaspladenegativer, hvoraf de fleste er gennemgået og registreret, anslås til ca. 10.000 stk. Der er nogle 8 og 16 mm film, og et ikke nærmere opgjort antal dias. 8 mm filmene og adskillige dias-serier har vi modtaget af boet efter amatør-arkæolog Aa. Jessen, Øster Vamdrup, der døde i slutningen af 1985. Aa. Jessen, der i perioder også arbejdede med udgravninger for Nationalmuseet, bl.a. på Sjælland, var æresmedlem i Hist. Topogr. Selskab.

En gruppe af medlemmer har i de sidste to år arbejdet med opbygning af et modeljernbaneanlæg, der når det er færdigt, vil fylde det meste af museets

tagetage, og vil vise Vamdrup station op til år 1910, og med omliggende huse. Hertil har vi fra statsbanernes arkiver modtaget kopier af de gamle tegninger over sporanlæg, stationsbygningen og remiser m.m. og en del af de tilhørende beboelseshuse. Modelanlæggets bygninger bliver hver enkelt udført efter disse tegninger, og manglende tegninger søges rekonstrueret efter bl.a. fotografier. Der er ca. 20 af medlemmerne, der arbejder på dette projekt.

Udover arkivlederen, er der 4-5 af medlemmerne, der lejlighedsvis udfører arkivarbejde, ligesom Vamdrup kommune i perioder, og i 1987, ca. halvdelen af året, har stillet en langtidslidig kontormedhjælper til rådighed.

Arkivets udstillinger bliver opbygget i forbindelse med museets udstillinger, og er sammen med disse tilgængelige daglig kl. 14-16 i sommerhalvåret. Arkivet holdes normalt åbent tirsdag og torsdag også kl.

14-16, i vinterhalvåret dog kun efter aftale med arkivlederen.

I 1987 var der en udstilling om Kongeågrænsen, 1864-1920, samt en udstilling om fotograf S. Sørensen's arbejde i Vamdrup ca. 1900-1945. Endelig havde vi en udstilling om skolerne i Vamdrup kommune gennem 200 år. Udstillingen om skolerne var også fulgt op af et foredrag over samme emne, ligesom der i forbindelse med udstillingen om Kongeågrænsen var arrangeret en heldags-bustur langs den vestlige del af Kongeåen.

Derudover har der været afholdt foredragsaftener om „Kirkerne langs Kongeåen“, om „Skodborg-hus“, og om herregårdene „Fovslet“ og „Drendrup“, og endelig om Vamdrups udvikling fra de første bosættelser og frem til nyere tid.

Besøgstallet for lokalhistorisk arkiv alene kan vanskeligt opgives, men under et havde Kongeåmuseet i 1987 ca. 1800 besøgende, heraf 4-500 i grupper, og hvoraf en del var skoleklasser.

Aage R. Petersen

Vejle Byhistoriske Arkiv i 1987

Vejle Byhistoriske Arkiv har igen i 1987 oplevet en stærk stigning i benyttelsen af arkivet og dets samlinger. Stigningen skyldes blandt andet, at arkivet i 1986 indrettede en 40 m² stor læsesal på 1. sal i museumsbygningen. De forbedrede forhold for arkivets brugere har medført, at antallet af læsesalsbesøg er steget mere end 100% fra 1986 til 1987. Da antallet af faglige forespørgsler ligeledes er steget med næsten 100%, har arkivets medarbejdere til fulde mærket de ulemper, som arkivets spredte lokaler giver. Med kontorer og læsesal i museumsbygningen, et arkivaliemagasin i biblioteket på Vestre Engvej, mens de øvrige magasiner for arkivalier, fotografier, film m.m. samt arbejdslokaler er placeret i DOMUS-bygningen på Enghavevej, er megen tid blevet anvendt til transport mellem museumsbygningen og magasinerne.

Forbedrede lokaleforhold med magasiner, arbejdslokaler, kontorer og læsesal samlet står derfor højt på arkivets ønskeseddel. Dermed kunne tillige sikres en bedre udnyttelse af de ca. 600 hyldemeter arkivalier fra kommunens institutioner, enkeltpersoner, forenings- og erhvervsliv samt de store samlinger af fotografier og lokalhistoriske film m.m. Til arkivets samlinger er der i årets løb modtaget 230 indleveringer med arkivalier, fotografier, film o.l. fra borgere, virksomheder, foreninger m.m. Variationen i indhold og størrelsen af det indleverede materiale har været stor. De mindste leveringer indeholdt ganske få enheder, mens den største indlevering fyldte mere end 100 flyttekasser. Det kan nævnes, at positivsamlingen er blevet forøget med ca. 800 fotografier, og en stor samling negativer er tilgæet arkivet fra fotograferne Juhl, Ibsen og Valgreen. Foruden en stor del efterafleveringer af materiale har Byhistorisk Arkiv i 1987 bl.a. modtaget arkivalier fra Skibet Sogns Hesteforsikring, Vejle Roklub, Vejle Dameroklub, Vejle Golf Club, Vejle Tømrerlaug, Dansk Skotøjsarbejder Forbunds Vejle afd., De Danske Bomuldsspinderier A/S, Friboligen for trængende, ældre næringsdrivende Borgere i Vejle, Wegeners Farveri og skonnerten „Charlotte“.

I årets løb har arkivet gennemført eller medvirket i 5 projekter: I samarbejde mellem kirkegårdsbestyrelsen i Vejle og Vejle Byhistoriske Arkiv er registreringen af gravminderne på Østre Kirkegård fortsat, og i 1988 forventes registreringen for Nordre- og Søndre Kirkegård at kunne gennemføres.

I 1987 er der i lighed med 1986 gennemført et projekt, som havde til formål at undersøge og registrere arkivalier fra erhvervsvirksomheder i Vejle.

Under projekt „Idræthistorisk Aktivitetscenter“, som gennemføres i samarbejde med Den Jyske Idrætsskole med cand.mag. Arne Rahbek som projektleder, er i 1987 opbygget en permanent idræthistorisk udstilling på idrætsskolen. Takket være midler fra Kulturministeriet er det ligeledes lykkedes at få restaureret og kopieret et antal vigtige idrætsfilm. Disse vil herefter indgå i den idræthistoriske formidling.

Projekt Arbejdslivets Historie har til opgave at indsamle så mange oplysninger og så meget materiale som muligt om arbejderbefolkningens dagligdag gennem de sidste 100 år.

Her er et eksempel fra mange kvinders „usynlige“ hverdag: storvask på en grå dag o. 1920 på Blegbanken. På dette tidspunkt var nedrivningen af kvarteret bag rådhuset begyndt. Man ser da også murbrokker i baggrunden.

Biblioteket for Vejle By og Amt har i samarbejde med arkivet gennemført et projekt, hvorved arkivets bogsamling er blevet ordnet og registreret. For de nyere bøger er der købt kortsæt fra Bibliotekscentralen. Projektet forsøges videreført i 1988.

I samarbejde med Fællesorganisationen i Vejle er der fra oktober 1987 startet et projekt under titlen „Arbejdslivets Historie“. Det har til formål at indsamle materiale, som kan belyse arbejdets og dagliglivets historie i Vejle gennem de sidste 100 år. Det indsamlede materiale og oplysninger formidles gen-

nem foredrag, lysbilleder, publikationer og udstillinger. I forbindelse med Fællesorganisationens 100 års jubilæum i 1991 planlægges en større udstilling på baggrund af projektets resultater. Projektet er planlagt til at løbe i 3 år. I 1987 har der foruden projektleder cand.phil. Bente Munk været tilknyttet 3 medarbejdere.

Arkivet har udarbejdet eller medvirket ved 5 udstillinger:

I det lokalhistoriske billedrum vist til 31. august udstillingen „Livet i Vejle Havn“. I forbindelse med

JBUs møde i Idrættens Hus vistes i januar en plancheudstilling om idrætslivet i Vejle. Udstillingen var udarbejdet af cand.phil. Claus Nielsen. Med billeder fra arkivets fotografisamling vistes på Vejle lystbådehavn en udstilling om sejlsport på Vejle Fjord. På Vejle Vandværk vistes fra den 25. sept. til 2. okt. en plancheudstilling om Vejle Rensningsanlæg og Vejle Vandværk.

Fra den 18. dec. vistes i den Smidtske Gård en udstilling med luftfotografier fra Vejle. Billederne er alle optaget af den kendte luftfotograf Sylvest Jensen fra Hillerød i foråret 1950.

På Vejle Byhistoriske Arkivs forlag er i 1987 udgivet to bøger: „Trines Toft eller veje i Vejle med navne efter folk og firmaer” af Chr. Kjeldsen samt „Dansk Elforbund Afd. 22 Vejle 1917-1987” af Bente Munk.

Arkivets pædagogiske konsulenttjeneste er i 1987

blevet benyttet i tilfredsstillende omfang af kommunens skoler.

Det høje aktivitetsniveau har kun kunnet gennemføres ved, at det foruden arkivets faste medarbejdere gennem forskellige beskæftigelsesordninger og samarbejdspartnere har været muligt at tilknytte midlertidige medarbejdere. I årets løb har der til arkivet været ansat 9 projektmedarbejdere i kortere eller længere tid, 5 medarbejdere i jobtilbud samt 1 efter revalideringslovgivningen.

Arkivet har i 1987 haft 668 læsesalsbesøg samt svaret 2027 faglige forespørgsler. Desuden har arkivets personale i 1987 holdt 25 foredrag med emner fra arkivets arbejdsmark. Udlånsfilmene har været vist 14 gange.

Asbjørn Hellum

Museerne

Endelave Museum

Endelave Museum blev grundlagt i 1984 i den tidligere præstegård og senere forpagterbolig, der blev bygget i 1741.

Museet må betegnes som et lokalmuseum, idet det udelukkende rummer genstande, der er skænket eller stillet til rådighed af øens beboere eller folk med tilknytning til øen.

I museet er indrettet en mindstue for S/S „Agda”, der forliste ved en minesprængning i januar 1944. Her kan ses en model af skibet, plancher med fotos fra bjærgningsarbejdet, billeder af de omkomne og samtlige avisartikler fra katastrofen.

Museet har desuden en del gamle møbler, skole-

billeder og klassebilleder fra vore bedsteforældres tid, gamle hjemmelavede redskaber og en dejlig samling af gamle håndarbejder.

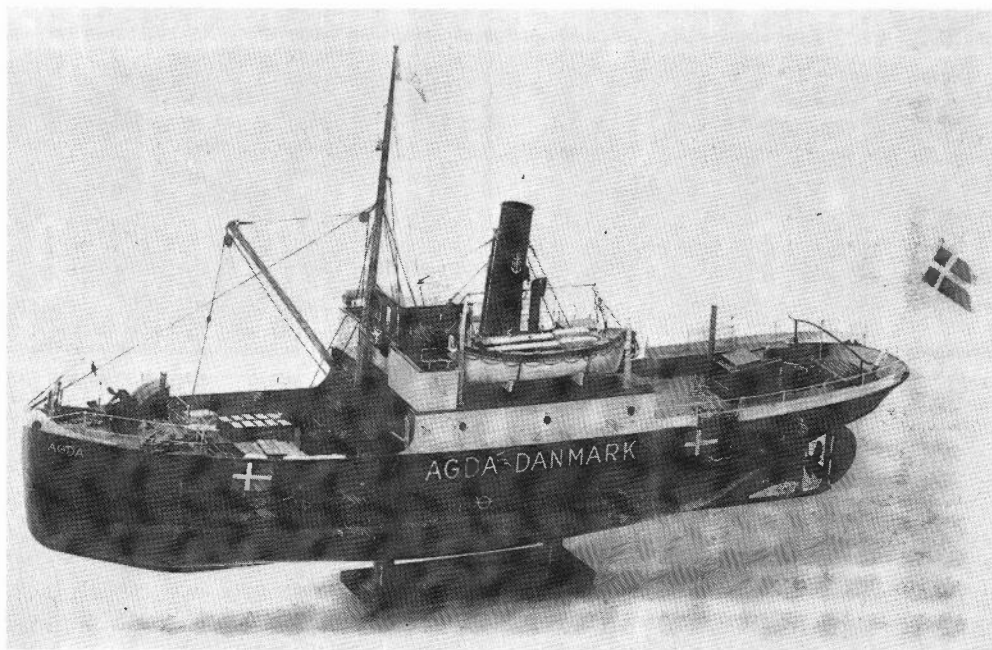
Køkken og spisekammer rummer effekter fra den blå emaljes tid samt forskelligt husgeråd af ældre dato.

Som noget nyt i år håber vi at kunne låne os frem til en udstilling af stenøkser fundet på øen.

I 1987 havde vort lille museum 1700 besøgende.

Museet er åbent hver dag i skolernes sommerferie fra kl. 14-17.

Ebba Rasmussen

Model af S/S Agda udført af Albert og Orla Fischer Laursen efter originaltegning fra Howalt Werke i Kiel.

Fredericia Museum

Meget typisk for de mange forskellige aktiviteter, der i årets løb foregår på et dansk gennemsnitsmuseum, bød også året 1987 på Fredericia Museum på betydningsfulde begivenheder, hvoraf nogle i høj grad var i offentlighedens søgelys, mens andre udspandt sig mere skjult for den almindelige museumsbruger.

Størst bevågenhed opnåede eftersommerens arkæologiske undersøgelser af kirketomterne i Kongsted og Ullerup. De sonderende udgravninger gav det ønskede resultat: en stedfæstelse af de forsvundne kirker og de tilhørende kirkegårde.

Af stor betydning for museets arbejde indadtil har det været, at det i årets løb gennem en stor arbejdsindsats af museets eget personale er lykkedes at få indrettet rimelige magasiner i de lokaler, museet har

fået stillet til rådighed på Fredericia Kommunes fredede bondegård, Kringsminde i Egeskov.

Samtlige magasiner blev straks taget i brug, idet et stort parti museumsgenstande og genbrugs-byggematerialer er blevet overflyttet både fra et tidligere magasin på Vejllbyvej og fra andre af museets magasiner.

Samtidig med det omfattende flyttee arbejde foregik en nødtøftig sortering, rengøring, omregistrering og fotografering af de berørte museumsgenstande.

Dette arbejde har omsider betydet *begyndelsen* til en længe savnet nødvendig gennemgribende omordning af museets utilfredsstillende magasinforhold — et arbejde, som er så omfattende, at det med museets nuværende personale-kapacitet vil strække sig over lang tid.

Til gavn for museets personale men også til brug

for møder i bestyrelsen og lignende mindre grupper lykkedes det endvidere ved årets begyndelse at få indrettet et kombineret spise- og mødelokale i museets hidtidige værksted i stueetagen i Brøchners Pakhus – en nødvendig foranstaltning til forbedring af arbejdsforholdene på museet.

De hidtidige værkstedsfunktioner blev overflyttet til museets lokaler i den tidligere tømmerhandel på Prangervej.

De udadventede aktiviteter på museet har i 1987 været på højde med de foregående års.

Den ventede fremgang i besøgstallet viste sig desværre ikke. Det samlede besøgstal for 1987 nåede op på 6.064.

Årets første særudstilling (7. februar - 1. marts) var arrangeret i samarbejde med Fredericia Husflidsforening i anledning af dennes 40 års jubilæum.

Præsentationen af eksempler på husflidsarbejder blev i den første udstillings-week-end suppleret med demonstration af visse fremstillingsprocesser, hvilket delvist blev gentaget en dag i skolebørnenes vinterferie.

Påskeudstillingen bestod i en præsentation af en delvis omordning af museets permanente sølv-udstilling i anledning af 100-året for Carl M. Cohr's overtagelse af virksomheden.

En ombygning i håndværkersalen bestod i en sikkerhedsmæssig afspærring af det rekonstruerede sølvmedeværksted og resulterede samtidig i indretning af en større montre til Cohr's færdige produkter.

Sideløbende åbnedes en særudstilling, der beskæftigede sig med sølvproduktionen i nyere tid.

Ved åbningen af begge udstillinger under den fælles overskrift: „Sølv gennem 100 år” blev vist bl.a. en ældre film om virksomheden.

Sommerens særudstilling, (20. juni - 30. august) drejede sig om menneskets færden til lands, til vands og i luften og havde derfor fået titlen: „0-200 km/t”.

„Vi elsker vort land” var titlen på en „færdig” vandredstilling lavet af flere midtjyske museer til belysning af Danmarks flygtningepolitik, visse flygt-

ningegrupperes kulturelle baggrund samt den danske befolknings holdning.

Under opholdet på Fredericia Museum (3.-25. oktober) blev samarbejdet med det lokale flygtningecenter, og en gruppe tamiler sørgede for et særligt farverigt indslag i udstillingen, ligesom de bød på smagsprøver af tamilske specialiteter.

I årets udstillingsprogram har der endvidere været plads til yderligere tre mindre særudstillinger produceret af personer uden for museet.

I marts måned lånte amatørarkæologen Uwe Janowski forhallen i Brøchners Pakhus til en præsentation af en række af sine egne interessante jordfund fra Fredericia-egnen.

Samme sted markerede „Presseklubben Lillebælt” Pressefotografforbundets 75 års jubilæum med en særudstilling (25. juli - 30. august) af ældre foto-udstyr – bl.a. udlånt af byens fotohandlere samt flere privat-personer.

Fire lokale folkedanserforeninger lånte i week-end'en d. 26.-27. sept. museets lokaler til en „arbejdende udstilling” omkring emnet folkedragter. Der vist materialer samt færdige dragtdele, og lørdag eftermiddag var der endvidere folkedans på museumsområdet med deltagelse af flere „civile” tilskuere.

Endelig bør nævnes, at museet har bidraget med genstande og oplysninger til to særudstillinger uden for museet, nemlig en udstilling i anledning af 200-året for Dansk Jordmoderskole samt en „reportage”-udstilling på Fredericia Bibliotek om sommerens udgravning på Ullerup Kirkebakke.

Museets traditionelle julestue arrangeret i samarbejde med Fredericia Husflidsforening fandt sted i week-end'en d. 5.-6. december. Omkring 400 personer fandt vej til de julepyntede lokaler, hvor der også var en mindre udstilling af nytårs-postkort.

I de følgende uger blev lokalet stillet til rådighed for byens børnehaver til fri udfoldelse. Næsten 500 børn og ledere gjorde brug af tilbudet.

Traditionelt er der i årets løb modtaget et stort antal skoleklasser samt børne- og ungdoms-grupper.

Ved indeværende skoleårs begyndelse oprettede

Transport af museumsgenstande.

Fredericia Skolevæsen en såkaldt „Museums-skole” bemanded af en uddannet lærer og aflønnet af skolevæsenet. Et samarbejde mellem museet og museums-skolen er etableret; men en idé om at lade museumsskolen have en nærmere fysisk tilknytning til museet gennem benyttelse af en midlertidig opstillet træpavillon ved museumsområdet er af økonomiske grunde endnu ikke ført ud i livet.

Hovedsageligt for at betjene historisk interesse-rede grupper med vanskelig adgang til et museumsbesøg har Anders Engelbrecht og Søren Jakobsen i 1987 medvirket i en halv snes foredrag, omvisninger o.lign. uden for museets sædvanlige rammer i Jernbanegade.

Ud over de allerede nævnte undersøgelser af op-landets kirketomter har museet deltaget i diverse arkæologiske rekognosceringer og mindre prøvegravninger. Blandt de berørte lokaliteter kan nævnes

Snaremosevej, Snoghøjgårdparken, Mosegårdsvej og Mølleskovvej.

Museet har så vidt muligt holdt sig orienteret om ændringer i bebyggelsesmønstre inden for sit virkeområde og har i adskillige tilfælde foretaget besigtigelser og fotograferinger, ligesom man i flere tilfælde har udtalt sig om lokalplanforslag — heraf nogle i samarbejde med Vejle Kulturhistoriske Museum.

På foranledning af Stadsgartneren samt Byrådets Sports- og Parkudvalg har museet bidraget med relevant kort- og billedmateriale forud for planerne om en retablering af Prins Christians Bastion (Købestævne-bastionen).

Som led i det lovfæstede samarbejde mellem museerne og de kirkelige myndigheder om bevaring af gravminder er fotograferet nogle interessante gravsteder, som stod foran sløjfning.

Under forberedelserne til opførelse af den nye po-

litigård er besigtiget resterne af en smuk kampe-
stensbrønd fra midten af 1700-årene. Brønden er re-
gistreret og fotograferet; men det blev skønnet, at
der ikke var basis for en mere vidtgående undersø-
gelse.

Museets personale har i størst mulig udstrækning
udført forskellige former for vedligeholdelse og
istandsættelse af de mest trængende dele af samlin-
gerne.

Desuden er et bredt udsnit af museumsgenstan-
dene sendt til konservering på amtets konserverings-
værksted på Staldgården i Kolding.

Museets rengøringsassistenter har været i gang
med en rengørings- og lettere konserverings-proces
for fortrinsvis den ældre del af museets bogsamling.

Fredericia Museum har medvirket til en fredning
af ejendommen Prinsensgade 39 (hjørnet af Kon-
gensstræde N.V.).

Sammen med bl.a. repræsentanter fra de centrale
fredningsmyndigheder har museet fortsat forsøgt at
gøre sin indflydelse gældende med henblik på en
snarlig istandsættelse af bygning, mur samt gravplad-
der på Mosaisk Begravelsesplads.

Der har i årets løb været afholdt 11 bestyrelsesmø-
der. I årets to møder i maj og oktober for museums-
foreningens repræsentantskab var emnerne dels en
forevisning af Kringsminde samt en orientering om
de foreløbige planer for museumsforeningens 75 års
jubilæum i 1991 dels en præsentation af Museums-
skolen v/Kamma Varming.

Søren Kyed Jakobsen

Give-Egnens Museum

1987 var et travlt, spændende og særdeles positivt
museumsår for Give-Egnens Museum.

Museet var omtrent i hele 1987 arbejdsplads for 4
ansatte. Ved udgangen af året blev det gjort muligt
at oprette en fuldtidsstilling for museumslederen.

Den permanente udstilling er opbygget omkring
en hedegård omkranset af de håndværk, der var

Fra særudstillingen »Kartofler - Hedens guld«.

nødvendige for hedebonden. Små håndværk og sy-
sler som f.eks. glarmesterens, brøndgraverens og
børstenbinderens arbejde har også været med til at
danne rammen om bondens hverdag. For at give et
bredt billede af hvor mangfoldigt livet på landet
kunne være, håber vi, at vi meget snart får mulighed
for at supplere udstillingen med disse og mange lig-
nende miljøer til belysning af den forgangne fortid
så bredt og „ærligt“ som muligt. Genstandene har vi
i rigt mål, men pladsforholdene er i øjeblikket
knebne.

Skiftende specialudstillinger er af uvurderlig be-
tydning for museet. I marts 1987 lagde museet ud
med en mindre indsamlingsudstilling om gække-
breve.

1987 var dog året, hvor kræfterne blev rettet mod
særudstillingen „Kartoflen — Hedens Guld?“ Ud-

stillingen åbnedes den 29. maj og varede til den 26. okt.

„Kartofflen — Hedens Guld?“ viste kartoffelplantens udbredelse og indflydelse på hedebondens forhold fra dengang kartofflen var forbeholdt grisene op til i dag, hvor man bruger dem i køkkenet og i industrien. Kartoffeldyrkningen var også en side af udstillingen. Her blev maskinudviklingen i forbindelse med kartoffelavlens belyst — lige fra lægning og samling med hånd til nutidens mest avancerede maskiner.

Forud var gået flere måneder med forskning bag kartoffelavl gennem tiden sideløbende med det rent praktiske som følger med en udstilling — her f.eks., at få de 40 kartoffelsorter spiret og dyrket så de i forskellige stadier kunne indgå i udstillingen. I tilknytning til udstillingen blev der udgivet et hæfte med samme titel.

Udstillingen blev et pletskud. Mange fandt vej til museet fra nær og fjern. Den store interesse udmøntede sig også i stor genstandstilgang til brug ved kartoffelavl, men også i almindelighed. I 1987 har Give-Egnens Museum modtaget ca. 1.000 genstande.

Museumsformidlingen sker først og fremmest gennem udstilling af de indsamlede genstande i deres rette sammenhæng, men Give-Egnens Museum har også vist ansigtet uden for huset i årets løb. — Her kan som eksempel nævnes påskeudstilling i Bjælkehuset, udstilling i lokale forretninger, udlån af genstande til jubilæer, optagelse i turistbrochurer, omtale i pressen, lokalradio, Kanal 94, TV-Syd, aviser og tidsskrifter.

Foreningens generalforsamling afholdtes den 29. april under deltagelse af ca. 90 personer. Efter generalforsamlingen fortalte museumsinspektør Svend Nielsen, Gl. Estrup om livet på landet i Stavnsbåndstiden — ledsaget af lysbilleder af Rasmus Christiansens „Landbohistoriske Billeder“. Samtidig blev museets nye hovedindgang indviet. Dette har betydet, at også gangbesværede nu kan komme på museet.

Generelt steg besøgstallet betydeligt i 1987. Publikums spreder sig over en bred vifte. Lokalbefolkning

er sikre besøgende, men også turister besøger Give-Egnens Museum i stadig stigende grad. Skoler og grupper er meget opmærksomme på mulighederne ved brug af museet.

Museets åbningstider er fortsat mandag - fredag 13.- 16. I forbindelse med kartoffel- og juleudstillingen har Give-Egnens Museum haft åbent en række søndage. Arrangementet til jul er altid en stor succes. Museumsbesøg og -hygge går her op i en større helhed.

I december udsendtes museets årsskrift 87. Hovedtemaet i årsskriftet var Giveegnen på landboreformernes tid, og dermed var startskuddet givet til stavnsbåndsjubilæet 1988.

Falk Mikkelsen

Glud Museum

1987 var museets jubilæumsår, derfor har årets forløb været noget anderledes end almindeligvis.

På selve 75-års dagen for museets åbning, den 5. maj, holdtes reception og der blev åbnet 2 særudstillinger.

Fra kl. 10-12 var der indbudt til reception og mange fulgte opfordringen, idet ca. 200 gratulanter mødte, og på et tidspunkt kneb det med at få plads til alle i særudstillingslokalet.

Blandt receptionsgæsterne sås Juelsminde kommunes borgmester, J. Bjerre Rasmussen, med flere fra kommunalbestyrelsen og forvaltningen, to viceamtsborgmestre og amtets kulturudvalg med forvaltningschef m.fl., amtskommunaldirektøren, repræsentanter fra museerne i amtet, håndværkere m.fl. med tilknytning til arbejdet med „Badensminde“s flytning, 3' die a fra Glud skole med lærer John Madsen, samt mange andre af museets støtter og venner.

Museet modtog mange gaver i form af kontanter, blomster og genstande, deriblandt også et hæfte med tegninger fra og tekst om museet lavet af 3.a samt 50 stk. nummererede linoleumstryk fra John Madsen. Disse sælges til fordel for museet.

Museets formand modtog mange gaver på jubilæumsdagen.

Museets formand, A. Bager, bød de mange gratulanter hjertelig velkommen og udtalte bestyrelsens og sin store glæde over at se så mange fremmødte, samt takkede for de mange gaver til museet.

A. Bager gav en kort redegørelse for museets start, dets udvikling i de 75 år og status i jubilæumsåret.

Der blev talt af borgmester J. Bjerre Rasmussen, 1. viceamtsborgmester Vagn Ry Nielsen, direktør J.O. Bahr, Stenhøj A/S og museumsinspektør Jacob B. Jensen, Horsens, formand for Museumsrådet for Vejle amt.

Alle udtrykte de varmeste ønsker for museet på dagen og for dets fremtid.

Vagn Ry Nielsen udtalte også, at det var med stor glæde amtets kulturudvalg havde besigtiget „Badensminde” og set hvor godt det går, og han indrømmede, at spec. han ved de første møder om „Ba-

densminde”s flytning, havde været meget skeptisk for, at det i det hele taget kunne lade sig gennemføre.

Vagn Ry Nielsen, der også er formand for amtsrådets kulturudvalg, åbnede udstillingen „Landbohistorie i Vejle amt” — en skildring af landbrugets udvikling i 6 lokalområder over ca. 200 år. Samtidig præsenteredes også den til udstillingen hørende bog. Undersøgelsen har været ledet af magistrene Hans Kruse Petersen — nu museumsinspektør ved Blicher Museet i Thorning — og Karsen Sedal.

Med den udstilling tog vi lidt forskud på markering af stavnsbåndets ophævelse. Udstillingen kan ses i Horsens, Fredericia og Vejle i 1988.

Den anden særudstilling „75 år og stærk som aldrig før” viste museets udvikling i de 75 år i modeller og plancher m.v. På et kort over Juelsminde kom-

mune var med snore fra modellerne vist hvorfra i kommunen husene oprindeligt er kommet. Over det hele hang en lang frise med fotokopier af avisudklip fra hele perioden. Den indeholdt omtale og fotos både fra museet og begivenheder i hele verden.

Der blev også i anledning af jubilæet udgivet et 72 sider stort jubilæumsskrift, skrevet af A. Bager, H.E. Lindstrøm Nielsen, der også gav skriftets dets navn, og Johan Schachner. Endvidere blev „Bjerre Herreds Bogen” fra 1963 fotografisk genoptrykt med enkelte rettelser. Den solgtes bl.a. ved forudbestilling, og denne genudgivelse må betegnes som en succes, idet over 2/3 af oplaget på 1000 nummererede eksemplarer solgtes i 1987.

Jubilæumssæsonen markeredes med forskellige aktiviteter over 10 søndage fra kl. 14-17, og der startedes 21. juni med Juelsminde pigegarde kom marcherende ad Museumsvej fra nord og på p-pladsen højste flagalleen. En festlig optakt til de 10 søndages aktiviteter, der indeholdt oplæsning, almuemaling, fiskegarnsbinding, knipling, kartning og spinding, maling af træåremønstre, huggehusarbejde, strikning, syning af knapper, smedning og lysestøbning, der foregik i det åbne ildsted i bryggeret. Altså var der for første gang i mange år røg fra bryggerstokstenen, selvom det kneb med at få al røgen den vej. Den 19. juli viste „Foreningen til gl. motorers værn” Sønderby deres traktorer og motorer. 4 søndage var der folkedans, hvor der foruden dansere fra den 25 års jubilerende folkedanserforening „Bjerre Herreds Folkedansere” og Hornsyld Folkedanserne deltog polske og svenske dansere (28.6). Ved de 3 arrangementer kunne publikum danse med (legestue) efter opvisningen.

I Hallen blev der hver søndag vist videofilm (overspillet fra 16 mm tonefilm) fra Hjarnø Mejeri i 1977, optaget af Kjeld Lund Rasmussen kort før mejeriet standsede. En god film om vilkårene på et lille mejeri og dets bestyrer.

Den 23. august var den store finaledag med border på festpladsen, folkedans og rundt om i huse- ne havde de mange frivillige hjælpere for sidste

gang travlt med deres spændende aktiviteter og var hele tiden omgivet af en interesseret tilskuerskare.

Sommeren havde været noget regnfuld, men 23. august var en rigtig sommerdag, og da museets bestyrelse ville markere museets jubilæum over for publikum med en „fri-entre” dag, var der flere tilløb til trafikkaos i området, idet ca. 800-1000 gæster fandt vej til museet.

De 10 aktivitetssøndage sluttede, som de begyndte, med Juelsminde Pigegarde, der denne gang startede med opvisning og kl. 16,30 tog flagene ned og derefter marcherede væk fra museet. 10 begivenhedsrige søndage var slut og museet takker *alle* der på den ene eller anden måde har gjort det muligt at gennemføre disse aktiviteter.

Arbejdet med flytningen af „Badensminde” fortsatte i 1987 og det østre hus — heste- og kostaldsbygningen — blev rejst og lukket inden årets udgang. Det er den ældste af „Badensminde”s bygninger og på en løsholt er indhugget 1729.

Samtidig med arbejdet på østlængen, blev der muret mejerirum m.v. i stuehuset.

I januar 1987 underskrev repræsentanter for bestyrelsen slutseddelen om køb af matr. 5 f, Glud. Det er et husmandssted med ca. 3 tdr. land jord beliggende lige vest for museet og med oprindelse tilbage til 1867. Ejendommen blev overtaget 1.4.87.

I 1986 havde museet fået en henvendelse fra Dansk Erhvervsfrugtavl i Odense om et evt. samarbejde om indsamling af gl. frugtavlsselskaber, evt. fra hele landet, for om muligt siden at lave en frugtavlssafdeling under museet. Der holdtes møde i 1987 om sagen og man enedes om så småt at starte indsamlingen, og den første større genstand — en motorsprøjte — er i 1987 modtaget fra Fejø.

Bjerre Herred har en stor og rig tradition for frugtavl.

I årets løb har museet modtaget mange gaver til museets samlinger fra mange givere, og det er vi meget, meget glade for.

Johan
Schachner

Hjortsvang Museum, stuehus efter restaurering. Restaureringen foretog under vejledning af arkitekt A. Skaarup Gejel i Tørring.

Hjortsvang Museum

I løbet af 1987 er der sket mange positive fremskridt på Hjortsvang Museum. Det er lykkedes at udvide udstillingsarealet til alle 4 af gårdens længer, samt til loftet over kostalden. Den 350 m²store staklade viser landbrugsmaskiner fra ca. 1830 til op omkring 100 år frem. Desuden er der indrettet et godt værksted, et magasin og ikke mindst et cafeteria, hvor de besøgende er velkomne til at spise medbragt mad.

Haven, som Haveforeningen har anlagt, giver en smuk ramme om Museet, og viser en bondehave fra 1800-året.

Foruden de faste udstillinger har museet holdt nogle festdage, hvor der er vist forskellige aktiviteter såsom spinding – kartning – strikning og sketches fra Blichers E Bindstouw.

Ved høstfesten viste bødkeren, hvordan han arbej-

dede, og der blev tærsket med plejl, og folkedansere gav opvisning, det blev en vellykket fest, ligesom julestuen med forskellige aktiviteter var velbesøgt.

Sidste halvdel af 1987 er gået med studier af egnen omkring Museet i forbindelse med udskiftningen med henblik på, at der skal laves en udstilling i anledning af Stavnsbåndets opløsning 1788.

Arbejdet med denne udstilling er i samarbejde med den lokale Landboforening – Husholdningsforening og Tørring Gymnasium.

Gudrun Andersen

Horsens Museum

Når man skal skrive en beretning om aktiviteterne i 1987 for et kommunalt museum som Horsens Mu-

Seglstampe fra o. 1450, fundet i gartneriet på Statsfængslet i Horsens. På stampen er alterkalk og en halomåne. Omskriften siger, at seglet tilhører Hr. Peder fra Endelave. Seglet er gejsteligt og tilhører således sognepræsten på øen. Foto: Preben Dehholm.

seum, så er det klart at året gav de første kraftige antydninger af, at den økonomiske situation strammer til og at den kommende fremtid bestemt ikke bliver nemmere.

Der skal løbes stærkere, hvis den udadvendte side af museumsarbejdet stadig skal prioriteres højt – og uden det går ud over det lovbundne arbejde i øvrigt. Derfor vil de kommende år nok bringe færre udstillinger og særarrangementer end tidligere, ligesom museets brugere må have situationen in mente, når ønsker og forventninger fremsættes.

Trods disse stramninger og dystre udsigter fik Horsens Museum et godt og travlt 1987, der også kunne aflæses i en markant stigning af besøgene, der inden årets udgang nåede 17.054.

Gennem de seneste tre år har museet opbygget en stor arkæologisk undersøgelsesaktivitet, og 1987 blev udgravningsmæssigt et kvalitativt godt år. Museet foretog en lang række undersøgelser, men prioriterede ellers en række store gravninger, der alle har stor forskningsværdi.

Ved Hedegård i Ejstrup sogn fortsattes udgravningen af en landsby med tilhørende gravplads fra ældre jernalder. I år blev landsbyområdet afgrænset og en række truede grave blev undersøgt. I forbindelse med gravpladsen dukkede spor af en senere landsby op. Huse fra 4.-5. årh. lå hen over gravene og vidnede om senere bebyggelse på stedet.

Ved Bjerre fortsattes udgravningen af en gravplads fra yngre germanertid (o. 600 e. Kr.). Ialt er her fundet 11 grave, der ligger placeret på en ret linie ø-v. Udgravningen har givet oplysninger om gravskikken fra en periode, hvor vores viden ellers er ringe.

I december startede museet en større byarkæologisk undersøgelse i Kippervig på området lige nord for Vor Frelsers kirke. Udgravningen gav en række gode topografiske oplysninger om dette centrale byområde. Der var ikke kirkegård her i den ældre del af middelalderen, men en større åben plads. Først med 1400-årene har der været aktiviteter og fra renaissanceen en regulær bebyggelse i form af huse, værksteder o.lign. Fundmaterialet var meget stort og især skal fremhæves et meget velbevaret pilgrimsmærke, som er hentet i Thann i Alsace og som forestiller Skt. Theobald.

Til de mange udgravninger gav DK-Sparekassen museet en campingvogn, der kunne benyttes som kontor- og opholdsvogn. Til museet er tilgået en række fund, der er erklæret danefæ af Rigsantikvaren. Mest spændende var en lille seglstampe fra o. 1450 og hvis omskrift viser, at det har tilhørt præsten Peder fra Endelave.

Museet afholdte i 1987 ialt fem særudstillinger samt to indsamlingskampagner af genstande.

Fra 10.1 - 8.3 var det fotoudstillingen „Mennesket i romansk granitskulptur“, lavet af den kendte Århus-fotograf Poul Petersen.

Fra 21.3-31.8 havde museet lavet udstillingen „Leg og Legetøj”. Forud for udstillingen blev gennemført en indsamlingskampagne over 1 måned, der skulle udbygge museets egen lille, eksklusive samling af legetøj. Kampagnen gik langt over forventning, idet der indkom ca. 2100 genstande, hvoraf over halvdelen var til ejendom. I forbindelse med udstillingen blev lavet et par særarrangementer. Carl Erik Olsen, Sløjdhøjskolen lavede i maj en aften, hvor man kunne lave simpelt hjemmelavet legetøj. Denne aften var fyldt med børn, forældre og bedsteforældre, der fik masser af inspiration. Den 20.8. opførtes „Fugleburet” af Kaskadeteatret for en meget stor børneflokk.

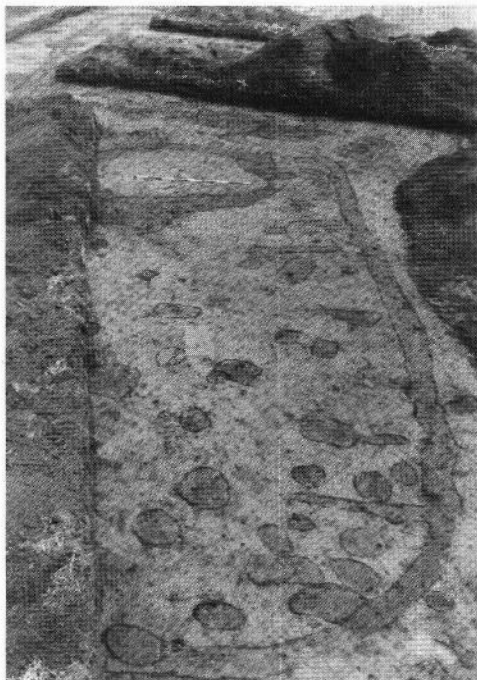
I perioden 21.9.-1.10. var emnet noget mere alvorligt. Museet havde lånt udstillingen „Vi elsker vort land”, der omhandlede flygtningeproblemet. Udstillingen, der er udarbejdet sammen med Statens Museumsnævn, var en plancheudstilling, som museet havde udbygget med genstande og interiør fra de omhandlende lande. Skønt emnet er meget aktuelt og ikke mindst i Horsens, så kunne den ikke udvise store besøgstal, heller ikke fra skoler.

I en mellemliggende periode, nemlig 8.8.-27.9. vistes en lille udstilling „Horsens-sølv i 300 år”. Det drejede sig om en privatsamling af Horsens-sølv, der på mange måder supplerede og udbyggede museets egen store sølvsamling, der på samme tid var nyopstillet.

I december åbnedes udstillingen „Landbohistorie i Vejle amt”, der med sit emne skulle lægge op til Stavnsbåndsjubilæet i 1988 — et jubilæum vi som bymuseum ellers ikke ønsker at fejre i større grad.

I årets første måned gennemførtes en indsamlingskampagne omkring sparebøsser. Formålet var at få en genstandsgruppe fra 1987 og valget faldt på de sparebøsser, der netop i den måned var i brug blandt de mange pengeinstitutter. Der indkom sparebøsser fra alle, således at museet råder over en større samling af forskellige „dyr”, der dog næsten alle har samme fabriktionssted.

En stor del af museets arbejdskraft blev i anden halvdel af 1987 lagt i ejendommen Nørregade 31,

Rester af et hus fra 4.-5. årh. e. Kr. Udgravet på Hedegård, Ejstrup sogn. Huset er en del af en senere landsby, der bredte sig over den store gravplads, der gennem de seneste to år er udgravet. Foto: Orla Madsen.

der er en meget velbevaret enkebolig fra 1786. Huset har i mange år været benyttet som magasin, men med nye magasinrum kunne museet starte arbejdet på bygningen, der med tiden skal åbne hele huset med udstillinger.

Restaureringen begyndte i 1987 med facaden og portalen. Al tidligere plastikmaling blev fjernet og bygningen blev nypudset og stod klar til kalkning. Portalen og mindstenen over porten voldte store problemer. Lang tids nedbrydning af sandstenen og marmoren gjorde, at store dele måtte nyhugges og således er den gamle mindetavle erstattet af en nyhugget kopi.

Arbejdet fortsattes indendørs, hvor især de nedre rum er meget nedbrudte og hvor råd gennem

mange år har ødlagt meget af det oprindelige tømmer. Arbejdet er blevet støttet af Planstyrelsen og Hede Nielsens Familiefond og forventes at tage hele 1988 med før bygningen i sin helhed kan åbnes. Dog åbnes den underste etage med udstillingen om fattige enker i Horsens i 1700-årene allerede i maj-måned.

Museet har i 1987 forsøgt at udføre et større registreringsarbejde på de gamle genstande. Således er hele sølvsamlingen nu blevet registreret og fotograferet og samtidig er udstillingen omarbejdet og nyopstillet af Henry Wissing. Til samlingen er ved køb tilgået otte nye stykker sølv, især fra randt-dynastiet. Samlingen omfatter fortrinsvis sølv indtil 1900 og museet råder f.eks. slet ikke over sølv fra den senere tid, bl.a. Horsens Sølvvarefabrik, hvilket er en mærkbar mangel, som de kommende år gerne skulle råde lidt bod på.

Registreringen af det store tegningsarkiv, som museet fik fra Viggo Norn, er fortsat. Arkivet råder over en værdifuld samling af tegningerne af tre Horsens-arkitekter fra ca. 1850-1960, hvilket omfatter en meget stor del af byggeriet i Horsens, men også fra en række andre byer og områder. Denne registrering er udført af Heine Wang.

Museet har haft en række udadvendte aktiviteter. Således er udsendt et årsskrift — det første siden 1962 — hvori museets medarbejdere og andre har behandlet emner fra museets arbejdsmark eller fra byens historie. I samarbejde med Industrimuseet har været afholdt by-vandringer til forskellige områder i Horsens. Vandringerne blev besøgt af 100-120 mennesker hver aften.

Museets personale har holdt en lang række foredrag og rundvisninger, både for læg- og fagfolk.

Ole Schiørring

Horsens Statsfængsels Fængselshistoriske Museum

Statsfængslets Museum fik sin første, spæde start i slutningen af 1920-erne, da et par betjente fik lov at

samle nogle effekter i et par celler i kælderens sydfløj.

Der gik kun få måneder, før de måtte pakke sammen, da man skulle bruge cellerne. Jeg er af den formening, at denne tidlige start har skabt nogen interesse, så der måske i tiden herefter blev lagt effekter til side. I 1952/53 blev museumsarbejdet genoptaget i samme afsnit i 2 celler, og i 1960 blev det flyttet ind under den sydlige del af østkælderen i det tidligere vaskeri. Det var virkelig charmerende lokaler med buer og piller, men uden varme, og hvad der var værre, uden frisk luft. Tingene begyndte at forfalde. Den 20. maj 1978 — på Statsfængslets 125-års dag — åbnedes hele den vestlige del af sydkælderen, som oprindeligt havde været modtagelses- og strafkvarter. 6 celler blev her indrettet til gode rum med radiatorer med termostater, med vinduer med ventiler, og gangen blev lagt til. Alt i alt blev det til 160 m², som i sig selv har fængselsmæssig og kulturhistorisk betydning.

Dette er fængselsmuseets område i dag, og „kunderne” er stadig leveringsdygtige; også fra folk uden for murene er der kommet mange dejlige effekter, sidst således en her fremstillet kuffert samt 2 skønne malerier malet på træ; det har taget 5-6 år at få disse hertil.

For tiden er vi ved at gøre klar til et par små udstillinger i to pengeinstitutter i Sønderjylland. Vores arbejde med unge mennesker er yderligere udbygget; vi har årligt godt 20 9. og 10. klasser samt ungdomsskoler fra Vejle Amt på besøg, et arbejde, hvor frugten ikke umiddelbart kan ses, men kan vi ad den vej holde nogle få „kunder” herfra, synes vi, at meget er opnået.

Disse unge er her en dag fra kl. 9 til 13.30, efter de i forvejen har arbejdet med stoffet i ca. 6 måneder.

Vi er så heldige, at vi her fra marts har fået knyttet cand.mag. Jakob Kieffer-Olsen til arbejdet på museet; vi håber, at vi sammen vil komme langt med registreringen i det ½ år, han skal være hos os. Ud over Jakob kan jeg også trække på byens øvrige museer samt på Ib på Staldgården, så jeg forventer, at der ligger et spændende år forude. Da fængslets ledelse

også er positivt indstillet, kan det jo kun blive godt. Visse planer for kommende udvidelser ligger klar.

I 1987 havde vi 3231 besøgende; det er en forøgelse på ca. 3000 på 10 år.

Min grundidé er, at de udstillede genstande skal være her fra huset, eller at vedkommende, som har brugt genstanden, skal have afsonet her; dog bliver der af og til indsamlet typebeslægtede genstande fra andre fængsler — genstande, som af den ene eller anden grund ikke kan skaffes herfra. Ved afleveringen kan giveren selv bestemme, hvilke oplysninger, der må gå videre til ledelsen.

Der har været visse forvildede rygter om museets udflytning. Lad det være sagt straks: MUSEET BLIVER HER!

— Det er vores, det ligger et sted med den helt rigtige atmosfære, — og hvad angår „leverancen“, er den stadig ganske udmærket.

Aage Egholm

Højderygens Egnsmuseum

Højderygens Egnsmuseum kan atter i år berette om et godt besøgstal, ca. 2000 har besøgt museet, vi har også haft den glæde at pensionisthøjskolen i Rude besøgte os i sommer hver 14. dag med et nyt hold kursister.

Museet har i 1987 modtaget over 400 genstande samt en del arkivalier til opbevaring, samtidig har vi fra landsarkivet for Nørrejylland i Viborg købt 1253 kopier af Nr. Snede sogns kirkebøger af årg. 1845 til 1880. Vi er derfor meget taknemmelige for den arbejdskraft, som kommunen stiller til rådighed.

De lokale pengeinstitutter har også husket museet i år med et beløb, fra Nr. Snede - Ejstrup Sparekasses legat er vi tildelt 2500,00 kr. der skal anvendes til indkøb af nye reoler til arkivet.

Af udstillinger i årets løb kan nævnes påsken hvor Lisbeth Kjeldsen, Lerret, viste eleverbejde fra hus-

flidshøjskolen i Kerteminde, samtidig udstillede Oluf Madsen, Skolegade, håndknyttede tæpper.

Museet havde fra 25. maj en udstilling i Jyske Bank i Ejstrupholm „en skolestue fra egnen“ med lærer Sørensen som underviser.

Desuden sommerudstilling i juli med Hakon og Aksel Jensen fra Ejstrupholm der udstillede keramik — billeder og grafisk tegning, Lene Abildgård Knudsen viste kunstvævning.

Da hærvejsvandlerne kom til byen havde vi som sædvanlig åbent hus om aftenen og ca. 30 besøgte museet.

I september var vi ude for at høste havre med le og derefter tærskede med plejl både ved museet og for de ældre ved Bavnehøjcentret, nogle skolebørn skulle også prøve sammen med deres lærer.

I forbindelse med skolens emneuge blev der malet korn ved museet på gammeldaws maner ved hjælp af to sten.

Ved den årlige kaninudstilling i Nr. Snede-hallen havde museet en udstilling med „syning gennem tiderne“ samt en gættekonkurrence med 6 spørgsmål.

Julestuen foregik i år i skolens aula den 6. december, hvor Anna Marie Hansen fra Tørring fortalte om apoteket i Nr. Snede i tyverne, hvor hun dengang var ansat, ca. 50 var mødt op til en hyggelig eftermiddag.

For børnehaven, der har besøgt os nogle gange i årets løb, var der pyntet juletræ i museet som de dansede omkring og Minna Thykær spillede julesalmer på det gamle orgel, derefter fik børnene satevand og kager.

Hermed tak for et godt museumsår.

Bestyrelsen

Museet på Koldinghus

Restaureringen af Koldinghus

Det ses tydeligt på slottets sydfløj, at restaureringen af Koldinghus er tilendebragt om få år. Christian

III's kapel, som i hovedsagen blev færdig i 1986, er færdiggjort og taget i brug ved en række foredrag. Slottet har fået tilført et smukt interiør, og museet har fået et længe savnet og meget velegnet lokale til foredrag og fremvisning af dias-show i forbindelse med særudstillinger.

Projekteringen af sydføjens interiør er udført i 1987, og en del af udførelsen er sket. Således er den lette, nedhængte sydvæg blevet beklædt indvendig med hvidmalede plader. Mod nord er der i ruinsalen udført de gangbroer i tre etager, som skal forbinde sydføjens etager med de tilsvarende i østfløjen. Gangbroerne er udført som stålbroer ophængt i stålbanduner fra loftskonstruktionen. Herved er opnået en spinkelhed i konstruktionerne, så at broerne ikke virker anmassende i ruinsalen. Den mellemste gangbro er vandret, medens den nederste har en lille bue opad og den øverste en lille bue nedad. Forskelligheden får broerne til at virke yderligere lette i interiøret, medens der både er praktiske og principielle grunde til broernes buer. Den nederste brospilhøjde opad fører brodækket hen over et fremspringende murparti på ruinvæggen, og den øverste bro nedadgående bue letter publikums passage under de to store søjlers øverste arme.

I løbet af 1987 er restaureringen nået så vidt, at brandmyndighederne har kunnet præcisere kravene til brandsikring af slottet. Foruden en række fysiske foranstaltninger såsom automatisk brandalarmeringsanlæg med automatisk dørlukning er der rejst krav om genetablering af Kongens tårn midt på sydfløjen og Dronningens tårn i slotsgårdens nordøstlige hjørne ved porten. Indtil videre er diskussionen i byggeudvalget om netop Dronningens tårn ikke tilendebragt, hvorfor dette tårn i første omgang holdes udenfor projektet. Det skal dogetableres senest i 1989.

For nøjere at få klarhed over den rette indretning af brandalarmeringsanlægget blev der i december måned foranstaltet en prøvebrand i slottets sydfløj. Branden forløb uden skader på slottet, idet kun mindre mængder brandbare materialer antændtes. Brandalarmeringsanlægget vil være på plads i slottets sydfløj til Christian IV-udstillingen.

Undersøgelser og erhvervelser

En væsentlig del af museets kapacitet har været sat ind på at forberede 1988's store udstilling „Kongens huse og byer. Christian IV og arkitekturen”, hvor med museet deltager i den landsomfattende 19. Europarådsudstilling „Christian IV og Europa” i anledning af 400-året for Christian IV's tronbestigelse. Til udarbejdelse af museets andel i det store fælleskatalog og til udformning af udstillingens tekster har i perioder mag.art. Mette Smed og cand.mag. Lars Bisgaard været ansat. Resultatet er blevet et meget spændende og perspektivrigt katalogafsnit, hvor en ny synsvinkel på Christian IV's byggevirksomhed præsenteres.

Til museets kommende nye sølvkammer er erhvervet en mindre samling guldsmykker af Bent Gabrielsen. Gabrielsen har hidtil kun været repræsenteret i museet med enkelte sølvsmykker fra perioden hos Hans Hansen Sølvmedie. Den nye samling smykker viser hovedtræk af Gabrielsens udvikling som smykkekunstner fra 1969 og til i dag.

Museet er til stadighed på jagt efter genstande, der dokumenterer og illustrerer udviklingen i byens erhvervsliv. Derfor var det velkomment, da en kreds af nuværende og tidligere medarbejdere ved en af byens store arbejdspladser, DDMM De Danske Mejeriers Maskinfabrik, nu Pasilac Therm A/S, i anledning af virksomhedens 100 års jubilæum samlede en del effekter sammen med tilknytning til fabrikken. Især må fremhæves en skalamodel i 1:5 af en af fabrikkens dobbelte kegleformede smørkærner, der i 1950'erne i stort tal installeredes i danske og udenlandske mejerier. Modellen er elektrisk drevet og har været anvendt som demonstrationsmodel over hele verden.

Konservering og bevaringsarbejde

Museets konservator gennemfører løbende tilsyn med museets genstande og anvender en del af sin tid på at stabilisere mange genstandes tilstand. Behovet herfor er så stort, at der ofte alene er tid til denne foreløbige behandling af især møbler. For nogle år siden gennemførtes på foranledning af Museumsrå-

det for Vejle Amt en undersøgelse af konserveringsbehovet på museerne i amtet. Her opgjordes behovet på Koldinghus — alene til den allerede eksisterende samling — til 63 mandår.

Det siger derfor sig selv, at der ikke er megen tid til egentlige og gennemgribende konserveringer. Alligevel er det lykkedes at konservere et møblement i nyrenæssance til opstilling i den permanente udstilling. Møblementet, der sandsynligvis er tegnet af maleren Heinrich Hansen (1821-90) var en af de store gevinster i det såkaldte Frederiksborg-lotteri, det kunstflidslotteri hvormed man i 1860'erne og senere søgte at indsamle penge til genopførelsen af Frederiksborg slot, der brændte i 1859. Lotteriets økonomiske udbytte var ikke stort, men en del kunstindustri i tidens foretrukne stilarter sprdtes over hele landet. Dette møblement blev vundet af klubejer P. Brandorff i Kolding, far til den navnkundige I.O. Brandorff.

Ved fælleskonserveringen i Århus er der for museets andel blevet behandlet to væsentlige malerier. Det ene Rembrandt-eleven Jürgen Ovens: Christian Is apoteose fra ca. 1660 og det andet Jacob Binck (værksted): Dronning Dorothea fra 1550. Begge billeder vil først være færdigkonserverede i 1988.

I forbindelse med de store jordarbejder på Bredgadepladsen har museet ikke økonomiske og tidsmæssige muligheder for arkæologiske undersøgelser. Men den bortkørte jord undersøges af en amatørarkæolog Gunnar Larsen, hvilket har bragt mange gode enkeltgenstande for dagen. Disse arkæologiske genstande konserveres løbende af Vejle Amts Konserveringsværksted på Staldgården.

Særudstillinger

Museet afholder i disse år meget få egne særudstillinger. Arbejdskapaciteten er afsat til forberedelse af den kommende permanente udstilling og til Christian IV-udstillingen.

Foråret var præget af KERAMIK I KOLDING, et udstillingssamarbejde med Kunstmuseet Trapholt, Kunsthåndværkerskolen i Kolding og de to

private kunstgallerier i Kolding Jakob Feldballe og Aage Langhoff. Koldinghusmuseet viste her et repræsentativt udsnit af museets egen samling KERAMIK Gennem 5000 ÅR — fra oldtid til nutid, og KINA OG EUROPA — motivernes vandring og inspirationens veje. Endelig vist en udstilling om KERAMIKEREN SVEND HAMMERSHØI.

- 7.02.- 8.03. KOLDING SØMANDSFORENING 100 ÅR.
- 9.04.-10.05. KERAMIK I KOLDING.
- 1.07.-31.07. NEW DENMARK. En dansk bosættelse i Canada. Samarbejde med The New Brunswick Tourism, Recreation and Heritage Dept.
- 30.11.-31.12. DEN FRANSKE KUNSTMEDAILLE PÅ BESØG I DANMARK. Samarbejde med Den kgl. Mønt- og Medaillesamling og La Monnaie de Paris.

Desuden har museet lånt lokaler til følgende udstillinger:

- 22.02.-15.03. Kolding Kunstforening.
- 9.04.-10.05. Kunstmuseet Trapholt. CHRISTIAN POULSEN retrospektiv.
- 22.05.-31.05. Kolding Kunsthåndværkerskole AFGANGSUDSTILLING.
- 5.06.-21.06. PAPIR — STRUKTUR — SKULPTUR. Pia Andersen og Ida Gulddammer.
- 1.08.-31.08. FINSK SKULPTUR. Samarbejde med Finlands ambassade i København.
- 13.09.-04.10. Kolding Kunstforening.
- 19.09.-04.10. FYNES GRAFISKE VÆRKSTED.

Anden formidling

Museet har i 1987 arrangeret følgende foredrag i

samarbejde med Selskabet Koldinghusmuseets Venner og Lokalhistorisk Forening for Kolding og Omegn:

- 25.03. Museumsinspektør Michael Teisen, Læsø: SCT. GEORGE. DET STØRSTE SKIBSFORLIS I DANMARK.
- 22.04. Museumsinspektør Søren Manøe Hansen, Ølgod: JYDEPOTTER OG POTTEJYDER.
- 7.10. Fuldmægtig, cand.phil. Niels Henrik Holmquist-Larsen, København: SKJOLDMØER.
- 28.10. Professor, dr. theol. Troels Dahlerup: CHRISTIAN IVs UDENRIGSPOLITIK BELYST SOM OLDENBORGSK DYNASTIPOLITIK.

Museet har i 1987 genoptaget udgivelsen af en årbog.

Poul Dedenroth-Schou

Kunstmuseet Trapholt

Kunstmuseet Trapholt arrangerede i 1987 6 egentlige udstillinger, som blev set af godt 10.000 besøgende.

Museet indledte året med en udstilling af en stor, lokal privatsamling af nutidig, dansk billedkunst, med titlen „Impulser”. Udstillingen omfattede ca. 100 arbejder, fortrinsvis maleri, af ca. 30 yngre kunstnere. Karakteristisk for samlingen var dens indhold af ny ekspressionisme og abstrakt avantgarde. Kendte grupper som „Violet Sol” og „Ny Abstraktion” var repræsenteret, men også de unge vilde og deres arvtagere var med.

Den 27. februar åbnede den kinesiske kulturattaché i Danmark museets næste udstilling, der havde overskriften „Kinesisk nytår”. Denne udstilling viste nutidig kinesisk folkekunst, med rødder langt tilbage i Kinas historie, nemlig de billeder, der kom-

mer frem på vægge og døre, når kineserne fejrer nytårsfesten. Udstillingen var samlet af den unge kinaforsker Helle Primdahl gennem flere ophold i Kina. Blandt dem, der her oplevede en ny og anderledes verden med fremmedartede billedindtryk, var mange skoleklasser og børnehaver.

Størst opmærksomhed i 1987 vakte arrangementet „Keramik i Kolding”, hvor Kunstmuseet Trapholt i samarbejde med Museet på Koldinghus, byens to gallerier samt Kunsthåndværkerskolen i Kolding fra den 9. april til den 10. maj bød på ikke mindre end 8 udstillinger, der belyste keramik fra alle vinkler. Et enestående arrangement, som tiltrak besøgende fra hele landet og fik fine omtaler i den samlede dagspresse.

Kunstmuseet Trapholt deltog med to udstillinger. I Slotskirken på Koldinghus vises udstillingen „Christian Poulsen — keramik 1935-1975” — en retrospektiv udstilling med en af vor tids betydeligste danske keramikere. Udstillingen viste 147 af kunstnerens arbejder — deriblandt flere absolutte hovedværker. Museets egen store samling af Christian Poulsen keramik udgjorde hovedstammen i udstillingen. Derudover havde mange private og flere museer udlånt værker til udstillingen.

Museets andet bidrag til „Keramik i Kolding” var udstillingen „Trapholt-keramik”, der viste museets samling af keramik fra dette århundrede. Det var første gang denne samling, der rummer fremragende eksempler på nyere og nutidig dansk keramik, udført af en række af fagets pionerer, blev vist samlet.

Som led i det store arrangement arrangerede Museet og Kunsthåndværkerskolen i Kolding en keramikweekend på arealet ved det nye museum i Strandhuse. Her demonstrerede elever fra Kunsthåndværkerskolens keramiklinie milebrænding og rakubrænding — et lille, men spændende indslag i det store arrangement.

Kunstnergruppen Troldrosen var næste gæst på museet. I perioden 22. maj til 14. juni viste gruppens 11 medlemmer grafik og skulptur i museets lokaler.

Museets sommerudstilling havde titlen Trapholt

IV. Det var den fjerde i rækken af udstillinger, hvor museet præsenterede et udvalg af sin samling for publikum. Trapholt IV var helliget museets samling af abstrakt kunst. Grundlaget i denne del af samlingen er malerne Richard Mortensen, Egill Jacobsen og Preben Hornung, der alle var repræsenteret med en række hovedværker. Udstillingen viste også eksempler fra samlingen på den yngre generations fortsatte arbejde med det abstrakte udtryk.

Udover den egentlige udstillingsaktivitet i museets lokaler i Klostergården, har museet deltaget i 2 udstillinger i samarbejde med erhvervsdrivende i Kolding. I City-arkaden viste museet et udvalg af sin store Thor Bøgelund plakatsamling sammen med udvalgt keramik fra samlingen, og på Byggemessen 1987 præsenteredes museet sammen med Den Geografiske Have og Museet på Koldinghus under mottoet „3 stjerner i Kolding”.

Med udstillingen Trapholt IV afsluttedes et kapitel i museets historie. Trapholt IV blev den sidste udstilling museet viste i lokalerne i Klostergården, hvor museet startede sit virke i 1982. Den 15. oktober flyttede museets personale ind i den gamle Trapholt-villa, der fremtidigt skal rumme museets administration. Samtidig med indflytningen påbegyndes en istandsættelse af villanen.

Året 1987 har været præget af hektisk aktivitet i forbindelse med museets nybyggeri. Den 21. august var byggeriet så langt fremme, at der kunne holdes rejsegilde. Dette skete under stor opmærksomhed fra den lokale presse og de mange fremmødte. Ved årets udgang var alle vægge rejst og hele anlægget under tag.

Ved årets begyndelse stiftedes Trapholt-komiteen – et privat initiativ bestående af lokale erhvervsfolk og repræsentanter for arbejdsmarkedets parter. Komiteens formand er Grev Ingolf af Rosenborg. Komiteens formål er at indsamle midler til museets færdiggørelse fra fonde og private virksomheder, for på den måde at supplere de kommunale bevillinger. Mens „kultursponsorering” har været diskuteret meget i den senere tid, har Trapholt-komiteen i det stille arbejdet med kultursponsorering i praksis, og

har i årets løb præsteret at indsamle 2 mill. kr. til færdiggørelse af museet.

Museets samling er i det forløbne år blevet udvidet med en række betydelige værker af danske kunstnere. Specielt skal fremhæves 3 malerier af Ejler Bille, der vil få en fremtrædende placering på det nye museum. Desuden har museet erhvervet malerier af bl.a. Merete Barker, Preben Hornung, Steffen Jørgensen, Niels Nedergård og Ole Sparring, samt en skulptur af Bent Sørensen – alle kunstnere der hører naturligt hjemme i museets sammenhæng. Indenfor museets afdeling for kunsthåndværk, som er en vigtig del af museets indsamlingsfelt, har museet erhvervet tekstiler af Torill Ruud Galsøe og Jette Thyssen, samt en række fremragende keramiske arbejder af forskellige kunstnere. Kunstmuseet Trapholt har nu en stor og spændende keramiksamling.

Museets personale har siden udflytningen til den gamle Trapholt-villa været fuldt optaget af at forberede åbningen af det nye museumsanlæg. Den officielle åbning finder sted torsdag d. 2. juni 1988, kl. 14.00. Det bliver en lokal begivenhed, som vil vække opmærksomhed langt ud over lokalsamfundets grænser. Museet bliver landets nyeste og provinsens tredje største kunstmuseum. Med sin spændende arkitektur, sin store samling af dansk billedkunst, kunsthåndværk og kunstindustri fra vort århundrede samt en enestående beliggenhed med udsigt over Kolding Fjord bliver det givet en attraktion, der vil trække mange besøgende til fra hele landet.

Peter Haarbø

Egnsmuseet i Vandel

Egnsmuseet i Vandel har haft et godt år, med mange gæster af såvel skoleklasser som almindelig besøgende.

Tilgangen af arkivalier og effekter har været god. Det bør også nævnes, at museet i 1987 har modtaget en testamentarisk gave fra Egon Ravn Pedersen på 50.000 kr. til museumsformål, et videoanlæg og

Aktiviteter

	Modul	hold 1	hold 2	hold 3	hold 4
1. dag	8.00-9.00	skolestue	skolestue	skolestue	skolestue
	9.00-11.30	komfur	ildsted	rebslagning	lysestøbning
	11.30-14.00	komfur	ildsted	lysestøbning	rebslagning
2. dag	8.00-9.00	skolestue	skolestue	skolestue	skolestue
	9.00-11.30	rebslagning	lysestøbning	komfur	ildsted
	11.30-14.00	lysestøbning	rebslagning	komfur	ildsted

mange gode effekter, som vi er meget taknemlige for.

For tiden forbereder vi en udstilling, for at markere stavnsbåndets ophævelse i 1788. Den vil blive stående hele sommeren og for besøgende skoleklasser vil der blive udarbejdet arbejdsopgaver i forbindelse hermed.

Fra museets virke som arbejdende historisk værksted, for tiden omkring århundredeskiftet, vedlægges en rapport fra et sådant besøg.

Ths. K. Thomsen

Syvende klasse på Vandel Skole arbejdede i foråret 1987 med emnet: „Livet på landet for 100 år siden”. Som en del heraf blev Vandel Museum inddraget i undervisningen.

Under et forberedende møde med museumsmedarbejderne valgte vi i to dage at arbejde med følgende aktiviteter: undervisning i skolestuen, køkkenarbejde ved komfuret, køkkenarbejde ved det åbne ildsted, rebslagning og lysestøbning.

Klassen inddeltes i 4 hold. Det gav — under hensyntagen til aktiviteternes forskellige tidsforbrug — en arbejdsplan, der her er skitseret.

Som det fremgår kom ikke alle elever til at prøve alle aktiviteter, men de opnåede alle at arbejde med madlavning, enten ved det åbne ildsted eller ved komfuret. Alternativet ville have været at alle skiftede aktivitet midt på dagen. Vi syntes imidlertid, det var vigtigt, at de samme elever deltog i den

samme madlavningsproces fra morgens optændering til den afsluttende rengøring.

Ved alle aktiviteter, bortset fra i skolestuen, var der tale om en produktion, hvilket selvsagt er meget motiverende for eleverne. Ved de to aktiviteter — lysestøbning og rebslagning — kunne de endda få produkterne med hjem.

I de to køkkener var der dagen igennem hektisk gang i madlavningen og de dertil hørende aktiviteter. I løbet af de to dage lavede eleverne medister, hvor kødet blev hakket og puttet i tarme og kartoffelmos med flæsk. Samtidig blev der bagt rugbrød og sirupskage i komfurets ovn.

Ved ildstedet lavedes sagesuppe og byggrød, og der blev kærnet smør. Vi forsøgte også at lave ost, men det mislykkedes.

Alle madvarer produceredes i en sådan mængde, at eleverne blev rigeligt mætte.

Det kunne nok skabe respekt for tidligere tiders bondekoner, at erfare de vanskelige arbejdsforhold og processer. For vore dages unge — og deres lærere — kan det kræve stor selvbeherskelse ikke at lade sig genere af røg i øjnene og brændte fingre. Komfurringe, der falder ned i ilden eller en gloende grydehank på ildstedet kan let få panikken til at trænge sig på.

Og rengøringen!!! — Der blev vist endda snydt lidt med hjælpemidlerne!

Det er indlysende, at når undervisningen antager en sådan konkret form som her, bliver elevernes forståelse for og viden om livsvilkårene for 100 år siden en helt anden, end hvor bøger og lærerfortælling

skal stå alene. Eleverne mærker, hvor lang tid tingene tog dengang, og det bliver meget lettere at forstå, hvordan et landbrug, incl. landkøkkenet, kunne være en arbejdsplads af enorm beskæftigelsesmæssig betydning.

I skolestuen blev eleverne præsenteret for Fadervor og salmevers. De skulle have lært et vers udenad inden museumsbesøget og blev så overhørt. Vi havde danskundervisning med diktat og skrivning med pen, blæk, trækpapir og pennevisker. Skoleredskaaber, der på en generation forsvandt og i dag er ligeså fremmedartede som skiffertavlen og griflen. Eleverne stiftede også bekendtskab med regneopgaver med gamle benævnelser, og de forsøgte sig med læsning af gotisk skrift.

Der blev fortalt Danmarkshistorie fra Valdemar den Stores og Absalons dage, gengivet efter Saxo, uden skelen til de kildekritiske overvejelser, der i dag kan gøre historieundervisningen lidt besværlig. Skolestuens mange „anskuelsesbilleder” blev inddraget og havde naturligvis en god portion indflydelse på, at Valdemartidens dramatiske Vendertogter blev valgt til fortællestof.

Hele undervisningsforløbet i skolestuen blev selvfølgelig gennemført med datidens naturlige lærerautoritet som styrende faktor. Vi må nok erkende, at enkelte elever netop her havde vanskeligheder med at indleve sig i tidsånden fra det 19. århundredes små skolestuer. (Her kan en af grundene være, at vi – lærerne – følte os nødsaget til *kun* symbolsk at *markere* den tids effektive afstraffelsesmidler).

Det har været en stor glæde at følge, hvordan Vandel Museum har udviklet sig med stadig flere elevaktiviteter. Det giver skolerne flere valgmuligheder, og det giver større fleksibilitet. Det betyder ligeledes, at de samme elever kan komme på besøg flere gange og få forskellige historiske forhold belyst. Dette sidste har ikke mindst betydning for Vandel Skole, der jo ikke har transportproblemet som en begrænsende faktor, og derfor ser store muligheder i denne historiske værkstedsundervisning.

Finn Mathiasen,
Vandel Skole

Vejle kulturhistoriske Museum i 1987

Den store søgning og aktivitet, som museet var præget af sidste år, er glædeligt fortsat gennem hele 1987. De permanente udstillinger, i Søndergade 14 om Vejle Bys Historie, på Vejle Vindmølle om mølterne i Vejle og omegn og i museumsbygningen i Flegborg om Vejle-egnens vikinger, der fortæller om kongesædet i Jelling, den store bro i Ravning Enge og den fuldstændigt udgravede vikingetidslandsby i Vorbasse, har været meget velbesøgte. I 1987 blev der desuden lavet 9 større og mindre særudstillinger; heraf er de 5 omtalt under Vejle Byhistoriske Arkiv i denne årbog.

Året begyndte med særudstillingen „Folkekunst – kisteblade og træsnit” på museet i Flegborg. Den viste hovedparten af den store samling af etbladstryk – træsnit og litografier (Neuruppiner) – som i begyndelsen af dette århundrede blev indsamlet af folkemindesamleren Evald Tang Kristensen. Han boede i Mølholm i Vejle fra 1897 til sin død i 1929 og skænkede denne fine samling til Vejle Museum ved åbningen af den nye museumsbygning i 1923. Samlingen er en af de største i provinsen. Kistebladene er i bogstaveligste forstand folkets kunst. Etbladstrykkene var almindelige for ca. 200 år siden, hvor de blev klistret fast indvendig i standkisternes låg. Emnerne var enten religiøse, historiske eller moralsk belærende, som de var genfortalt gennem tiderne og nu blev holdt fast på papiret. Udstillingen var suppleret med redskaber brugt ved fremstilling af træsnit samt andre genstande, der viste tidens folkekunst.

Den 9. maj åbnede Vejle Amtskommune den istandsatte Bindeballe Station i forbindelse med åbningen af naturstien Vejle-Bindeballe. Museet lavede for Vejle Amtskommune en del af udstillingen i stationsbygningen, omhandlende følgende emner: Jægere og fiskere i Sønderkær gennem ældre stenalder, Engelsholm Slot og fabrik (Randbøldal), Hærvejen med gravhøje, helligkilder og stuedrift, Fra jernalderlandsby til sogneby (Nørre Sneede), Skovdriften og kolonisationen af Randbøl Hede.

I juni modtog museet et komplet drejerværksted fra Vejle. Efter at værkstedet var istandsat, blev det udstillet i Flegborg hele sommeren.

Den 9. september åbnede årets største særudstilling på 90-års dagen for indvielsen af Vejle-Vandel Jernbane i 1897. Efter godt 40 års diskussion var banen gennem Vejledalen endelig blevet en realitet. I 1914 blev Vandelbanen forlænget til Grindsted, men efter at have tjent sin egen tro i 60 år, blev banen nedlagt i 1957. Udstillingen fortalte om den lange kamp for at få en bane vestpå fra Vejle. Der blev budt på en tur langs banen i en bænkevogn, hvorefter man steg ud på Haraldskær Fabrik station og fortsatte ind i ventesalen og kontoret. Til sidst kom den rejsende til en rekonstruktion af førerpladsen på damplokomotivet „Jacob”. Her kunne man kigge ud gennem førerhusets vinduer og se, hvordan banen og Vejle så ud i 1935, da der gennem vinduerne blev vist en ca. 10 min. lang filmoptagelse af en rejse med Vandelbanen dengang. En model af „Jacob” i halv størrelse var udstillet foran museet. I museets forhal huserede baneafdelingen, der justerede sporet ind til Vejle Nordbanegård, og uden for museet havde signaltjenesten opstillet en signalmast. Udstillingen omfattede tillige over 100 fotografier og mange spændende levn fra banen, eksempelvis en fabriksplade fra et af banens første damplokomotiver, et billetskab fra Randbøl station og en petroleumslampe fra Vingsted Mølle station. Til udstillingen var udlånt en lang række genstande fra private, der boede langs banen, samt fra andre museer. Det kunne også opleves, hvordan togene i sin tid har kørt til og fra Haraldskær Fabrik station, idet en modelbanegruppe havde byggen en nøjagtig kopi i størrelsen 1:87 med to tog i drift. Udstillingen blev et stort tilløbsstykke.

Samtidig med åbningen udgav museet en ny stor bog om Vandelbanen, resultatet af 5 års arbejde med banens historie. Den er skrevet af Viggo F. Hejlesen og Vigand Rasmussen i samråd med K.S. Knudsen og Preben Lunde, tegninger og lay-out af Ole Jensen. Til bogen blev ydet økonomisk støtte fra flere fonde, virksomheder, kommuner og amter

langs Vejle-Vandel-Grindsted Banen. De fem bag bogen repræsenterer Vandelbane-gruppen, som ydede et stort arbejde med opbygningen af udstillingen sammen med museets personale. Bogen fortæller på 128 sider om den indædte oplandskamp mellem Horsens, Vejle, Fredericia og Kolding, om livet på stationerne, om banens rullende materiel og om dens historie fra de gode tider i begyndelsen af århundredet til den hårde kamp for at undgå nedlæggelse fra 1920'erne til 1957. Teksten er garneret af omkring 200 illustrationer, og indledningen er skrevet af TV-journalisten Poul Thomsen, hvis onkel var togfører på Vandelbanen. Bogen koster 150 kr. og kan endnu købes ved henvendelse til Vejle kulturhistoriske Museum.

I beretningsåret er som sædvanlig indkommet et stort antal genstande til museet, hovedparten med tilknytning til Vejle by og nærmeste omegn. Især må fremhæves erhvervelsen af flere meget fine sølvarbejder af Vejle-mestre, som nu indgår i byudstillingen i Søndergade 14. Med tilskud fra Statens Museumsnævns rådighedssum lykkedes det på Arne Bruun Rasmussens Kunstauktioner at erhverve det hidtil ældste stykke Vejle-sølv i samlingen, en øreskål fra 1600-tallets midte, lavet af mester Hans Olufsen (Borgerskab i Vejle 1640-1688). Ligeledes med tilskud fra rådighedssummen købte museet en farvededel af kobber, som hørte til L.P. Hansens farveri.

Også inden for den arkæologiske virksomhed har der været stor aktivitet. Der er foretaget adskillige besigtigelser efter anmeldelse af fund, ligesom den stigende anlægsaktivitet har afstedkommet flere rekognosceringer forud for jordarbejderne i området.

Som beskrevet i Vejle Amts Årbog 1987 blev der i 1986 lavet søgegrøfter omkring de to store gårde fra ældre romertid (1.-2. årh. efter Kr.) i udkanten af Jelling. Her udgravede museet i marts 1987 en stor samtidig grav inden for det område, der skal bygge-modnes. Adskillige søgegrøfter viste, at den fundne grav lå alene på en lille bakketop kun ca. 50 m fra de i 1986 udgravede gårde. Selve nedgravningen til graven var 460 x 280 cm. Heri fandtes meget tydelige træspor efter kisten eller gravkammeret, der målte

400 x 175 cm med en højde på mindst 70 cm. I den vestlige del af graven lå en mand i sovestilling. Han havde en fibula med guldbelægning ved skulderen, en sølvfingerring, et bæltespænde med tilhørende rem-endedup af jern samt ved fødderne et sæt desværre meget dårligt bevarede sporer. Præcis midt i kisten lå et stort skjold med en diameter på 120 cm; på skjoldet fandtes store dele af skjoldets randbeslag af bronze samt en meget stor stangskjoldbule af jern med sølvbelagte hvælvede nittehoveder. På skjoldbladet var der formodentlig påsat 3 mindre sølvskiver. Under skjoldet lå en jernkniv. Ved siden af den gravlagte fandtes en lanse- og en spydspids af jern samt 8 lerkar, der har udgjort den dodes bordservice. Graven dateres til ældre romertid. Gravens størrelse og indhold må karakterisere den som en rigmandsgrav, der naturligt må knyttes til en af de udgravede gårde, hvoraf den ene med sit store areal og antallet af udhuse udgør det hidtil største gårdsanlæg fra ældre romertid herhjemme. Denne kiste-grav kan ved sin størrelse og udstyr knyttes sammen med nogle få tilsvarende store og rigt udstyrede grave, der findes inden for et afgrænset område i denne del af Vejle amt. I de tilgrænsende søgegrøfter fandtes enkelte affaldsgruber med en del keramik fra tidlig førromersk jernalder (5.-4. årh. før Kr.).

I forbindelse med byggemodning på Gårslev Vestermark i udkanten af Børkop blev totaludgravet en overpløjet gravhøj. På toppen af en mindre, naturlig bakke fandtes et gravhus med en nærmest kvadratisk grundplan på 260 x 210 m fra Enkeltgravskulturen i yngre stenalder. Vægplankerne har stået i en ca. 60 cm dyb vægggrøft. I hvert hjørne af gravhuset stod en forkullet planke i 50 cm's bredde og 10 cm's tykkelse fuldt bevaret i ca. 70 cm's højde. I den ene væg fandtes flere 30 cm brede, tynde forkullede planker, og i hele vægggrøften kunne man se stolpespor af alle de øvrige vægplanker. Midt i gravhuset var der en større grav, 200 x 100 cm, med følgende gravgods: En større stridsøkse, en stor sleben flintøkse, en mindre flintøkse samt 2 lerkar. Ved siden af denne grav op til den ene side af gravhuset var der yderligere en grav med en mindre stridsøkse samt 1

lerkar. Hen over de to samtidige begravelser lå rester af gravhusets tag. På grund af de bevarede forkullede planker kan det konstateres, at gravhuset har indeholdt 2 samtidige begravelser, en større, rigt udstyret i midten og en mindre, sparsomt udstyret grav ved siden af. Hen over dette gravanlæg fandtes en yngre grav, der målte 400 x 100 cm. Gravudstyret var et lerkar i hver ende, 3 trekantede pilespidser samt en stridsøkse også fra Enkeltgravskulturen. Ved højens omkreds fandtes mod syd et større, meget velbevaret parti af en randstensrække, der var placeret acentralt i forhold til de centrale grave. Lige på ydersiden af den delvis bevarede randstensrække mod øst fandtes et lille firkantet hus på 130 x 100 cm med en åbning mod øst. Væggen kunne ses som en vægggrøft, hvor der i bunden fremkom tydelige rektangulære stolpespor, fuldstændig magen til væggen i det centrale ældre gravanlæg. En nærliggende tolkning er, at det lille hus, eller hvad man nu skal kalde det, er opført uden for selve højen i forbindelse med det centrale gravhus. Unægtelig et nyt, spændende gravanlæg fra Enkeltgravskulturen.

Det meget fine gravfund fra Gårslev Vestermark vil sammen med det ovenfor nævnte gårdsanlæg med tilhørende rigmandsgrav fra Jelling efter konservering blive udstillet i den permanente udstilling om den forhistoriske bebyggelse på Vejle-egnen, der er under opstilling i museumsbygningen i Flegborg.

Det er i 1987 lykkedes at afdække hele den resterende del af marken, der skal undersøges, for at hele Vorbasse-udgravningsprojektet kan afsluttes, et areal på ca. 20.600 m². Der er udført flere mindre udgravninger inden for et samlet område på 60.000 m². Af landsbyen fra 5.-7. årh. er den sidste del undersøgt. Det drejede sig om den nordlige halvdel af 2 gårdsanlæg med et langhus og 10 mindre huse med tilhørende, som sædvanlig velbevarede hegn. Uden for hegnene fandtes 2 jordfæstegrave, der er den vestlige del af et lille gravfelt, hvor der i 1983 blev udgravet 4 jordfæstegrave. Trods intens eftersøgning er der desværre ikke fundet flere grave i dette område. Sidste år fandtes 2 brønde i denne bebyggelse. De blev udgravet i august 1987, og den ene indeholdt

både et stort keramikmateriale og et stort træmateriale, bl.a. en udskåret træskål, et stort vidjeflettet fad/skål, et udskåret fodstykke til en væv, drejebænk eller lignende, og et større stykke bygningstømmer. Der er her fremkommet nogle genstande, der ellers er meget sjældne i danske oldtidsfund, og som kan blive meget flotte til udstilling efter endt konservering. Den nordøstlige, yngste del af den forudgående landsby fra 4.-5. årh. strækker sig ind på den mark, der blev undersøgt i 1987. I 1980 blev der lavet en 10 m bred søgegrøft gennem denne del, der viste tilstedeværelsen af de to nordøstligste gårdsanlæg. Den resterende del af disse to gårde er nu færdigudgravet. Der fremkom 5 langhuse, det ene 50 m langt – det hidtil længste, der er udgravet i Vorbasse – og 10 mindre huse med tilhørende hegn. I området mellem 5.-7. årh. bebyggelsen og bebyggelsen fra 8.-11. årh. på 300 m's længde blev der på en ganske svag højning midt mellem de to landsbyer fundet et enkeltliggende gårdsanlæg bestående af 2 huse på 16 og 25 m, der foreløbig må dateres til 6.-7. årh. e.Kr. På samme højning fandtes 4 vikingetidshuse fra 1000-tallet. Det drejer sig om et lille gårdsanlæg kun bestående af et langhus og et mindre hus. Gården kan følges i 2 stadier. I det ældste stadium har den bestået af et 25 m langt såkaldt Trelleborg-hus og et 14 m stort hus, der skæres af det yngre gårdsanlæg med et 25 m stort hus af en lidt anden konstruktion, og vinkelret på dette langhus et 12 m stort hus. Disse huse genfindes på den tidligere udgravede 1000-tals bebyggelse, hvor dette gårdsanlæg, udgravet i 1987, muliggør, at hele 1000-tals bebyggelse i Vorbasse kan deles i en ældre fase med 8 gårde af meget forskellig størrelse og en slutfase med 3 gårde med huse af ens konstruktion fra 1000-tallets slutning, som er de 3 yngste gårde på marken nord for det nuværende Vorbasse. Det 300 m brede areal mellem landsbyen fra 5.-7. årh. og den efterfølgende bebyggelse fra 8.-11. årh. er ved et større antal brede søgegrøfter blevet afsøgt, således at der ikke kan gemme sig flere anlæg her. Hermed er hele Vorbasse-udgravningsprojektet, der har stået på hvert år siden 1974, endeligt afsluttet.

Også i 1987 har museets personale holdt en lang række foredrag med emner fra museets arbejds-mark. De forskellige udstillinger og andre arrangementer har i beretningsåret været besøgt af 32.880 personer.

Steen Hvass

Vejle Amts Konserveringsværksted

Vejle Amts Konserveringsværksted er etableret i 1975 med lokaler på Koldinghus Staldgård. Amtskonserveringen råder over ca. 350 m².

I årenes løb er amtskonserveringen udbygget, så man nu har en kapacitet og ekspertise, der giver mulighed for behandling af genstande fra arkæologiske fund såvel som recente genstande (ikke jordfund). Nærmere betegnet er det genstande af græ, herunder møbler, afdækning af maling og bemaling, metaller (jern, bronze, kobber, tin, sølv, guld m.m.), læder, rav, tak, keramik, afstøbning og kopiering af genstande, flere former for analyser, herunder bl.a. røntgenfotografering.

I 1987 er anskaffet en vacuumpumpe og måleudstyr til et frysetørringsanlæg. Der er søgt midler af rådighedssummen fra Statens Museumsnavn, til anskaffelse af en mindre vacuumtank med køleagregat. Begge dele vil sammen med tidligere anskaffelser udgøre et komplet frysetørringsanlæg til konservering af jordfundet træ, læder og andre organiske materialer, som amtskonserveringen på nuværende tidspunkt må løse på andre og mindre hensigtsmæssige måder.

Det nuværende personale på amtskonserveringen består af amtskonservatoren, en konserveringstekniker og en konserveringsmedhjælper. Derudover har en langtidslidig pottemager haft en 7 mdr. ansættelse og 2 elever fra konservatorskolen har været i praktik, i hver en måned.

Driftsbudgettet for 1987 var på kr. 690.000 incl. moms, og dækker alle amtskonserveringens udgifter.

Amtskonserveringen står til rådighed for de statsanerkendte kulturhistoriske museer i Vejle amt, som er Museet på Koldinghus, Fredericia Museum, Horsens Museum, Arbejder-, Håndværker- og Industrimuseet i Horsens, Vejle Museum samt Glud Museum. Arbejdet som udføres ydes uden udgifter for museerne.

Egnsmuseumerne, der står udenfor konserveringsordningen, søges primært hjulpet gennem konsulentbistand, således at de selv kan udføre lettere bevaringsarbejder. Endvidere inviteres egnsmuseumerne til at deltage i kurser m.m.

Arbejdet på amtskonserveringen er i året forløbet godt og stabilt, og arbejdsopgaverne har været meget forskelligartet, og spænder tidsmæssigt fra den tidligste oldtid og frem til vore dage. Hovedparten af opgaverne har bestået i konserveringen af genstande fra arkæologiske fund, hvor amtskonserveringen i stigende omfang også deltager i selve udgravningsfasen sammen med arkæologerne, hvilket har givet nogle meget positive erfaringer for begge parter.

Endvidere er en hel del genstande af forskellig art,

der p.g.a. tidnød er hobet sig op på amtskonserveringen igennem de sidste år, færdigkonserveret.

For personalet ved amtets museer er der afholdt 2 kurser vedr. førstehjælp til bøger og arkivmaterialer, og vedr. pleje af genstande, bestående af stenmaterialer. I hver af kurserne deltog ca. 20 personer. Udgifterne i forbindelse med kurserne er afholdt af Museumsrådet for Vejle amt.

Amtskonserveringen har i årets løb igen haft en del besøg af foreninger, skoler, højskoler, faggrupper m.m. Besøg som vi fra amtskonserveringens side er meget glade for, da vi her igennem får mulighed for at vise interesserede, hvordan arbejdet med bevaringen af vore kulturværdier foregår. Desuden har erhvervspraktikanter, der har været i praktik på museerne, aflagt kortere besøg på værkstedet.

Da der løbende sker en endog hastig udvikling af metoder o.l. på konserverings- og restaureringsområdet, deltager vi aktivt i konferencer på landsplan, erfaringsudveksling med andre amters konserveringsinstitutioner, samt i kurser af forskellig art.

Ib Hansen

Anmeldelser

*Hanne-Mette Pedersen: „Husene i Søndergade”
sammen: „Husene i Østergade”
Udgivet af Kolding Stadsarkiv med støtte fra
Sparekassen Kolding, 1987.*

De 2 bygningsregistrarer er resultatet af et projekt, som Lokalhistorisk Samling i Kolding, nu Kolding Stadsarkiv, iværksatte i efteråret 1983, og som havde til formål at registrere kilderne til byens ejendoms historie.

I 1985 blev arkitekt Hanne-Mette Pedersen tilknyttet projektet med det formål at beskrive husene, som de ser ud i dag med baggrund i de registrerede historiske oplysninger om hver enkelt ejendom.

Indledningsvis gives et kort rids over de 2 gaders historie med omtale af deres funktioner i byens liv tilbage til 1500-tallet; for Søndergades vedkommende med en interessant bemærkning om Kolding Å, som deler gaden i en nordlig og en sydlig del, og som indtil 1864 markerede kongerigets grænse mod hertugdømmerne.

Selve registranten virker overskuelig og ganske detaljeret. Højresiderne er med få

undtagelser reserveret teksten og venstresiderne fotografierne.

Beskrivelsen af den enkelte bygning falder i 2 afsnit: husets nutidige udseende først og dernæst dets historie; man mærker især i det historiske afsnit det store arbejde, der er gået forud med studier i takstationer, brandforsikringer m.v.; ikke blot får vi i dette afsnit de tidligere bygningers data, men også navne på de personer, der førhen har ejet og bygget på grundene.

Øverst på hver højreside vises en skitse med bygningens placering på grunden – hver forsynet med målestokforholdet.

Efter hver ejendomsbeskrivelse følger et kort afsnit: BEMÆRKNINGER, hvori huset placeres arkitekturhistorisk, eller hvor der nævnes helt specielle oplysninger, som er værd at få med.

Fotografierne er velvalgte og i en god størrelse (postkortformat – nogle endog større), hvad der til en vis grad kompenserer for enkelte billeders lidt for lyse, eller lidt for dystre belysning; stort set er fotokvaliteten dog acceptabel set i forhold til trykteknik og papirkvalitet.

En ting, man som lokalhistoriker i Kolding eventuelt kunne komme til at savne, er et personregister; vel vidende, at et sådant sædvanligvis ikke er almindeligt i en registrant, kunne man i dette tilfælde, hvor bøgerne vrimler med navne på koldingborgere, nok ønske en hurtig indgang til gadernes tidligere indvånere.

I disse dage, da der overalt i landet skrives købstadregistranter, vil bøgerne kun-

ne anbefales til forstudium — de giver mange gode ideer til efterfølgelse.

Det skal endelig nævnes, at arkivet i 1985 udsendte registranten:

„Husene i Helligkorsgade og Rendebanen” (samme forfatter).

Man må håbe, at Kolding Stadsarkiv snart må finde midler til at fortsætte udgivelsesrækken.

E. With-Pedersen

*Asta Hansen: Varsler, syn og overtro.
Illustreret af Arne Bødker. Pris ca. 80 kr.
Forlaget Gallo, Nørreallé 86, 8000 Århus C.
Tlf. 06 17 77 77.*

Der udgives meget erindringsstof i dagens Danmark, og der er skrevet en del om folketro. Når der alligevel er en særlig grund til at omtale denne lille bog, så er det fordi det er knap så almindeligt, at erindringer og folketro går op i en højere enhed.

Asta Hansen, som selv er i 80'erne, genfortæller, hvad hendes mormor, Else, der var født i Rugsted i 1840, har berettet om

sit liv på Egtved-egnen. Det er en jævn og stilfærdig beretning om livet i medgang og modgang for over 100 år siden. Men det, der giver en særlig dimension og gør den anbefalelsesværdig, er — sammen med Arne Bødkers tegninger — at varsler og anden overtro stilfærdigt og overbevisende flettes ind i dagliglivet.

Den giver også et fint portræt af en omvandrende fanatisk — og uheldig prædikant, Mester Jacobias, der griber hele det lille samfund med sin prædiken om Verdens undergang.

Kamma Varming

Vejle amts historiske Samfund

1987-1988

Årsmødet 1988 afholdtes på Kryb-i-ly kro den 7. juni 1988 kl. 19.00, hvortil godt 100 medlemmer havde fundet frem i den lune sommeraften.

Leif Arffmann valgtes til ordstyrer, hvorefter formanden, Kamma Varming aflagde følgende beretning:

Ved Årsmødet sidste år på Jelling seminarium var alle valg genvalg, og ved den efterfølgende konstituering skete heller ingen ændringer. Det vil sige at:

Kamma Varming er formand.

Erik With Pedersen er næstformand.

Søren Kyed Jakobsen er sekretær og kasserer.

Redaktionsudvalget består af:

Knud Erik Redersen

Erik With Pedersen

Marius Wellner Jensen

Søren Kyed Jakobsen

I 1986 skilte vi for første gang årsmødet fra udflugten. Det er en ordning, som vi synes fungerer bedre end at holde det samlet, så det er fra i år en tradition.

Første arrangement var netop sommerudflugten 87, som fandt sted den 5. september. Den gik til Nørup kirke og Engelsholm slot. Året før var vi i Engum kirke, så det blev en slags føljeton, fordi de to kirker er udsmykket af de samme kunstnere blot med 30-40 års forskel i tid. Om kirkens historie og udsmykning fortalte provst Carsten Johansen i et engagement og interessant indlæg. Desværre var vejret fugtigt og diset, så man næppe kunne skimte slottet, men alle fandt dog over til den anden side af søen. På Engelsholm slot, som nu er højskole fortalte nogle lærere om slottets historie og dets ejere, krydret med stedets mange sagn.

Ved kaffebordet i Nørup fortalte formanden om slægten Lichtenberg. Der deltog et par hundrede mennesker.

Den 5. oktober gav Vejle amtskommune en reception i anledning af årbogens udgivelse. Det var en meget positiv oplevelse, især fordi en lang række af forfatterne deltog. Desværre glimrede den indbudte presse næsten helt ved sin fraværelse. Vi vil gerne takke amtets kul-

turudvalg — specielt for dette arrangement, som man har lovet, må blive en tradition.

Som omtalt sidste år, så havde vi forsøgsvis flyttet vinterens foredragsrække til efteråret. Det gav ikke det store deltagerboom, som vi havde håbet på. Og det var selvfølgelig en skam, for det var gode foredrag.

Vejle lagde ud den 28. oktober, hvor bestyrelsens »grand-old-man«, Leo Novrup viste lysbilleder af udgravninger i 25 år i Øst- og Syddjylland, som han enten selv havde foretaget eller havde valfartet til. Aftenen var gennemsyret af Novrups entusiasme for historien. Der var ca. 25 deltagere i Vor Frelsers menighedshus.

Godt 30 tilhørere mødte frem i Fredericia den 5. november for at høre fhv. slagtermester H. J. Sloth-Nielsens foredrag om det gamle slagterhåndværk. Fortælleren indledte med en kort gennemgang af laugsvæsenets betydning, ligesom han kom ind på slagtemetoder og arbejdsforhold. Derefter gav han en nærmere omtale af de mest kendte og markante slagterslægter og deres virke i Fredericia. Sloth-Nielsen afslørede et indgående kendskab til et meget omfattende emne, som naturligvis kun kunne behandles i spredte træk.

Ved foredraget i Horsens den 16. november fortalte lektor Ole Pedersen, Århus om mytologi og folkeeventyr. Det var et utraditionelt foredrag, der kom rundt om mange af den folkelige fortællingsrødder både i udlandet og herhjemme. Ole Pedersen havde bl.a. nogle betragtninger over vores trang til at opkalde olie-

og

færger efter aserne. Han sluttede af med et meget begejstret indlæg om folkemindesamleren Evald Tang Kristensen. Der var et halvt hundrede tilhørere, nok flest fra Horsens byhistoriske forening.

I anledning af Stavnsbåndsåret havde Kolding lokalhistoriske forening valgt at lade arkivar, dr. phil Birgit Løgstrup tale om: Stavnsbåndet — hvordan undgik man det. Det skete den 12. december, og vi fik lov at hænge på.

Birgit Løgstrup, der netop havde udgivet bogen »Bundet til jorden« i anledning af Stavnsbåndsjubilæet, fortalte meget levende om fæstebøndernes vilkår under stavnsbåndet og især om muligheden for at undgå det ved enten at købe fripas eller desertere. I Vejle amt var den sidste mulighed nærliggende, da lønnen og mulighederne var større i Slesvig-Holsten. P.g.a. den tidlige overgang til selveje i Koldinghus rytterdistrikt var det også ret let at få fripas. Der var stor spørgelyst efter foredraget, der havde samlet 65 deltagere.

Da jeg nu lige har nævnt Stavnsbåndet, så kan de være grund til at fortælle, at det samarbejde med landboorganisationerne, som lige var begyndt ved sidste årsmøde, har stået på hele året, og samfundet har haft repræsentanter i forskellige udvalg. Selv fejrer vi Stavnsbåndet ved at tage til Glud landbrugsmuseum på sommerudflugten den 20. august. Det andet store jubilæum i 1988, nemlig for Christian den 4. festligholder vi både i aften med museumsinspektør Poul Dedenroth-Schous foredrag og på udflugten. Der vil historikeren Bent Ousager fortælle om Kirstine Munk, og vi skal besøge hendes

slot, Boller under vejledning af Bent Outsager. Også i årbogen bliver begge jubilæer markeret, men det vil Knud E. Reddersen sikkert nævne under sin gennemgang af årbogen.

Vi har i flere år arbejdet med at få lavet et logo for Samfundet. Foreløbig er vi standset op ved et brevpapir med en ramme, som er en udvidet udgave af årbogens første forside.

Jeg nævnte tidligere Evald Tang Kristensen. I det forløbne år har hans navn været et fast punkt på dagsordenen ved vores bestyrelsesmøder. Vi har stillet forskellige forslag til kulturudvalget i Vejle kommune med henblik på at markere hans tilhørsforhold til Vejle amt. Næste år vil vi nok kunne fortælle, hvad der kommer ud af det.

Det er i 1990 15 år siden, der sidst kom et index til årbogen. Fra Vejle amt har vi fået tilsagn om en langtidsledig til at udarbejde et sådant, men det er endnu ikke lykkedes at finde den rette person.

I årets løb har vores tidligere formand, Peder Eg været utrolig aktiv i arbejdet for at indsamle erindringsstof i form af interviews til amtsrådet arkiv. Etableringen af selve arkivet er derimod inde i et dødvande.

I vinter havde vi på et bestyrelsesmøde besøg af SLF's formand, Finn H. Lauridsen. Han fortalte om de økonomiske forhold i forbindelse med genudgivelse af C. Dalgas amtsbeskrivelse over Vejle amt i reprotryk. Det er i øjeblikket usikkert, hvornår det kan finde sted, men det varer nok ikke mange år.

Nærmere på udgivelse er C. A. Thyre-

gods erindringer fra nogle Jelling-seminaristers deltagelse i Tre-årskrigen. Vi har modtaget tilsagn om tilskud til udgivelsen, som vil ske dels som en del af årbogen 89, dels som en separat udgivelse.

Som sævanlig har vi udgivet 1987-årbogen som lydbog. Det er endda lykkedes at få indhentet et efterslæb, så det nu er sket lige efter, at årbogen var udkommet.

På det næste girokort vil man kunne se, at det nu som medlemskort vil give gratis adgang til alle amtets større museer.

Det sidste initiativ vi har taget i år er taget i forbindelse med, at amtets kulturudvalg har afholdt nogle kultur-stormøder. Vi har indsendt et forslag til, at man en søndag om året skulle holde en slags rundskuedag i en afgrænset del af amtet. På historiske steder skal de fortælle om lokaliteten. Herregårde eller store landbrugsejendomme skal holde åbent hus osv. Eventuelt kunne man slutte med en stor fællesspisning af medbragt mad og underholdning og dans.

Vores økonomi har det ikke så godt. Det skyldes bl.a., at vi har mistet endnu et par hundrede medlemmer, så vi nu har lige omkring 2000 medlemmer. Vi håber meget, at vores tilfredse medlemmer vil reklamere for et medlemskab. Vi tror, at mund til mund-metoden er den allerbedste. Derfor vil vi igen i år sende et indmeldeskort med ud sammen med årbogen. Et trofast gammelt medlem i Kolding — hr. Steinfath, som selv har været medlem i 60 år, sendte os sidste år 4 nye medlemmer på kort tid. Den slags luner.

Vi kunne ikke klare at udgive den omfangsrige årbog, hvis vi ikke modtog støtte

fra forskellige sider. Jeg vil derfor gerne slutte med at takke for bidrag fra kulturministeriet gennem tipsmidlerne og fra Vejle amt, som i det hele taget giver os en meget fin behandling. Jeg vil også takke den række kommuner, pengeinstitutter og erhvervsvirksomheder, der støtter os.

Rundt om i amtet har vi en flok gode samarbejdspartnere, som er de historiske foreninger, vi holder foredragsaftener sammen med. Det er også Vejle kulturhistoriske museum, som er vores sekretariat, især Aase Thomsen og Anna Marie Christensen, der tager det daglige slid – tak for det.

Som sædvanlig vil jeg til slut bede K. E. Reddersen om på redaktionens vegne at fortælle lidt om den kommende årbog.

Reddersen redegjorde kort om den kommende årbog, som bliver på samme sidetal som de sidste år. Specielt omtales, at man atter havde skiftet trykkeri. Denne årbog bliver fremstillet hos Jørn Thomsen Offset, Kolding, og dette forudses at gavne årbogen både i kvalitet og med hensyn til økonomien. Udgivelsen finder sted 10. oktober.

Regnskabet blev forelagt af kasseren, Søren K. Jakobsen. En fortsat mindre nedgang i medlemstallet, kombineret med udgifter til lagerets flytning til Vejle samt et storkøb af kassetter til forsendelse har medført, at der i år er et mindre underskud på knap kr. 19.000.

Men økonomien er fortsat god, og derfor foresloges et uændret medlemsbidrag.

Beretning, regnskab og kontingent godkendtes.

Derefter foretoges valg til bestyrelsen.

Følgende bestyrelsesmedlemmer, der afgik efter tur, genvalgte: Steen Hvass og Erik With-Pedersen. Nyvalgt blev Nete With Fogstrup.

Efter kaffebordet holdt museumsinspektør Poul Dedenroth-Schou et foredrag med lysbilleder om Christian 4. som bygherre i tilknytning til udstillingen på Koldinghus. Et levende og yderst kompetent foredrag om slottene, kirkerne, om byanlæg fra Nyboder og Glückstadt, til Emmernæs, som lå udenfor mødesalens vinduer. Formanden kunne takke både for foredrag og for et livligt og velbesøgt årsmøde.

Tak for støtte

I mere end 80 år har Vejle amts Årbog bragt artikler om forskellige sider af amtets historie. På den måde eksisterer der en skat af historisk viden om vores fælles fortid.

Gennem den lange årrække har man i årbogen sørget for at bringe en passende blanding af forskningsresultater og mere folkeligt erindringsstof. Det er Vejle amt historiske Samfunds mål at følge denne linie op og forøge mængden af viden om livet i Vejle amt i ældre og nyere tid.

Desværre har prisudviklingen gjort, at et rimeligt medlemskontingent ikke fuldt ud kan dække årbogens udgivelse og foreningens øvrige aktiviteter.

Bestyrelsen vil derfor takke alle dem, der gør det fortsatte arbejde for vores fælles hukommelse muligt.

Kamma Varming, formand

Ekstrakt af årsregnskab

for perioden 1. januar-31. december 1987

INDTÆGTER

1. Tilskud:			
Kulturministeriet		9.100,00	
Vejle Amtskommune		12.000,00	
Kommuner:			
Nørre Snede	300,00		
Horsens	2.120,00		
Fredericia	2.295,75		
Vejle	2.100,00		
Brædstrup	300,00		
Jelling	500,00		
Kolding	3.446,00		
Egtved	500,00		
Juelsminde	75,00		
Give	500,00	12.136,75	
Bikuben	500,00		
Elektro Isola A/S	1.000,00		
Den Hindborgske Fond	1.000,00	2.500,00	35.736,75
2. Medlemskontingenter			153.458,50
3. Salg af bøger			÷ 689,10
4. Renter:			
Indestående i bank og på giro	3.957,34		
Grundfond	816,81		4.774,15
5. Salg af lydbøger			4.020,09
6. Salg af Vejle-stik			÷ 1.041,66
Indtægter i alt 1987			<u>188.218,55</u>

UDGIFTER

7. Publikationer:			
Trykning og forsendelse, særtryk 1986		2.170,00	
Trykning og forsendelse, særtryk 1987		2.964,84	
Trykning af årbog 1987		115.075,38	
Etiketter, tilbud, Odense Univ. Forlag		894,33	121.104,55
8. Årbogens udsendelse			40.030,00
9. Møder			17.441,83
10. D.H.F. årsmøde			1.382,00
11. Kontingent og abonnement, S.L.F.			3.172,00
12. Administration			22.682,57
14. Andre udgifter			1.370,30
Udgifter i alt 1987			<u>207.183,25</u>
Udgifter			207.183,25
Indtægter			<u>188.218,55</u>
Underskud			<u>18.964,70</u>

Status pr. 31. december 1987

AKTIVER

Kassebeholdning:

Sparekassen Sydjylland, Vejle		
Konto nr. 630-04-02700	46.195,30	
Konto nr. 630-24-22594	474,20	
Konto nr. 631-00-89070	13,03	
Konto nr. 631-44-45233	238,62	
Konto nr. 455-42-02639	92.257,02	
Sparekassen Sds, Vejle		
Konto nr. 412-02-01471	4.052,04	
Sparekassen Bikuben, Kolding		
Konto nr. 085-44-60803	1.704,48	
Girokonto nr. 6 44 51 95	2.794,76	
Girokonto nr. 3 41 51 04	689,21	
Kontant kassebeholdning	<u>370,86</u>	148.789,52
Jens Holms legat:		
Kontant	1.300,00	
Jysk Kreditform. 9. serie, 5%	1.800,00	
Jysk Kreditform. 12. serie, 5½%	500,00	
Jysk Kreditform. 14. serie, 7%	5.200,00	
Jysk Grundsejerforening 1-2001, 9%	4.700,00	
Jysk Grundejerforening 3. afd., 7%	<u>500,00</u>	14.000,00
Beholdning af bøger		25.000,00
Tilgodehavende:		
Bogsalg (konto 3)	241,80	
Salg af Vejle-stik (konto 6)	<u>206,50</u>	448,30
Beholdning af kartoner		<u>6.850,00</u>
Aktiver i alt pr. 31. december 1987		<u>195.087,82</u>

PASSIVER

Gæld:

Skyldig A-skat		3.236,00
Skyldig, møder (konto 9)		373,50
Skyldig, repræsentation (konto 14)		245,00
Refusion til Vejle Kulturh. Museum, vedr. Vejle-stik		750,00
Kapital:		
Saldo, pr. 1. januar 1987	209.448,02	
Underskud 1987	<u>18.964,70</u>	190.483,32
Passiver i alt pr. 31. december 1987		<u>195.087,82</u>

Fredericia, den 25. maj 1988

Søren K. Jakobsen
Kasserer

Ovenstående regnskab har vi stikprøvevis revideret og fundet i overensstemmelse med bogføringen.
Beholdningernes tilstedeværelse er konstateret.

Fredericia, den 26. maj 1988

VEJLE AMTS ÅRBOG

som kan købes i boghandelen, udsendes til medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er 75,00 kr.

Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af bestyrelsens medlemmer eller direkte til ekspeditionen, adresse: Vejle kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle, telf. 05 82 43 22.

Samfundets bestyrelse:

Pastor *Birgitte Arffmann*, Vejle.

Købmand *Anders Bager*, Glud.

Kasserer *Grethe Sehested-Blad*, Skærbæk.

Arkivar *Nete With Fogstrup*, Kolding.

Museumsinspektør *Steen Hvass*, Vejle.

Sognepræst *Hans Jørgen Iversen*, Hinning.

Museumsinspektør *Søren K. Jakobsen*, Fredericia.

Sekretær og kasserer

Konsulent *Marius Wellner Jensen*, Gedved.

Lektor *O. Herskind Jørgensen*, Fredericia.

Lærer *Niels Kolind*, Horsens.

Lærer *Falk Mikkelsen*, Give.

Konservator *Leo Novrup*, Bredballe.

Civilingeniør *Knud Erik Reddersen*, Kolding.

Overlærer *Kamma Varming*, Fredericia.

Formand

Overlærer, arkivar *Erik With-Pedersen*, Vejle.

Næstformand

BØGER TIL SALG

Ældre årgange af Vejle Amts Årbog kan fås ved henvendelse til Vejle kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle, telefon 05 82 43 22

	For medlemmer:	For ikke medlemmer:
	Kr.	kr.
1908-1972	20,00	35,00
1974-1979	45,00	65,00
1980	52,00	70,00
1981	55,00	78,00
1982	60,00	86,00
1983	75,00	98,00
1984	75,00	98,00
1985	80,00	105,00
1986	85,00	110,00
1987-1988	85,00	110,00
Realregister for årgangene 1905-1960	10,00	20,00
Register til Vejle Amts Årbog 1961-1975	25,00	35,00

Ved forsendelse tillægges porto.

Udsolgt er årgangene: 1905-1907, 1911, 1916², 1917-1925, 1933-1936, 1937², 1938-1953, 1957-1961, 1973.

Desuden sælges følgende bøger, ligeledes fra Vejle kulturhistoriske Museum:

	For medlemmer:	For ikke medlemmer:
	kr.	kr.
Abitz og Bredstd: Litteratur om Vejle amt	10,00	20,00
Jakob Jakobsen: Thalia i provinsen. (Vejle Teaters historie)	10,00	21,00
Orla Lehmann: Den græske Thronfølgesag 1863. (1970)	12,00	30,00
Anton Berntsen 1983-1973. Liv og digtning. (1973)	26,00	36,00
Marius Sørensen & Frands Johan Ring: Jelling nyere historie. (1974). (Sælges fra kommunekontoret i Jelling)	30,00	30,00
Peder Herschend: Fra min Silkeborg-tid. (1980)	35,00	60,00
Hugo Matthiessen: Fredericia 1650-1760. (Fot. genoptr. 1981). Købes hos Kamma Varming, Olavsvej 7, 7000 Fredericia, telf. 05 92 28 67	50,00	
H. Blichfeldt: Vejle amtsråds formænd og medlemmer 1842-1970	40,00	